

Az értekezés szerzője:

Dr Kiglics István

Pécsi Tudományegyetem

Közgazdaságtudományi Kar
Gazdálkodástani Doktori Iskola

Témavezető: Dr Vörös József Professor

Dr Kiglics István

Paradigmaváltási kísérlet a japán gazdaságban

Budapest

2009

Tartalomjegyzék

BEVEZETŐ	5
1. A JAPÁN GAZDASÁG AZ 1990-ES ÉVEK KÖZEPÉN	12
1.1. FŐBB AKTUÁLIS PROBLÉMÁK	12
1.1.1. <i>Külső tényezők</i>	12
1.1.2. <i>Belföldi tényezők</i>	15
1.2. REFORMLÉPÉSEK JAPÁNBAN A 80-AS ÉVEKTŐL.....	25
2. JAPÁN GAZDASÁGI MODELL JELLEMZŐI ÉS EREDETE.....	31
2.1. A HAGYOMÁNYOS MODELL-RENDSZER JELLEMZŐI.....	33
2.2. A HAGYOMÁNYOS GAZDASÁGI RENDSZER EREDETE	38
2.2.1. <i>Az Edó–Meiji–Taishó-eredetről</i>	39
2.2.2. <i>A Shówa-időszaki eredetről</i>	46
A japán gazdaság a 30-as években külföldi szemmel.....	46
3. A GAZDASÁG MEGTORPANÁSA ÉS HALMOZÓDÓ GONDJAI AZ 1990-ES ÉVEKBEN .	59
3.1. TOVÁBBI MODELL-JELLEGZETESSÉGEK	59
3.1.1. <i>Noguchi kritika</i>	59
3.1.2. <i>Menedzsment és részvényesek</i>	63
4. AZ „ELVESZTETT ÉVTIZED” KITÖRÉSI KÍSÉRLETEI.....	68
4.1. A HASHIMOTO ADMINISZTRÁCIÓ FŐBB KIHÍVÁSAI ÉS VÁLASZAI.....	68
4.1.1. <i>Főbb reformlépések</i>	72
4.1.1.1. A reform területei:	72
4.1.1.2. Pénzügyi reform: Big Bang.....	75
4.1.1.3. A program ütemezése.....	77
4.1.1.4. A reformmal kapcsolatos kritikák, ellentmondások	79
4.1.2. <i>Hashimoto regnálásának hatása</i>	82
4.2. OBUCHI-MANŐVEREK.....	87
4.2.1. <i>A pénzügyi válság kezelése</i>	87
4.2.2. <i>A hagyományos modellrendszer repedezése</i>	93
4.3. KOIZUMI, A MESSIÁS-ÍGÉRET „GORDIUSI” KÍSÉRLETE	95
4.3.1. ÖRÖKSÉG A MÚLTBÓL.....	97
4.3.1.1. Az államháztartás, költségvetés szigorítása	100
4.3.1.2. Bankkonszolidáció	101
4.3.2. A „gordiusi” kísérlet eredménye és a hagyaték.....	104
4.3.2.1. A szent tehén: kiváltságok elleni fellépés, privatizáció	104
4.3.2.2. Megújuló politikai és adminisztratív környezet.....	107
4.3.2.3. A liberalizáció mellékvágyai és kritikák.....	110

4.3.2.4. Reformok utáni helyzet.....	111
4.3.2.5. Hazai és nemzetközi értékelés.....	114
4.3.2.6. A post-Koizumi kormányok reformirányú tevékenysége	115
5. A TÍZ ÉVNYI REFORMIDŐSZAK HOZADÉKA	118
5.1. TÁRSADALMI POLITIKAI KÖZEG	118
5.2. ÁLLAMIGAZGATÁS, SZABÁLYOZÁS.....	119
5.3. TŐZSDE, PÉNZPIAC	121
5.4. A BANKSZFÉRA ÁTALAKULÁSA	126
5.5. ÚJ SZELEK AZ ÜZLETI SEKTORBAN.....	128
5.6. CORPORATE GOVERNANCE	133
5.7. AZ M&A FELGYORSULÁSA.....	138
5.8. MEGÚJULÓ FOGLALKOZTATÁSI KÖRNYEZET	142
5.9. SZOCIÁLIS FESZÜLTÉG: NYUGDÍRENDSZER, EGÉSZSÉGÜGY, ÉS FEJLETLEN MUNKAERŐPIAC	146
5.10. FOGYASZTÁSI-ELOSZTÁSI FORRADALOM	153
6. A XXI. SZÁZADI JAPÁN GAZDASÁGMODELLEL INDULÁSA?.....	158
6.1. A VÁLTOZÁSOK ÖSSZEFOGLALÁSA DIÓHÉJBAN.....	158
6.2. REFORM, MODELLEL-RENDSZER VÁLTÁS, VAGY...?.....	159
6.2.1. Valóban lehet beszélni reformokról, vagy valami másról van szó?.....	159
6.2.1.1. Rövid távú szemléletek.....	160
6.2.1.2. Hosszú távú szemlélet.....	162
6.3. KONKLÚZIÓ.....	163
MELLÉKLETEK:	167
A DOLGOZATBAN HASZNÁLT JAPÁN KIFEJEZÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK ÉS INTÉZMÉNYEK JEGYZÉKE VALAMINT NÉHÁNY FOGALOM RÖVID DEFINIÁLÁSA:	167
JAPÁN MINISZTERELNÖKÖK, HIVATALI IDEJÜK, ÉS FŐBB TEVÉKENYSÉGÜK A HÁBORÚT KÖVETŐ TALPRAÁLLÁS IDEJE ÓTA.....	177
A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN KÉSZÜLT JAPÁN TERVEK:.....	180
A PÉNZÜGYI INTÉZMÉNYEK REFORMJÁNAK KIDOLGOZÁSÁHOZ VEZETŐ FŐBB ELŐKÉSZÍTŐ LÉPÉSEK:.....	181
AZ ÜZLETI KÖRNYEZET FELTÉTELEINEK VÁLTOZÁSA:	183
INTÉZMÉNYI ÉS MÉDIAFORRÁSOK, REFERENCIAIRODALOM.....	184

BEVEZETŐ

A XIX. század második felében nyitó és felzárkózási törekvéseiről ismert Japán a II. világháború során elszenvedett kijózanító vereség után olyan gazdaságfejlesztési iramot diktált, amivel az 1980-as évek végéig sikert sikerre halmozva ejtette ámulatba a világot. A japán csodával a nemzetközi figyelem középpontjába kerülő ország az olajválság után gazdasági nagyhatalommá vált. Az egyidejű amerikai és európai válságos helyzet kontrasztjában a japán modell a '80-as években szinte a végső győzelem dicsfényében ragyogott.

Az olajválság által okozott sokkból leggyorsabban talpraálló, a nyugati modell felett diadalmaskodó japán teljesítmény nemcsak a kereskedelmi súrlódások alapját képező versenyképességben mutatta meg erejét, hanem az Amerikát felvásárolni képes befektetői tőkeerőben¹ és az egész világnak újat mutató japán menedzsment módszerekben is. A Nyugat² piaci pozícióit veszélyeztető hatékonyság és a '80-as évek végén produkált újabb gazdasági csodának látszó boom világszerte radikálisan átformálta az országhoz való viszonyt. Az addig kicsit lenézett szegény rokonból hirtelen nagyokat harapni tudó ázsiai tigris vált. Az ügyesen felzárkózó, „jó tanuló” országra már a '60-as évek óta kiemelt figyelem jutott. A '80-as évekre azonban már olyan versenytársként került a köztudatba, akitől van mit tanulni, és mint ilyen, ettől az időszaktól a japán gazdaság az egyik legnépszerűbb kutatási tárggyá vált szerte a fejlett világon. Különleges japán stílusú menedzsmentet véltek felfedezni, és sikerének

¹ Ekkor tört be háborúban legyőzött Japán igazán az Egyesült Államokba, és ez érzékenyen érintette az amerikai önérzetet. A Sony felvásárolta a Columbia Picture-t, a Mitsubishi Real Estate a Rockefeller Centert – az USA egyik nemzeti büszkeségét –, a japán jen árfolyama a duplájára erősödött az amerikai dollárral szemben. Az 1987 novemberi Fekete Hétfő, a New York-i tőzsdekrach pénzügyi világválságot kirobbantani készülő veszélyét is a japán tőzsdei világ összefogásával sikerült elhárítani. [Alletzhauser, 1990] A fellendülésről később, a '90-es évekre bebizonyosodott, hogy csak látszat volt. Az 1986–1990 közötti időszakot nevezik Japánban „buborékgazdaságnak”. Jellegzetessége az ingatlanpiaci árfelfutáshoz kapcsolódó látszatfelvirágzás. (A buborék szó a jelenség leírására használt kifejezés tükörfordítása.) Ugyanakkor a háború utáni gazdasági modell utolsó nagy tűzijátékának, szakaszárónak, egyfajta maturálódási lépcsőnek is tekinthető, amivel de facto egy új gazdaságfejlesztési szakaszba vezető küszöb átlépése történt meg.

² Nyugat alatt a japán nyelvhasználat általában Európa és az Egyesült Államok gazdasági és kulturális értelemben vett fogalmát érti. A gazdasági összehasonlításoknál a brit-amerikai kifejezés is használatos, különösen a gazdasági reformokkal kapcsolatban.

titkát kutatók százai kezdték firtatni, tanulmányok egész sorában. Nemcsak a külső érdeklődés nőtt meg ennyire, a japánok is önbizalmat nyertek, és a sikereik során felhalmozott „hard” tőkéjük (vagyis az áru és a technológia) exportja mellett a „soft” tőkét, vagyis a japán menedzsmentet is exportálni kezdték.

Meglepő lehet a fentiek után, hogy a mai japán gazdaság számos sebből vérzik! Utólag visszatekintve, '80-as évek végén és '90-es évek elején nagy dolog volt készülöben. A gazdasági növekedés a '60-as évekhez viszonyítva az olajválság után lelassult ugyan, de még mindig kiemelkedő volt OECD-viszonylatban. Ekkor azonban a növekedés egy láthatatlan falba ütközött. A soron következő kormányok azóta hiába próbálkoztak a szokásos, bevált gazdaságpolitikai eszköztárral, a kilábalás nem akart megindulni.

Az utolérési és lekörözési stratégia (追いつき追い越せ) sikeresen megvalósult, ennek része volt a csoda időszaka is. A következő feladat a fenntartható fejlődésre való áttérés lett volna, azonban ekkor még mindig éltek a gyors fejlődéshez szocializálódott gazdaságpolitikai beidegződések. A megszokott gazdaságpolitikai lépések azonban hatástalanoknak bizonyultak, ezért egyfajta frusztráltság volt eluralkodóban. Minden értékelés, ami korábban az egekig magasztalta a japán menedzsmentet, hirtelen hibák sorát vélte felfedezni, és ellenkező előjelű értékelésbe csapott át. Sőt, mintha nemcsak a vállalatok, hanem az ország menedzsmentje is sötétben tapogatózott volna, nem találva a kivezető utat.

A zavar és az ezzel járó vita kevésbé intenzíven ugyan, de jelen volt már a '80-as évek elejétől. A háttérben a lassan zavarba ejtő mértékű költségvetési eladósodás volt, amit a megszokotthoz képest lendületvesztésbe került gazdaság is fokozott. Ehhez járultak a felszínre került problémák a politikában, ami a '90-es évek közepe tájára a vita jelentős felélénküléséhez vezetett, megnyitva az utat a reformok előtt.

Ekkor már maguk a japán kutatók próbálták kézbe venni a megújítást, és nem egyszerűen gazdasági reformokról, hanem egy meghatározott gazdasági rendszer leváltásáról kezdtek beszélni. Eközben a szóhasználatban – irányzatoktól függően – a „rendszer”-kifejezés mellett a „reform” és a globalizáció követelményeihez való alkalmazkodás keretében a XXI. századi japán gazdaság kereteinek megteremtése is

párhuzamosan élt egymás mellett. A gazdasággal párhuzamosan a politikai keretek átalakítása, illetve ilyen várakozások, helyenként nyomásgyakorlás is súlyt kapott mind a politikai szereplők, mind az üzleti élet, mind a közvélemény részéről.

Az 1990-es évek közepén táján élénk vita zajlott. A vita eredményeit a radikálisnak kommunikált és Big Bang néven ismertté vált, főleg a pénzügyi rendszert érintő reformokban fogalmazták meg. A reform elindítóit ettől várták a problémák megoldását. Ugyanakkor a reformok környéki bizonytalanságot, a politikai beharcokon alapuló ellentmondásos hozzáállást több tényező is jól mutatja. Egyrészt, a változtatások radikalizmusát már akkoriban, a bevezetésükkor is megkérdőjelezték a kritikák. Utólag visszatekintve mégis azt kell mondani, hogy az akkor megtett lépések észrevehetően hozzájárultak a gazdaság működésének átalakulásához, miközben a problémák egy részére keresték csak a választ, vagyis további lépésekre volt még szükség. Másrészt, a reformok megindulása után, a belföldi bankválság és az ázsiai válság környékén a vita hevesége hirtelen alábbhagyott – utalva a reformokhoz való hozzáállás megváltozására –, sőt el is hallgatott, majd néhány évvel később, a századforduló után ismét a reformretorikát előtérbe helyező Koizumi-időszak alatt kapott újra erőre.

A gazdasági élénkülés első jelei az „elvesztett évtized”³ után, a XXI. század fordulóját követően a Koizumi-éra alatt kezdtek megmutatkozni. A reform-kúra folyamat egyben olyan szövődeményekkel járt, amelyek mind a társadalmat, mind a politikai életet megmozdították. A belső problémák erősödése mellett a világgazdaságban elindult negatív folyamatok, válságjelenségek is begyűrűztek, **megnehezítve** az átalakulás hozadékának, ok-okozati összefüggésének megítélését. Az „elvesztett” (vagy „elvesztegetett”) évtized és annak hozadéka miatt a Koizumi-időszak utáni Japánban az elért eredmények értékelése meglehetősen ellentmondásos. Az amerikai ingatlanpiaci anomáliák következtében világgazdasági pénzügyi válság alakult ki, s ez egyenesen rámutatott a reformokkal megcélzott angolszász pénzkapitalizmus zavaraira. Az ezeket érintő kritikák hozzáadódtak a Koizumi-időszakot utólag értékelő kritikákhoz. Az ellenhatásaként kialakulóban levő tendencia

³ Az 1990 és 2000 közötti időszakot nevezi a japán közvélekedés „elvesztett évtized”-nek.

a reformerek hangját kissé elnyomta, és az így kibontakozott vita az eredeti szándékhoz képest megnyirbáltan végrehajtott japán reformfolyamatot is kérdőjelekkel tüzdelt meg. A késő- illetve a post-Koizumi időszak szakmai és politikai szereplőitől származó, némi nosztalgiával is színezett kritikák egyrészt az átalakítás mértékét ostromozzák – amely szerintük túlment a kívánatos határokon –, másrészt az irányát is sokfelől megkérdőjelezték.

Érdekes olvasata, lehet a folyamatoknak, hogy Japánban az átalakulás-átalakítás az európai gondolkodástól eltérő keretekben, és mindig felülről induló, vagy egy folyamatot lezáró bejelentéssel veszi kezdetét. A folyamatokat mindig a „fent” tartja kézben. Alulról induló kezdeményezés, mozgalom nem nagyon létezik: vagy erőtlen, vagy ha egyáltalán érzékelhető, akkor is inkább csak közvetve jelenik meg a választások során, politikusok támogatottságában. Ez a sajátosság egész Ázsiában (Kína, Korea stb.) is érzékelhető. Ezért nehéz megfogalmazni, értelmezni, mivel más a jelentés-tartalma például a „rendszerátalakítás” kifejezésnek a két eltérő (ázsiai és európai) kulturális-nyelvi közegben. Míg Európában a rendszerátalakításnak inkább alulról jövő, megdöntő jelentéstartalma van, a mai Japánban a fogalom valami olyan mozgásként értelmezhető, hogy a „fent” erőpozíciója erodálódik, és a „lent” felé mozdul el. A folyamat azonban még nem fejeződött be, és éppen ez az átalakulási-rendszerátalakítási folyamatnak a kulcskérdése. Erre utal a könyv címében a „kísérlet” kifejezés. A reformfolyamat eredményeinek összefoglalójában a gyenge pontokat éppen a „fent” meghatározó tényezőinek felemás állapota jellemzi – ez az eredmények leginkább szembetűnő mozzanata.

A dolgozatban a közel 25 éve végzett megfigyeléseim adatait felhasználva hat fejezetben tárgyalom az általam gazdasági rendszerátalakítás mértékűnek érzett átalakulási folyamat egyes lépcsőit. Az anyagban kísérletet teszek a sok bizonytalansági tényező hátterének feltárására, és a mellettük csendesen lezajlott kis lépések számbavételére, amik észrevétlenül átlendítették a gazdaságnak főleg az üzleti szektorát a hagyományosnak nevezett modell (azaz a rendszer) korlátain⁴:

⁴ Itt szereték utalni arra, hogy a „modell” és a „rendszer” kifejezéseket bizonyos értelemben szinonimaként használom. Amint említettem, a főleg külföldön elterjedt „modell” kifejezés által takart sajátos gazdasági mechanizmust a japán irodalomban, a belső vitákban a

Az első fejezetben rögzített pillanatképpel azt szeretném megvizsgálni, ahogyan a korábbi nemzetközi figyelmet kiérdemlő sikermodell felett megjelentek a változás felhői: megváltozott mind a belföldi, mind pedig a nemzetközi környezet, amit a '80-as években már fel-felbukkanó reformigény megjelenése kísért, de amit elbizonytalanodása miatt a politikai szféra kis hatékonysággal tudott csak kezelni. A reformkísérletek véghezvitelét a részeredmények dacára az ellenérdekek lényegében leblokkolták.

A második fejezetben bemutatom a sokat vizsgált és nemzetközileg elhíresült hagyományos modell-rendszer jellemzőit, majd nemzetközi és japán kutatások eredményeinek felhasználásával kimutatom, hogy a hagyományokra épülő modell tulajdonképpen csak egy részében tekinthető hagyományokon alapulónak. Eredete, elemeinek bevezetési ideje és módja valójában azt igazolja, hogy nagyon is valós, időszakokhoz kötődő, aktuális politikai és stratégiai igények alapján építették ki, és ezeknek megfelelő működési sajátosságokkal rendelkezik.

A harmadik fejezetben azt a problémát járom körbe, hogy a hagyományos modellnek is nevezett működési mechanizmus miért vált sikertelenné, milyen zavarokat produkált, és milyen politikai színezetű reformkísérletek történtek a zsákutcába jutott helyzetből való kimozdulásra.

A negyedik fejezetben bemutatom, ahogyan a reformkísérletek a korábbi kudarcok után a gazdaság felé fordultak. A vitákból kibontakozott, hogy a háború után jól működő gazdasági intézmény és mechanizmus azért vált sikertelenné a '90-es években, azért jelentkeztek benne működési zavarok, mert mind a külső, mind pedig a belső feltételrendszer megváltozása túlhaladta az eredetileg meghatározott működési keretein. Az is kiderült, hogy a megoldáshoz nem elégségesek a szokásos

„rendszer”, vagy „system”, konkrétan az „1940-es rendszer”, illetve „japán típusú szisztéma” (1940年体制, 日本型システム) kifejezéssel illetik. A kifejezéssel egyrészt arra utalnak, hogy a gazdasági mechanizmus sajátosságai túlhaladják a modellel kifejezhető kereteket, másrészt arra, hogy a kapitalizmuson belül is attól meglehetősen távol eső sajátosságokkal rendelkező gazdaságműködtetési mechanizmusokról, szervezeti keretokről van szó, amelyeket a reformokkal egy nyugati vagy angolszász típusú gazdasági keretrendszerhez szándékoznak közelíteni (vagy olyannal leváltani) a reformok mellett érvelők. Ennek megvannak a politikai vetületei is, ám azok meghaladják a jelen tanulmány kereteit. A részleteket az anyag további részei tárgyalják.

kompromisszumokon alapuló reformok. Olyan döntéseket kellett hozni és olyan lépéseket kellett tenni, amelyek a korábbi működési elemeket és kereteket megváltoztatta. Ez vezetett ahhoz, hogy az 1995-tel kezdődő évtizedben a soron következő kormányoknak sikerült áttöréseket elérni néhány kulcsponton.

Az ötödik fejezetben igazolom, hogy a sok apró – a visszahúzó erők ellenállása miatt –, felemás módon megvalósított korrekciós lépés összeadódva olyan láncreakciót indított el, aminek eredményeként napjainkra a japán gazdaság belső feltételrendszere, működési mechanizmusai a régi keretektől jelentősen eltávolodtak. A megújulást célzó lépések – minden hiányosságuk ellenére – eredményeket hoztak, amiket a fejezetben két táblázatba sűrítve bemutatok.

Az utolsó fejezetben összegezni kívánom a változásokat, és kísérletet teszek a kibontakozó fejlődési tendenciák több oldalról való megközelítésére. Végül egy tágasabb összefüggésbe helyezem a megvizsgált értékelési szempontokat, és a folyamatot a napi küzdelmektől eltávolítva egy perspektívikus megközelítést alkalmazok. A végső összegzésnél pedig arra az eredményre jutunk, hogy – bár az újonnan kialakulóban levő keretek egyes területeken jelentősen eltérnek a régi vagy hagyományos változattól –, az új irány mégis szervesen illeszkedik a japán modernizációs fejlődési vonulatba.

A fentiek mellett szeretném hangsúlyozni, hogy, a jelen könyvben inkább csak a reformkísérletek belső mozgatórugóira, a feltételrendszer változásaira, illetve annak hátterére koncentrálok. Még a belső folyamatok elemzésénél sem tudok vállalkozni minden egyes terület megtárgyalására, csupán a következményeket kísérlem meg számbavenni és értelmezni – már csak a terjedelmi korlátok miatt is. Így például nem tudok kitérni a buborékgazdaság néven ismerté vált fejlődési szakasz mélyen fekvő gyökereire, mozgatóira, az előregedő társadalom és az ehhez kapcsolódó külföldi munkaerő kérdéseire, a külgazdasági feltételrendszerre és a tőkebefektetési folyamatokra.

Tudatában vagyok a fenti témák fontosságának. Az ezen témákra való kitérés azonban – éppen azok terjedelme és fontossága miatt – önálló tanulmányt igényelne, és a jelen dolgozatban szükségképpen csak felszínesen és a főtéma tárgyalási

folyamatától elszakadva lehetne őket érinteni. Ha ilyen területeket mégis érintek a dolgozatban, akkor csak annyiban, amennyiben ez a főtéma tárgyalását, értelmezhetőségét előmozdítja a reformfolyamatokra hatással vannak.

1. A JAPÁN GAZDASÁG AZ 1990-ES ÉVEK KÖZEPÉN

Az elmúlt 15 évben – bár meglehetősen lassan és ellentmondásosan, sokszor előre- és visszalépéssel vagy lassítással – a reform szó a japán politikusok szótárában is divatkifejezéssé vált⁵. Megjelent a változtatási kényszer elismerése, és valóban jelentős változások is zajlottak, kis részben a külföldi feltételek, nagyobb részben a belső feltételrendszer megváltozása és az ennek kapcsán megfogalmazódott igények világosabb felszínre kerülése következtében megtett erőfeszítések miatt.

A XXI. század első évtizedének végére érzékelhető, hogy a reformkísérletek a gazdaságban és a kapcsolódó területeken szerkezeti és mechanizmusbeli változásokat gerjesztettek. Felvetődik bennem az a kérdés, hogy a változások nyomán végbement átrendeződések eredményeképpen beszélhetünk-e még a hagyományos japán gazdasági modell-rendszeréről.

1.1. FŐBB AKTUÁLIS PROBLÉMÁK

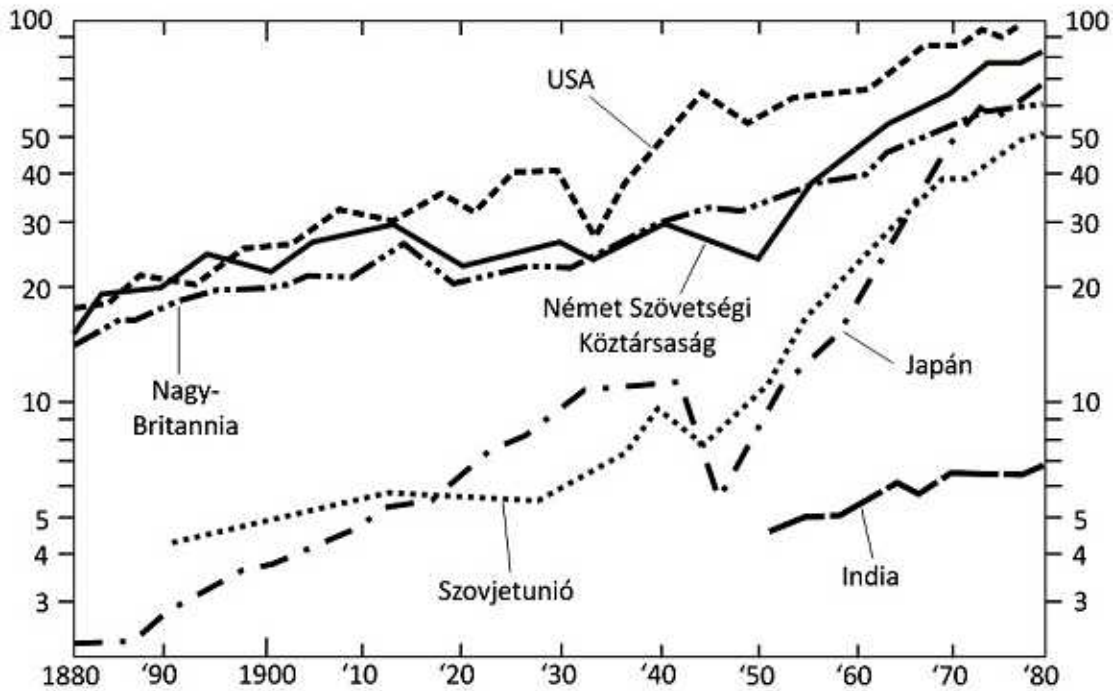
Milyen társadalmi-politikai motiváció, illetve gazdasági helyzet váltotta ki az említett változási igényt és a politikai-adminisztratív hajlandóságot?

A továbbiakban a hajlandóságnak az említett külföldi és belföldi okait, tényezőit tekintjük át a jelen tanulmányban.

1.1.1. Külső tényezők

Japán a II. világháború utáni vert katonai és romokban heverő gazdasági helyzetéből nemcsak hogy sikeresen kimászott, hanem a mintának tekintett nyugati gazdaságstratégiák tapasztalataira építve és technológiai modellje után haladva, ugyanakkor a nyugattól eltérő, saját zárt gazdasági rendszerben, a 80-as évek végére gyors ütemben utólérte és le is hagyta a megcélzott fejlett gazdaságokat.

⁵ Ironikus módon az is előfordul, hogy ezen címszó alá a reform irányával, szellemével ellentétes irányú korrekciókat is elrejtene – kevésbé a gazdaság mint inkább a politika területén. Gazdasági téren inkább a reformok lassítása, illetve mentőakcióként a korábbi gazdaságpolitikai eszközökhöz való visszanyúlás a jellemző. (Lásd a továbbiakban az Obuchi-kurzus illetve az post-Koizumi politika és gazdaságpolitika alfejezeteket.)

1. ábra. Japán százéves nemzetközi felzárkózási kísérletének sikere az amerikai GNP 1980-as szintjéhez viszonyított növekedésének függvényében

Forrás: Japan 1986: An International Comparison Keizai Koho Center

Az elvesztett háború után Japán megnyerte a békét. Olyannyira, hogy a korábbi győztes és a gazdasági versenypozíciókban hegemonisztikus, fejlett gazdaságoknak már nem csak vetélytársa, hanem veszélyes ellenfele lett méretben és versenyképességben is a saját területein⁶, amint azt a '70-as évek végétől jelentkező kereskedelmi súrlódások mutatták. A '90-es évekre kiderült, hogy a további gazdaságfejlődéshez már nem elégséges az utolérési/lehagyási (追いつき追い越し) stratégia, amit Japán részben a Meiji-időszakot követően, de még annál is elszántabban a II. világháború utáni időkben követett.

A nemzetközi szervezetek és a fejlett országok a háború utáni talpraállás és szárnypróbálgatás idején politikai okokból bizonyos mértékig tolerálták Japán üstökösszerű felemelkedését, és ezzel fokozatos erősödését. Toleranciára szükség is volt, mivel a háború utáni valutaárfolyamszintből adódott árversenyképessége (ez az olajválság után technológiai területekre is érvényes lett) ellenére Japán a külföldi befektetők előtt zárva tartotta piacait, és csak a nemzetközi kereskedelemben

⁶ Autógyártás, finommechanika, háztartási elektronika, PC hardware, stb.

elfogadott normáknak (Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény [GATT] stb.) engedett. Amint a gazdasága annyira megerősödött, hogy már nem csak alacsony áraival tudott versenyezni, a korábban toleráns fejlett országok egyre türelmetlenebbé váltak a japán piacok zártságával szemben. A '80-as évek eleji külkereskedelmi súrlódások mellett ekkor már megjelent a japán gazdaság nagyobb nemzetközi szerepvállalását követelő igény⁷ is, amit az 1985-ös Plaza egyezmény egyértelműen mutat. Ekkorra már a Kereskedelmi Világszervezetben (WTO) országok egész kórusa követelt importliberalizációt Japántól, és ebben is engedniük kellett a '80-as évtized végére, de az ipari termékek terén elért versenyképesség bőven adott lehetőséget az engedményre.

Ugyanakkor a versenyképességet illetően is jelentős változások következtek be a nemzetközi piacon. Japán saját, addigi fejlesztési stratégiáját érintő veszélyes követőkre talált Ázsiában. Példáját követték részben az ázsiai elmaradottságból üstökösszerűen kiemelkedő, Japán fejlesztő modelljében követendő példát látó kistigrisek⁸, részben pedig a Teng Hsziao Ping által a piac nagyobb szerepvállalása felé terelt Kína⁹. Az utóbbi ráadásul hosszabb ideig és dinamikusabb fejlődési ütemmel, nem különben olcsón előállított, jó minőségű¹⁰ és hatalmas mennyiségű termékáradatával félelmetes vetélytársná növelte ki magát, mint gazdasági hatalom is. A háború után Japán sikereit megalapozó tömegtermékpiacon ellátása a jobb árversenyképesség miatt ezzel az újonnan feljövő országok felé toldott el.

Japán új kihívás elé került. A közel hasonló minőségű, de jóval olcsóbban termelő, feltörekvő vetélytársakkal¹¹ kellett felvennie a versenyt a háború után elért piaci

7 Az olajválságból megerősödve kikerült japán gazdaság szerepe átértékelődött. 1985 szeptemberében a New Yorki Plaza Hotelben a G5-ök egyezményt írtak alá, melynek következményeként felértékeltek a Japán-jent a dollárral szemben. Ezzel együtt a belső piacon korlátozott pénzügyi liberalizációt is bevezettek. Az egyezmény létrejöttével az addigi világgazdasági lokomotív szerep átkerült USA-ból és Nyugat-Németországból az ázsiai országba, hozzájárulva a Buborék néven ismert fellendülés kialakulásához.

⁸ Dél-Korea, Taiwan, Szingapúr stb.

⁹ Ázsiában India is jelentkezik vetélytársként az utóbbi időben, de India esetében a gazdasági modell kevésbé támaszkodik a japán fejlesztési típusra, sokkal inkább egy szervezettebb fejlődési mintát követ.

¹⁰ Többek közt a költségelnyök miatt Japánból kitelepült és működtetett technológiával.

¹¹ Nem csak a méreteiben is fenyegető Kína és India, hanem a dél-ázsiai országok: Vietnam, Indonézia, Malajzia is ebbe a körbe tartoznak, ahol a legmodernebb gyártási technológiákkal

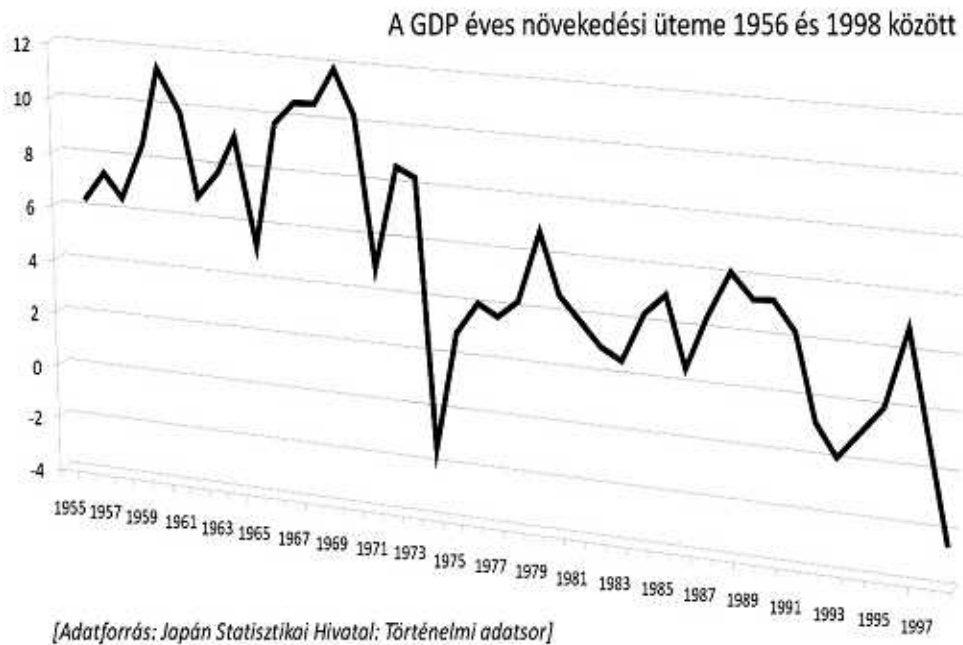
pozícióinak megtartása érdekében! A japán bérek mellett az árverseny nem lehetett reális alternatíva. Így csak más termékek és technológiák kifejlesztése, a versenytársak által nem elérhető, magasabb hozzáadott értékű hazai termelés maradt a rendelkezésre álló lehetőség, ami jelentős szerkezetátalakítás igényét vetette fel. A szerkezetátalakítás viszont a hazai termelés visszaesésével, stagnálásával és belső feszültségekkel fenyegetve felvetette a belföldi tényezők szerepének újragondolását. Mindemellett a belföldi kondícióknál is széles körű változás jelei mutatkoztak.

1.1.2. Belföldi tényezők

A '90-es évek elején a makrogazdasági teljesítmény – az I. olajválság külső és vis maior-jellegű sokkját leszámítva – a japán gazdasági csoda időszakaként emlegetett¹² periódus óta nem tapasztalt mértékben esett vissza. Az éves GDP-növekedési ütem csökkenési tendenciája jóval nagyobb volt, mint a korábban megszokott és egy olajsokk jellegű külső hatással sem volt magyarázható (2. ábra). A '90-es évek eleji visszaesés tehát szokatlanul nagy, és utólag visszatekintve vadonatúj növekedési pályára való áttérést, egy vissza nem térő fejlődési periódus végét jelezte.

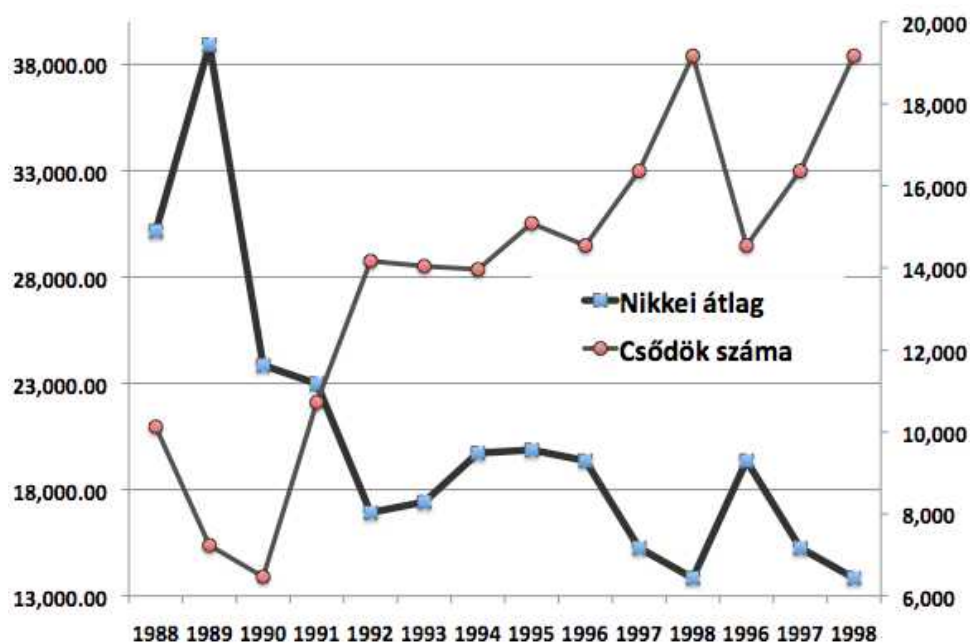
jelentek meg és teremtettek konkurenciát maguknak a fejlett országok és természetesen Japán is. Nem is beszélve a korábbi kistigrisekként emlegetett Dél-Korea, Tajvan, Hong-Kong-ról, ahol ugyan a bérszínvonal-különbség már nem volt annyira nagy, viszont az önállóan fejlesztett technológiai szintben már japán sarkában lihegtek.

¹²A 60-as éveket (valójában az 1956–1973 közötti időszakot) szokták a gazdasági csoda időszakaként emlegetni. Az GDP átlagos növekedése a mai kínai fejlődéshez hasonlóan magas volt.

2. ábra. Forrás: Japán Statisztikai Hivatal adatai

Ez a lépésváltás ugyanakkor két lépcsőben ment végbe, az olajválsággal lezáródott I. vagy „gazdasági csoda” szakasz után jött a II. vagy mérsékelt növekedés (még mindig 3-5 % körüli), expanzív külkereskedelmi sikerekkel. Mindkettő kifelé irányuló dinamikával jellemezhető. A buborékgazdaság vége után, a '90-es évekkel jött a III., az „átállási-stagnálási” szakasz, ami viszont a belső problémákkal való küzdelem jegyében telt el. A lépésváltásjelzés a reál és pénzügyi szférában – sőt, mint látni fogjuk –, más gazdasági és nem gazdasági területeken is megmutatkozott.

3. ábra. A gazdaság visszaesése a pénzügyi és reálgazdasági szektorban a '90-es években

Adatforrás: Japán Statisztikai Hivatal: Történelmi adatsor

A tőzsdeindex az 1989-es 39 ezer jenes szintet megközelítő csúcsteljesítménynek majdnem kevesebb mint felére esett vissza (3. ábra), amit a csődök számának emelkedése is mutat, jóllehet a bankok még sokáig nem tisztították meg portfólióikat, így a csődközeli cégek száma valószínűleg magasabb volt. Igaz, a '80-as évek végi buborékgazdaság jellegzetességeit egyebek mellett a tőzsde példa nélküli szárnyalása, valamint az NTT privatizációjának és tőzsdén való jegyzésének alakulása formálta meg, így a tőzsdecsúcs nem tekinthető normál fejlődés eredményének. Mint ahogy az sem, hogy az összeomlás mintegy 20 évvel vesse vissza a piaci teljesítményt, és több mint egy évtizedes stagnálás, és további kisebb mértékű visszaesések után csak a 2002-es mélypont után induljon el ismét. A Nikkei¹³ átlagindex ugyanakkor még ma sem kapaszkodott vissza lényegesen magasabb szintre, mint az 1989-es csúcstérték harmada.

¹³ A Tokyói Tőzsde (TSE) főpiacán jegyzett 225 meghatározó cég árfolyammozgásának átlagindexe, amit a Nihon Keizai Shinbun (Japán vezető gazdasági napilapja) számol és tesz közzé. Az indexet 1950 óta számolják és a tartalmát évenként felülvizsgálják. (Az amerikai megfelelője a Dow Jones Ipari átlag-index)

A tőzsdeboomnak volt még egy – nem igazán kellemes – következménye. A nagy tömegben kibocsátott, a lakosság szemében ígéretes perspektívájúnak beállított¹⁴ NTT-részvényportfólió akkoriban sok első generációs kisbefektetőt csábított a piacra. A lakosságnak a háború utáni hosszas szegénység után, a lassú, de hosszú ideig tartó töretlen életszínvonal-emelkedéssel egyidejűleg felhalmozódó megtakarításaiból először nyílt lehetősége a tőzsdén befektetni. A buborék kipukkanása idején jegyzett árfolyamértéknek ugyanakkor az NTT-részvény közel háromnegyedét elvesztette, ami a kezdő kisbefektetőket érintette leginkább, mivel ők kapcsolódtak be általában később, így ők vásároltak leginkább a magasabb árfolyamszinten.

A buborékgazdaság összeomlása nem csak a kisbefektetőket, hanem a tűz gerjesztésében aktív szerepet vállaló bankokat is nehéz helyzetbe hozta. Az összeomlás sokkjának következményeként hibernálódott gazdaság teljesítménye és a vállalatoknál benntartó hatalmas – a csődök folytán növekvő – „rosszhitelállomány” a bankok cselekvőképességét lebecsülte. A lakosság (más nézőpontból az adófizetők és választópolgárok egyben!) megtakarítási és befektetési kedvét ugyanakkor elvette, hogy sok első generációs kisbefektető égette meg a kezét a pénzügyi buborék által keltett turbulencia idején.

A választókat ugyanakkor más események is sokkolták. Az 1989-ben kirobbant recruit-befektetési botrány, a Sagawa Kyubin stb. botrányok, amelyekben a politikai első vonalnak szinte minden tagja érintett volt valamilyen mértékig¹⁵ (elérve a miniszterelnöki szintet is), hatalmas sokkhullámokat gerjesztett a közvéleményben. Az 1992-ben a Nomura brókerház preferált befektetőinek veszteségkompenzálása körül kirobbant botrány, az 1994-ben kipattant építőipari korrupciós, valamint a HIV-vírussal fertőzött készítményeket forgalmazó gyógyszergyártó körüli botrányok stb. megingatták a gazdasági elit iránti bizalmat. Mivel ezeknek megvolt a kormányzati adminisztrációt és a politikai köröket érintő vetülete is, az elsőosztályú elitnek tartott állami adminisztrációba vetett hit is megingott. A lakosságban pedig olyan sérelmek halmozódtak fel a folyamatok következményeként, amelyek a későbbiekben

¹⁴ A kormány koordinálta az NTT-vel kapcsolatos lépéseket a privatizálás során, amivel egyes korabeli kritikák szerint hozzájárult egyebek mellett a buborékgazdaság körüli jelenségek alakulásához is.

¹⁵ Lásd: melléklet botrányal kapcsolatos cikkeket a mellékletben.

megrendítették nemcsak az addig hegemonikus helyzetben levő kormánypárt támogatóbázisát, hanem megnehezítették a bajba jutott bankok konszolidálását is – hiszen azt csak a kiábrándult adófizetők pénzéből lehetett volna megvalósítani.

A helyzetet jól jellemzi, hogy nem csak a viszonylag kis közvetlen befolyással rendelkező lakosság érzelmeivel volt a baj, hanem a sokkal nagyobb közvetlen befolyással rendelkező üzleti szektort is lépésre készítette. A Keidanren és a Keizai Douyuukai¹⁶ is felhívást tett közzé a gyorsan bevezetendő reformok érdekében. Az ellenzéki pártok pedig összefogtak egy közös, korrupcióellenes törvény beterjesztése érdekében¹⁷. A fentebb említett közállapot, a lakosság és az üzleti szektor együttesen olyan folyamatokat indított el, amiket egyrészt már nehezen lehetett felülről kézben tartani, másrészt a status quo mellett a kérdőjelek halmozódását eredményezte.

A hivatalban levő kormányok a külföldi, főleg amerikai sürgetés ellenére sem nagyon igyekeztek a bankok konszolidálásával, erre csak akkor kerítettek sort, amikor a katasztrófa már közvetlen közletről fenyegetett, és kívülről is megfelelő nemzetközi nyomás érvényesült¹⁸. Ez részben a gazdasági helyzet már említett hibás megítéléséből, részben pedig a politikusok félelméből adódott, amit a választóknak a pénzügyi szektor konszolidálásához szükséges költségvetési források felhasználásával szembeni, már említett érzékenysége és ellenérzései¹⁹ is fokoztak.

A konszolidálás helyett inkább a hagyományos keynesiánus eszközökhöz nyúltak, és a sokszor bevált, a hatalmon levő Liberáldemokrata párt (LDP) érdekeit is szolgáló, közmunkákat célzó élénkítő csomagokkal (1. táblázat) igyekeztek a gazdasági konjunktúrát élénkíteni, és ezen keresztül közvetett módon megsegíteni a gyengélkedő pénzsztort.

¹⁶ Mindkét szervezet a japán üzleti világ érdekvédelmi intézménye. Részletek a mellékletben.

¹⁷ Opposition to submit Joint anticorruption bill (The Daily Yomiuri, 1992. február 17.)

¹⁸ A különböző indokkal és területekre benyújtott liberalizációs és reformigények az olajválság utáni időszakban gyakorta érkeztek a japán kormánynak címezve, itt azonban ennél többről van szó. Az a félelem uralkodott el ugyanis, hogy a labilis, szakadék szélén álló japán bank(ok) összeomlása egy új, Japánból induló pénzügyi világválság kirobbantója lehet és ez már meghaladta a napi belpolitikai csatározások kompetenciáját. (ASP program, Lawrence Summers, az Clinton kormányzat pénzügyminiszterének látogatása az USA-ból 1998 jún. 21.)

¹⁹ A buborékgazdaság idején a pénzpiaci szereplők spekulációi, a kisbefektetők diszpreferenciális bánásmódjával kapcsolatos és más, politikusokat érintő korrupciós botrányok ekkor kerültek felszínre. (Erre a 2 fejezetben még visszatérünk.)

	Cél	Összeg	Kormányfő
1992. aug.	Általános gazdaságélénkítő csomag: közmunkák	10 700	Miyazawa
1993. ápr.	Általános gazdaságélénkítő csomag: közmunkák	13 200	Miyazawa
1993. szept.	Rendkívüli gazdaságélénkítő csomag: közmunkák	6150	Hosokawa
1994. feb.	Általános gazdaságélénkítő csomag: közmunkák	15 200	Hosokawa
1995. ápr.	Rendkívüli árfolyamellensúlyozó, gazdaságélénkítő csomag: közmunkák	7000	Hata

1. tábla: Költségvetési élénkítő csomagok a 90-es évek első felében (trillió jenben)²⁰
(Adatforrás: ASP program, 1998. március 29.)

Az élénkítő csomagok azonban csak átmeneti fellendülést hoztak, a gazdaság motorját nem sikerült beindítani. A GDP növekedése kisebb lendület után visszaesett, a nullához közelített, sőt átmenetileg a negatívba is átsapott (2. ábra), a bankrendszer óriási rosszhitelállományt halmozott fel, és az ország kezdett csúszni a bankválság felé.

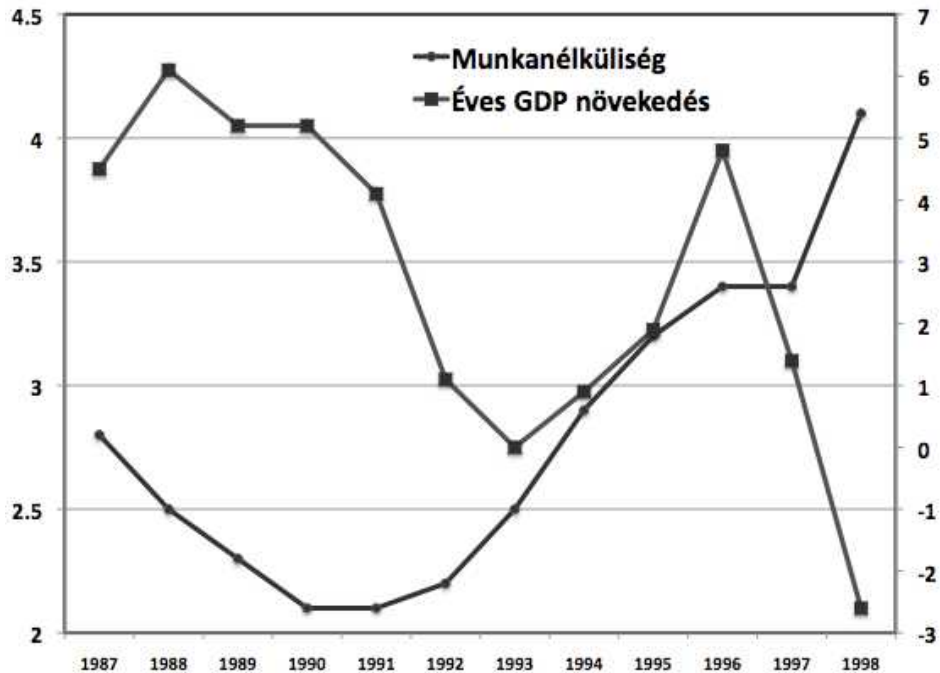
A vállalati csődök száma növekedett, a lakossági fogyasztás csökkent, a munkaerőhelyzet szokatlan romlásnak indult. Ez nem egyszerűen a teljes foglalkoztatásra, az élethosszig tartó munkakörülményekre büszke ország munkanélküli népességének létszámnövekedését jelentette. A munkanélküliek számának növekedése csökkenő születésszámmal és gyorsuló előregedési folyamattal²¹ párosult. A világszerte ismert foglalkoztatási rendszeren repedések keletkeztek: nemcsak megjelent, de gyorsan teret nyert a rész- és ideiglenes foglalkoztatás, a frissen munkába álló rétegek körében a hagyományos feltételek között történő munkavállalási hajlandóság csökkent²², majd később az élethosszig tartó foglalkoztatás gyakorlata is erodálódott. Ez különösen a fiatalokra nézve járt

²⁰ Az amerikai dollár/jen árfolyam 1993 és 1996 között 110 jen illetve 83 jen között mozgott.

²¹ Nem szabad elfelejteni, hogy a háború utáni növekedés méretéhez milyen nagy mértékben hozzájárult az, hogy a népesség az 1940-es 72 millióról (a háborús, néhány milliós embervesztéséget is beleszámítva), 2001-re 126 millióra nőtt.

²² Az apák körében még természetesnek tartott **3 K-s** (kitanai → piszkos, kitsui → nehéz, kiken → veszélyes) munkakörülményeket az új nemzedék már egyre kevésbé fogadja el, erre külföldről, többnyire Dél-Amerikából importálnak második, illetve harmadik generációs, japán származású munkaerőt.

negatív következményekkel, akiknek a fentiekből következően jelentősen romlottak a foglalkoztatásra és az életkörülményeik kedvező alakulására vonatkozó esélyei²³.

4. ábra. A GDP éves növekedése és a munkanélküliség alakulása a '90-es évek első felében (Adatforrás: Japán Statisztikai Hivatal: Történeti adatsorok alapján készítve)

A politikusok éberségét egy kicsit valószínűleg az is elaltatta, hogy a japán gazdaság kifelé még nagyon erősnek mutatkozott. A jen árfolyama az amerikai dolláréval szemben folyamatosan emelkedett, és az 1986-os év eleji 199,9 ¥/\$, továbbá az 1990-es év eleji 158,4 ¥/\$-ről²⁴ 1995. közepére 85 ¥/\$-ra értékelődött fel. A japán vállalatok és bankok is elismerést érdemlő pozícióban voltak. A Fortune magazin által közzétett, a legnagyobb 500 vállalat árbevételeit tartalmazó világranglistán az első 20 között az 1996 augusztusi kiadványban 11 japán vállalat szerepelt, vagyis a nagyvállalatok több mint fele japán volt. A huszas listán belül a dobogós helyeket japán vállalatok foglalták el. A bankok adatait 1995-ben közzétevő listán a világ

²³ A japán vállalatok előnyben részesítik a frissen végzettek alkalmazását. Nem szívesen vesznek fel más vállalattól kilépetteket, illetve nem frissen végzetteket. Így azoknak, akik ezt a lehetőséget valamilyen okból elszalasztották, nehéz később biztos munkát találniuk. Ez együtt járt a dekonjunkció miatt csökkenő vállalati alkalmazási hajlandósággal, valamint a részmunkaidőben és ideiglenesen alkalmazottak arányának növekedésével.

²⁴ Ez már a New York-i Plaza egyezmény, tehát a jen felértékelése utáni árfolyam.

legnagyobb tőkefőösszegű 15 csúcsbankjából 9 japán bankház²⁵, vagyis a világ csúcsbankjainak több mint fele japán székhelyű volt. A japán gazdaság nemzetközi tekintélye ekkor volt a csúcson.

Némi óvatosságra adott ugyanakkor okot, hogy a legrosszabb teljesítményű bankok között is előkelő helyet foglaltak el a japán pénzügyi intézetek: a 10 legrosszabb, vagyis legnagyobb veszteséget felhalmozó bank között a nemzetközi listán 4 japán bank szerepelt. Az egyik bank, a Dai-ichi Kangyo mindkét listán helyet foglalt. Ez önmagában arra enged következtetni, hogy a kívülről pirosan, egészségesen fénylő almával belül mintha baj lenne. Később aztán ki is derült, hogy a tényleges veszteségeiket nem is tették közzé, bár ez a taktika ebben a bizalmasan érzékeny szektorban nem szokatlan. Ugyanakkor a bankok, pénzügyi intézmények tényleges helyzetéről sokat mondtak el a körülöttük keringő hírek, a későbbi csődök, egyesülések és a nemzetközi szervezetek részéről hangoztatott kritikák²⁶. A bankok helyzetének alakulását mutatja az is, hogy két évvel később, 1997-ben, még a bankkegyesülési hullám elindulása előtt a The Bankers listáján már csak hat japán bank szerepelt a legnagyobbak 16-os nemzetközi csoportjában. Ez azonban már beleesik a Hashimoto- kormányzat által elindított pénzügyi reformok időszakába – és ekkor éppen a bankok helyzete volt az egyik érv, amelyet a társadalom és a gazdasági közvélemény elé tártak a reformok szükségességéről való meggyőzés érdekében.

A vázolt gazdasági helyzettel egyidőben olyan jelenségek is mutatkoztak, amikből a politikai és gazdasági intézményrendszer más rozsdásodó részei is felfeslettek. A társadalomban, az üzleti életben, sőt a politikai pártokon belül (például a koalíciós Hosokawa-kormány reformcéljainak megítélése esetében) egyaránt elégedetlenség volt mutatkozott²⁷. Ez a reagálási közeg és irány önmagában is új volt abban a tekintetben, hogy a gazdasági intézményrendszerrel kapcsolatos területről volt szó, és *belső kritikaként* jelentkezett²⁸.

²⁵ The Bankers, 1997.

²⁶ Erre a bankkonszolidáció és a Koizumi-időszak tárgyalásánál még visszatérünk.

²⁷ William Dawkins [1993]

²⁸ Politikai kritikák elhangzottak régebben, a hatvanas években is, de azok inkább az amerika felé hajlással kapcsolatban merültek fel. A gazdasági intézményekkel kapcsolatban csak az olajválságok után fogalmazódtak meg – ezek viszont kívülről jövő nyomásként –, és mint

A buborékgazdaság után a gazdaságilag is fájdalmasan érintett és a politikai felépítmény korruptségával is **szembesülő** választópolgár kisember elpártolt az addig legszélesebb bázisú támogatottságot élvező párttól. Részben ennek is tudható be, hogy az LDP pozíciója meggyengült, elvesztette a háború után 38 évig fennálló hegemón helyzetét. 1992-ben a választási vereség után a helyére került új, nyolc pártból álló koalíciós tömörülés a politikai helyzetből adódóan reformokat is zászlójára tűzött²⁹.

Az 1990-es évektől számítható a jelentős változások nyitánya, illetve a változásokhoz elkerülhetetlenül szükséges lépések megtételének komolyabb igénye. A hatalomba magát visszatornászó LDP-ben – vagy legalábbis azon belül egy csoportnál – a készség, hajlandóság 1995-96 körül kezdett kikristályosodni. A 90-es évek eleji visszaesést a vezető elit eleinte a **megszokott** ciklusjelenségnek vélte. Az idő előrehaladtával azonban egyre világosabbá vált, hogy a gazdaság nem a szokásos ciklikus visszaesés pályáját követi. Erősödött azoknak a hangja, akik más okokat véltek felfedezni a stagnálás mögött. Addigra láthatóvá vált, hogy a szokásos növekedési pályára, fellendülési szakaszba való visszatéréssel kapcsolatos remények inkább csak illúziók. A korábban jól bevált gazdaságélénkítő makromenedzsment-technikák pedig hatástalannak bizonyultak.

Ezek után akár úgy is tűnhetne, hogy a japán vezetést meglepetésszerűen érték az események, és így nem lehetett felkészülve a szükséges lépések megtételére. Egyrészt az általában érzékelhető változások iránti igény, másrészt meghatározó erők által reformigényként megfogalmazott lépések követelése azonban már jóval korábban, a 70-es évek végén jelentkezett a **politikai elitnek** benyújtott kívánságlistákban. Sőt, mint látni fogjuk a Maekawa-jelentésben, a politika útkereső kísérletei, és ezzel együtt az üzleti világ érdekei is gerjesztették ezt az igényt. A Big Business – bár korábban is

ilyenek, külső beavatkozási kísérletnek értelmezve elutasításra találtak. Példának okáért Tanakának a Lockheed-botrányba való bekerülése látszólag belföldi ügy volt, azonban a vesztegetésre nem hazai vizsgálat derített fényt, hanem egy egyesült államokbeli bírósági eljárás. Japánban az érintett politikust sohasem ítélték el. Az LDP-ben pedig továbbra is királycsinálóként tartották számon.

²⁹ A Hosokawa-kormány széles körű reformokat vett fel a programjába. Reformcéljai között nemcsak politikai, hanem szociális és gazdasági reformok is szerepeltek. Azonban csak a választási reformot tudta elfogadtatni a parlamenttel, és le kellett mondania. Így a reformok ismét csak tovább halasztódtak.

nagy befolyást gyakorolt a politikai és kormányzati döntéshozásra – ekkorra már kinőtt abból a korból, hogy könnyedén szemet hunyjon a központi bürokrácia informális atyáskodása felett. Eljött az idő, amikor formálisan is a saját javára akarta átrendezni az érdekszféráját érintő egyes mechanizmusokat. Már elég tapasztalatot, sőt hatalmat szerzett ahhoz, hogy maga vegye kézbe az üzleteivel kapcsolatos információfeldolgozást és döntéseket³⁰. Nem véletlen, hogy az üzleti világ állandó nyomást gyakorolt a kormányra a szükséges reformok megtétele érdekében.

Így érthetővé válik, hogy nem 1996-ban került előtérbe a Japán előtt álló válaszút szükségessége³¹. A változásokban érdekelt japán üzleti élet képviselői egyre gyakrabban használják a nyomásgyakorlás eszközét. Az 1992-es Hiraiwa Gaishi Keidanren elnök reformkövetelésének benyújtása Miyazawa miniszterelnöknek³² még belföldi maradt, de Toyoda Shoichiro³³ 1996-97-ben elhangzott figyelmeztetése a reformok szükségességéről már nemzetközi érdeklődésre tarthatott számot. Szavait a japán média után a világsajtó is átvette (miután a sajtó is évtizedekig eredménytelenül érvelt hasonlóképpen), és most lám-lám... Toyoda szerint Japán válaszúthoz érkezett. A brit *The Economist* ezt a kijelentését címlapra tűzte, és emellett – Toyodát idézve –

³⁰ Sawa Takamitsu (a Kyoto Egyetem professzora, az egyetem Gazdaságkutató Intézetének igazgatója): Should Japan change? (*The Japan Times*, 1992. január 10.) A nyomásgyakorlás egyes momentumaira az anyagban a későbbiekben visszatérünk.

³¹ Érdemes megjegyezni, hogy a „válaszút” kifejezést, mint Japán megújulási kényszerének stimulátorérvét már a közel tíz évvel korábban, a 80-as évek közepén készült Maekawa-jelentés is tartalmazta, illetve erre a végkövetkeztetésre jut. A jelentést külföld felé aktívan kommunikálták (történetesen a korabeli magyar kormányintézményekbe is eljutott, és véletlenül e könyv szerzője fordította). Japánban azonban csak szűkebb körben válnak ismertté a részletek, és egyébként is akkor indult a buborékgazdaság, ami elhomályosította a problémákat. Később egy gazdasági TV-sorozat (Japán Részvénytársaság, 1994) szakértői egyenesen arról beszéltek, hogy a változások szükségességében mindenki egyetért. Sőt, „liberalizációt követelő kórust” emlegetnek. Bár a szakértői gárda (Fukushima G., Morozumi Y., Nagano T., Okazaki T.) azt is elismerte, hogy a változások tekintetében egyetértés van, de a gyors, radikális megoldást kizárták. A megvalósítás szerintük csak egy hosszadalmas folyamat eredménye lehet.

³² Keidanren head to meet Mizayawa on reform (*The Daily Yomiuri*, 1992. október 10.)

³³ Toyoda Shoicsiro, a Toyota akkori elnöke és egyben a kormány tevékenységére nagy befolyással bíró Keidanren, a japán Big Business képviselői érdekszövetségének is soros elnöke volt ekkor.

fölvetette a II. világháború utáni gyökeres reformokhoz mérhető átalakítás szükségességét³⁴.

A New York Times a jövőképre utalva figyelmeztetett: „Ha nem lépünk, és hagyjuk, hogy ezek a problémák továbbra is fennmaradjanak, akkor Japán egyenes úton halad a katasztrófa felé, és ki fog maradni a XXI. századi világgazdasági prosperitásból.”³⁵ A Financial Times a zárt piacot védelmező, túlszabályozott bürokratikus irányítás helyett a vállalkozói kapitalizmus és a fogyasztócentrikus piaci nyitás irányába történő elindulás szükségességét emelte ki ajánlasként³⁶. Az üzleti szakmai körökben nagy tekintélyű gazdasági napilap egészen addig elment, hogy a '80-as évek második felében (egyébiránt általa is) magasztalt japán menedzsmentmodellben a corporate culture kisiklásaira rámutatva gyökeres változások szükségességét hangsúlyozza. A figyelmeztetés – úgy tűnik – a '90-es évek közepén végre nyitott fülekre talált. Ennek tárgyalása előtt azonban nézzük meg, hogy a Keidanren-elnök Toyoda irányváltási felhívásáig milyen reformkísérletek voltak, és azok milyen eredményt tudtak felmutatni.

1.2. REFORMLÉPÉSEK JAPÁNBAN A 80-AS ÉVEKTŐL

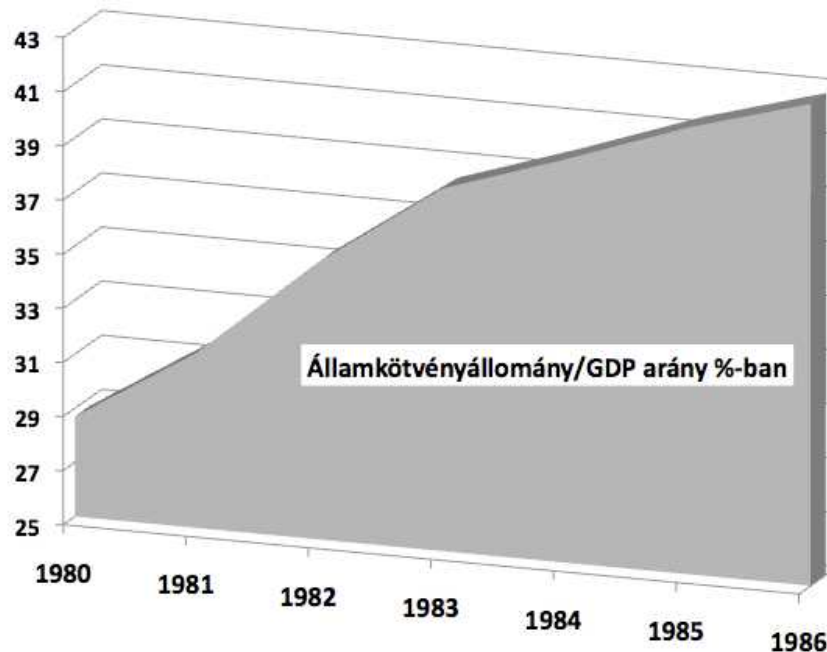
A reform szó – mint mint említettük –, egyfajta igényként figyelemfelhívásént már a gazdasági csoda kifulladását követő, két olajválsággal terhelt '70-es évek végén felbukkant a politika szótárában, igaz, ekkor még egyfajta – a későbbi reformokhoz képest mérsékelt –, kiigazítás értelemben. A háttérben a gazdasági csoda feltételeihez hozzászókkott japán politikusok, illetve bürokrácia félelme volt az olajválságok után fokozatosan lassuló gazdasági növekedés, valamint az akkor már egyre gyorsulóan növekvő kormányadósság miatt³⁷.

³⁴ The Economist (1996. október 7.). Idézet Toyodától a reformok szükségességéről: 日本は歴史的な岐路にある。第二次大戦直後のような断固たる改革を行う必要がある (Japán történelmi mérföldkőhöz érkezett. A II. világháború utáni gyökeres reformokhoz hasonló lépések megtétele szükséges.)

³⁵ New York Times, 1997 január 24. ("If we take no action and let these problems linger on, the Japanese economy will be headed for catastrophe and will be left out of the world's prosperity in the 21st century.")

³⁶ Financial Times (1996. december 2.)

³⁷ Dabner [2002]

5. ábra. A GDP-hez viszonyított Japán államadósság a '80-as évek elején
 Forrás: Japán Pénzügyminisztérium, 2007-es költségvetés

Az állam eladósodásának hátterében egyrészt a keynesiánus gazdaságpolitika költsékezési hajlandósága volt, aminek inkább az előnyeit sikerült kihasználni a gyors növekedés időszakában³⁸. A hátrányai viszont a lassuló növekedéssel együttjáró csökkenő adóbevételekben, valamint a szinte változatlanul fenntartott kiadásokban mutatkoztak meg. A keletkezett hiányt deficitfinanszírozó kötvényekkel fedezték, melyeknek a gazdasági teljesítményhez mért aránya gyorsan emelkedett. Az arány ugyan 1986-ban sem látszik még nagyon magasnak nemzetközi viszonylatban, de ha figyelembe vesszük, hogy 1965-ig egyáltalán nem volt adóssága az államnak és röpké húsz esztendő alatt sikerült elérni ezt a mértéket, amin belül az arány csak az utolsó hat évben másfélszeresre nőtt. Érthető, hogy a költségvetés egyre kényelmetlenebb helyzetbe került és a probléma kezelhetősége érdekében valamiféle megoldáson kellett gondolkozni.

³⁸ A deficitfinanszírozó államkötvénykibocsátást az 1947-es Költségvetési Törvény tiltja (Forrás: Encyclopaedia Britannica <http://www.britannica.com/>) és ezt 1965-ig be is tartotta a kormány. Ezután viszont egyre gyorsuló mértékű deficitfinanszírozó államkötvény kibocsátásra került sor.

A konjunktúraélenkítést célzó keynesianus stimuláció mellett az egyik szignifikáns pénznyelő gócpont az Államvasút volt. A motorizáció által előidézett szállítastechnológiai szerkezetváltás a fokozatosan csökkenő teljesítménnyel és ezáltal bevételecsökkenéssel nehéz helyzetbe hozta a Államvasút (JNR) költségvetését³⁹. Ugyanakkor a vasút a gyorsvasút-fejlesztések (Shinkansen) miatt politikusok kedvenc költségek terepévé vált⁴⁰. A politikusok befolyásának következményeként egy eladósodási spirál alakult ki, aminek – egyebek mellett - egyik felelőseként a költségvetésben ketyegő időzített bomba hatástalanításával megbirkózni nem képes, sőt a terepet saját érdekei érvényesítésére használó központi adminisztráció került a reformerek látóterébe.

Az Ohira és a Suzuki adminisztráció az LDP-n belüli viszonyok miatt még nem vállalkozott a reformra, ehhez a Nakasone⁴¹ adminisztráció hatalomra kerüléséig kellett várni. A reform kifejezés azonban - miután néhány problémát máig sem sikerült kielégítően megoldani - ettől kezdődően napjainkig ki sem került a soron következő kormányok szókincséből.

A Reagen-Theatcher vonalat követő Nakasone a piacvezetési és „kis állam” elvek Japánbanra való alkalmazása keretében az adminisztratív reformot helyezte előtérbe, aminek egyik legnagyobb fegyverténye gazdasági téren három nagy állami vállalat a *Japán Államvasutak*, a *Japán Állami Telefonszolgálat* és a *Japán Állami Dohány és Sónomopólium* privatizálása volt.

Nakasone nem csak a privatizálást, hanem a japán fejlesztési stratégia átszabását is napirendre tűzte. A lényegében a Meiji időszak óta, de méginkább felerősödve a II.

³⁹ Kiglics I. [1995] *日本の民営化と規制緩和について* (A japán privatizációról és deregulációról) Institute of Developing Economics V.R.F. Series No.239

⁴⁰ A saját körzeteikbe eljutott szárnyvonalakkal szavazókat lehetett nyerni, így sokszor olyan körzetbe is jutottak szárnyvonalak, ahol később a fenntartás nem bizonyult gazdaságosnak és ez további költségvetési terheket jelentett. Sokat emlegetett példa a Tanaka Kakuei által a választóközterébe, Niigata tartományba eljuttatott Shinkansen vonal.

⁴¹ Ohira Masayoshi 1979 (hirtelen halált halt a választási kampánya során), Suzuki Zenko 1981-től volt a japán kormány miniszterelnöke mindketten átmenetinek bizonyultak nem tudtak párton belüli konszenzust kialakítani az adóreform kapcsán. Szemben két elődjével az 1983-ban miniszterelnöknek választott Nakasone Yasuhiro privatizációs programja a költségvetési tehertől hosszú távon való megszabadulást célozza, bár voltak a költségvetést megterhelő lépései is (lásd részletesebben a mellékletben). (Encyclopaedia Britannica alapján: K.I.)

világháború után felerősített exportorientáltságra épülő japán fejlesztési stratégia egyre inkább megkérdőjeleződik kívül-belül is! Kívülről a piaci zártságot⁴², a – Japán számára előnyös - kiegyensúlyozatlan külkereskedelmi forgalmat kritizáló formában érkezett nyomás az USA és Nyugat-Európa felől, belülről pedig a Maekawa jelentésben⁴³ összegződött a stratégia-váltás igénye. Ez utóbbi jelentésben jószerevével először fogalmazódtak meg olyan lépéseket, amelyeket kívülről a kereskedelmi partnerek - főleg a fejlett országok képviselői a különböző kormányközi konzultációs fórumokon - már régóta igényeltek. A jelentés arra a következtetésre jutott, hogy Japán egy mérföldkőhöz érkezett és egy megkerülhetetlen küszöb átlépése előtt áll. A mérföldkő a fordulat szükségességére mutatott rá és ez gazdaságpolitikai lépésekkel a külpiaci vagyis export-orientáltságról a piac méretét és dinamizmusát kihasználó belső vezérlésre való áttérés küszöbének jelzésére vonatkozott. Ennek érdekében jelentős termelési és felépítményi struktúraváltásnak is végre kell mennie. A jelentés a történelmi jelentőségűnek aposztrofálta a transzformációt ugyanakkor Japán jövőbeni továbbfejlődése zálogának is nevezi, ami nélkül nincs továbbfejlődés.

A reformmal való foglalkozás Nakasone utáni időszakban sem került le a napirendről, bár némely esetben inkább csak a tényleges szándékot fedő szlogennek, vagy a „veszély elmúltával” az asztalfiókba sülyesztett tervezetnek bizonyult. A Maekawa jelentéssel felsejülő stratégiai váltás például csak papíron maradt. A Nakasone-i reformok inkább az Thatcher-Reaganizmus hatására „divatba jövő” állami szerepvállaláscsökkenés, japán értelmezés szerint az adminisztratív intézmények reformjáról, hatékonyságnövekedéséről szóltak. A karcsúsítás nem érintette a bejáratott, érdekekkel mélyen átitatott döntési mechanizmusokat és csak érintőlegesen a belső piac védettségét.

⁴² A külföldiek számára ismeretlen csak Japánban érvényes speciális szabályozottság (számvitel, elosztási rendszer) és gyakorlat, átláthatóság hiánya, a Zenekon dango-gyakorlata ami a külföldiek részvételét kizárja (a politikusokhoz is kapcsolódó) közbeszerzési munkákból => Japán Részvénytársaság.: NHK program (1994. március 9.) továbbiakban: Japan Inc..

⁴³ A jelentést összeállító bizottságot még Nakasone indította el 1985-ben, a benyújtás már a következő évben, 1986-ban megtörtént. A jelentés a nevét a bizottság vezetőjéről kapta, aki a központi bank korábbi vezetője volt. 1986. (Seeman R. [1986])

A Nakasonét követő Takeshita adminisztráció inkább a párton belüli pozícióharcokkal volt elfoglalva, majd egy részvény bennfentes kereskedelem⁴⁴ és vesztegetési botrány részeseként lemondásra kényszerült. Az őt követő Uno Sosuke csak az elődje által már előkészített kisebb adóreformot valósított meg, amikor a növekvő államadósság finanszírozására az országban először 3%-os fogyasztási adót vezetett be 1988-ban, de ő is botrányal távozott. Az utódja Kaifu Toshiki a „tisztá vezetés” ígéretével került hatalomra, de nem rendelkezett a reformszándékok megvalósításához szükséges politikai támogatottsággal, majd a tisztasága is megkérdőjeleződött: a Sagawa botrány hullámai elsodorták⁴⁵. Utóda, Miyazawa elkötelezett politikai reformígérettel indít⁴⁶ amelyet ugyancsak korrupciós botrányban való érintettsége miatt nem tudott megvalósítani, így 1993-ban lemondásra kényszerült.

Ekkor már a választóknak is kezd elege lenni a politikai szféra működésének zavaraiból és az előrelépésben tanúsított döntésképtelenségből, amit az LDP-től való elpártolásban juttattak kifejezésre. Végeszakadt az egypárti hegemonián alapuló LDP kormányzásnak⁴⁷. A következő 3 év a koalíciós kormányzat időszaka, melyben az LDP-ből kiszakadt kisebb pártok és a korábban ellenzékben levő más pártok léptek koalícióra, de a történelmi esélynek is tekinthető alkalmat nem sikerült igazán kihasználniuk. Az új kísérletnek kisebb, nem gazdasági eredmények⁴⁸ elérésén kívül

⁴⁴ Recruit botrány, amely arról szólt, hogy a Recruit cég saját kibocsátás előtti részvényeivel bélelte ki a politikai és kormányzati, sőt üzleti elitet és ez kipattant. Tényleges, bírósági szakaszba és ítélethirdetéshez eljutott ügy ugyan nem született, ugyanakkor megingatta sok elsővonalbeli politikus helyzetét, de leginkább az irántuk megnyilvánuló bizalmat, aláásva a reformszándékokba vetett hitet, meggyengítette a különböző érdekeket sértő reformlépések támogatottsági bázisát.

⁴⁵ A 80-as évek vége, 90-es évek elején a politikai-gazdasági-bürokratikus elit – az acélháromszög – említett botrányainak időszaka volt ami többek között az 1994-ben Antikorrupciós Törvény megszigorításához is vezetett.

⁴⁶ Miyazawa Expresses Resolve for political reform (Asahi Evening News, 1992. január 22.) Calls for political reform in speech to Diet (The Daily Yomiuri 1992. január 25.)

⁴⁷ Pontosán 38 éves egypárti uralomról van szó abban az értelemben, hogy ugyan léteztek más pártok is, de sohasem jutottak a hatalom közelébe. Gyakorlatilag a politikai hatalmukat korábbra is lehetne datálni, mert korábban is az 1955-ben pártegyesüléssel létrejött LDP, illetve politikusainak elődjei voltak hatalmon. A politikai elit első vonalbeli része, személyekig lebontva a folytonosságot képviselte egyes esetekben szinte a középkortól napjainkig. Az 55-ös rendszer miniszterelnökeinek egy része illetve más elsővonalbeli politikusok a háború előtti és alatti elsővonalbeli politikusok unokái voltak, kerültek újra a miniszter(elnök)i bársonyszékbe, vagy játszanak ma is meghatározó szerepet a japán politika színpadán.

⁴⁸ Választási rendszer korrekciója és az ázsiai szomszédok felé tett gesztusok (a háborúból fennmarad megoldatlan problémák tárgyában). Nemkevés az ellenzéki koalíciós kitérő ami a

nem volt ereje fontos és gazdasági reformok megvalósítására, vagyis a Nakaszone óta eltelt értékes évek minden ígéret ellenére lényeges gazdasági reformok nélkül múltak el, miközben a társadalom változás iránti igénye egyre inkább érezhetővé vált, a gazdaságban pedig egyre több megoldatlan probléma halmozódott fel.

A 90-es évek elejei gazdasági bénultság: a GDP, Nikkei index visszaesése, a munkanélküliség gyarapodása jelentős részben a buborék szétpattanásából adódott. Azonban a fentiekből egyfajta politikai patthelyzet képe is kirajzolódik és ennek a gazdasággal való elválaszthatatlan összekapcsolódása miatt a gazdaság működésének bénultságára is kihatott. A helyzetképet azonban tovább árnyalta – amint azt az egyik kormányhivatal, a *Tervezési Ügynökség* jelentése is megállapítja -, hogy a japán lakosság körében tapasztalhatóak az elégedetlenség jelei az életkörülményeikkel⁴⁹ kapcsolatban. Más híradások vállalati munkafeltételek⁵⁰ szigorúságát és a botrányok következtében a politikusokkal szembeni elégedetlenségeket emelik ki.

A reformok tehát nem egyszerűen gazdasági reformok kellett, hogy legyenek, jóllehet a jelen anyagban mi most ezt fogjuk inkább tárgyalni. A változás igénye jól érezhető volt. Mind a politikát, mind az adminisztrációt mind a gazdaságot illetően, mindenki reformálni akart. Hogy ezeket a szférákat reformálni kell, abban még volt egyfajta egyetértés, hisz mindnyájan ugyanott és ugyanúgy éltek, ugyanazt tapasztalták. Azonban, hogy mik legyenek a reformálni kívánt elemek, azoknak milyen legyen az összetétele, mi legyen a reformok iránya, ütemezése, milyen új modellt kell megcélozni, abban a tekintetben már nem volt egyértelmű konszenzus. Még ott sem, ahol a status quo fenntartásában érdekelt konzervatív oldal is reformot mondott. Főleg, ha konkrét lépések megtételéről volt szó. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a reform-oldal szereplőinél egyértelmű konszenzus lett volna. A helyzet meglehetősen komplikált volt.

társadalom egyfajta figyelmeztetéseként, az LDP-től való elfordulás jeleként, vagyis a változtatási igény artikulálásaként is értelmezhető.

⁴⁹ Decentralization will improve living conditions, EPA says (The Japan Times 1991. november 20.)

⁵⁰ Half of workers fear „karoshi” (The Daily Yomiuri 1992. február 14.)

A kérdés úgy fogalmazódott meg, hogy mi az, amit meg kellett változtatni? Mi az, ami akadozik, nem működik megfelelően? Milyen irányba mutat a változás igénye? Annál is inkább, mert a 80-as évek második fele, a buborékgazdaság a japán gazdasági modell nemzetközi diadalmenetének látszott és nem csak a japánok szemében.

2. JAPÁN GAZDASÁGI MODELL JELLEMZŐI ÉS EREDETE

Mind a szakmabeli kollégákkal, mind a nem szakmabeliekkel – Japánban és külföldön is – folytatott beszélgetésekben, sőt néha a médiában is gyakran felmerül az a vélekedés, hogy Japán egyik jellegzetessége, hogy jelentős változtatásokra csak külső kényszerítő erő hatására vállalkozik. Ilyen példaként szokták felhozni az Edo-Meiji nyitást, vagy a háború után, a megszállás során bevezetett reformokat. Mint látni fogjuk, most is van olyan vélemény, hogy a fenti két időszakhoz hasonló mértékű reformokra van szükség.

A Japánnal foglalkozók körében az országban végbemenő változásokat illetően ugyanakkor gyakorta hallani egymással polemizáló állításokat:

1. Japán soha nem fog megváltozni, minden változtatás csak látszólagos vagy felszíni⁵¹, a háttérben mindig ugyanazokon a hagyományokon alapuló erők és döntési mechanizmusok a meghatározók. Ennek pedig racionális okai vannak, hiszen a hagyományoknak társadalmi igényeket kielégítő funkciójuk van. Ennek a vélekedésnek egy alváltozata azt a nézetet képviseli, hogy a hagyományos modell nem is változhat meg, hiszen az a japán hagyományok és ezzel a kultúra feladását – azaz egyenesen Japán végét jelentené.

2. A fentihez képest konzervatívabb, a politikai érdekszférából hallható, a változásoktól valamilyen oknál fogva távolságtartó vélemények szerint Japán – az aktuálisan bevezetett intézkedések, keretváltoztatások következtében – feladta a hagyományos (jól működő) modelljét, illetve ennek egy alternatív

⁵¹ Egyik jelentős képviselője ezen nézeteknek a senior kutató J. Abegglen volt, de általános formában, sokan jelenítenek meg hasonló álláspontot vitákban és szakmai konferenciákon. A japán egyetemi kollégáim körében is gyakorta találkozni ezzel a változattal. Főleg azon idősebb, tapasztaltabb kutatók, de a lakosság és a média felől is hallható ez a nézet, akik már sok reformretorikát éltek meg reményekkel, és később kénytelenek voltak tapasztalni, hogy a gyakorlatban nem érzékelik a várakozásaiknak megfelelő változásokat.

változatát, és máris átvette a nyugati modellt. Másként fogalmazva: Japán egy idegen, az angolszász (amerikai) gazdasági modell másolója lett⁵². Ennek a nézetnek egy karakterisztikusabb változata egyenesen kijelenti, hogy a japán reformok által diktált irányváltás elhibázott. Az aktuális gazdasági bajok, társadalmi feszültségek oka az idegen nyugati modell⁵³ kritikátlan átvétele.

3. Létezik egy, a változásokat illetően mérsékeltebb, a fentiekhez képest jóval árnyaltabb japán vélemény is, amely a változást inkább mint realitást kezeli. Az aktuális kereteket nem tartja annyira hagyományosnak, inkább olyannak, amit a modernizáció jegyében a történelmileg nem nagyon távoli múltban vezettek be. Ugyanakkor a bevezetése óta eltelt évek alatt az ezen időszakban felnövekvő és ilyen feltételek között szocializálódott nemzedékeknel mélyen meggyökerezett az emberek fejében. Sőt, mivel ez a modell szorosan kapcsolódik a japán sikerekhez, az emberek jobban ragaszkodnak hozzá, és így nehezen változtatható⁵⁴. Mindemellett a változtatható és ezen álláspont szerint hagyományosnak tartott, de mégiscsak a közelmúltban kialakult modell az utóbbi időben már változóban van. Ezen utóbbi véleménynek egy változata, hogy Japán egyszerűen becsatlakozott a globalizációs folyamatba.

A kérdés tisztázása céljából nézzük meg először, hogy mik a japános gazdasági modell⁵⁵ főbb jellemzői. A japán gazdaság sajátosságaira már korán, a múlt század 30-as éveinek elején rámutattak főleg amerikai kutatók. Azonban a későbbiek során a modell még sokat finomult és nagyjából a 60-as évekre alakult ki olyan letisztult

⁵² Ezt az álláspontot inkább a Japánt kevésbé ismerő, de Japánnal foglalkozó kutatók, valamint a reformokat konzervatív nézőpontból rosszalló, vagy azok mellékhatásait bíráló japánok köréből hallani.

⁵³ Ez alatt többnyire az angolszász, de néha inkább az amerikai modellt értik. Az értelmezések nem mindig nyugszanak világos eszmei alapokon, ezért néha úgy tűnik, mintha a nyugat egyfajta homályosan körülhatárolható mumus szerepét töltené be.

⁵⁴ Noguchi, Okazaki (Ezen álláspontokra és a keretek kialakulásának körülményeire a továbbiakban még részletesebben visszatérünk.)

⁵⁵ A japán nyelvben korábban a 日本型企業、日本型経済、日本の経営, az angol nyelvben pedig a *japanese style company*, *japanese style economy*, *japanese style management* voltak a leggyakrabban használt kifejezések a tárgykörben. Mostanában pedig a 1940年体制, 日本型システム, angolul „The system of 40s”, „Japanese system” kifejezést, vagyis a „40-es rendszer”, illetve „japán típusú szisztéma” kifejezést is gyakorta használják, mint korábban említésre került.

formára, amilyenek nemzetközileg ismertnek tekintik. Ezen ismertnek tekintett jellemzők sajátosságait ugyancsak a múlt század közepe táján fogalmazta meg Abegglen⁵⁶. Ebben a műben már rámutatott olyan mára sztereotípiává vált jellemzőkre, mint: az élethosszig való foglalkoztatás⁵⁷, a vállalaton belüli képzés, a vállalati szakszervezet, stb.. Sok kutató⁵⁸ munkája árnyalta a japános jellegzetességek leírását, mígnem a 80-as évekre már kiforrott, sztereotípiává vált konszenzus alakult ki abban, hogy a hagyományos⁵⁹ modell alkotóelemeit a következők szerint lehet csoportosítani: Sajátos kormány-vállalati kapcsolat és corporate governance, foglalkoztatási környezet, vállalati szakszervezetek, mainbankrendszer, zárt bedolgozói-alvállalkozói rendszer.

2.1. A HAGYOMÁNYOS MODELL-RENDSZER JELLEMZŐI

Részletesebb leírásban elkülöníthető egy makrogazdasági, egy közép(irányítási) és egy mikro, vagy vállalati környezetet azonosító sajátosságokkal bíró tevékenységi szint:

makrogazdaság: a központi kormányzatnak a mezo és mikroszférával való sajátos kapcsolatrendszere, ami a bürokrácia, a politikai elit és a big business szoros összefonódásának⁶⁰ útján valósul meg. Ezen belül is kiemelten fontosnak tartják a központi adminisztráció és a magánszféra összefonódását, együttműködését (官民一体調整). Más megfogalmazásban adminisztratív vezérlésű gazdaságot (官僚主導型経済) is szoktak emlegetni. A kulcselemek,

⁵⁶ The Japanese Factory [1958]

⁵⁷ Ezt a kifejezést a japánok is átvették és a fordító egy új japán kifejezést vezetett be rá (終身雇用), ami azóta általánosan elfogadottá vált a japán szakirodalomban éppúgy, mint a köznyelvben. Másként fogalmazva előtte maguknak a japánoknak sem volt rá kifejezésük és nem is gondolták különleges dolognak.

⁵⁸ Számosan járultak hozzá a japán modell megismeréséhez, akiket itt most nem lehet mind felsorolni. Csak néhány, az alapokat lerakó kutatót említve: Ruth Benedict az antropológiában (Chrisantenum and the Sword), Ronald P. Dore inkább a szervezet-szociológia, vállalatkutató (British Factory, Japanese Factory), Edwin O. Reischauer a politika (The Japanese), Ezra Vogel mint a japán potenciál felismerője (Japan as Number One), Chalmers Johnson a fejlesztő állam, a japán bürokrácia sajátosságai feltárása (MITI and the Japanese Miracle) területén stb.

⁵⁹ Bár a vitákban nem mindenki osztja ezt a nézetet, álláspontom szerint a gazdasági modell az utóbbi mintegy másfél évtizedben változásokon ment keresztül, ezért a továbbiakban a hagyományos modell alatt a 90-es évek zavarai előtti modellt fogjuk érteni.

⁶⁰ A politika-adminisztráció-big business: acélháromszög (政官民の鉄の三角) az elterjedt kifejezés a japán szakzsargonban amihez az összefonódás (癒着) kifejezést kapcsolják.

eszközök, csatornák: az adminisztratív irányítás⁶¹, amakudari⁶², konvoj⁶³ típusú fejlesztő és főleg pénzpolitika, zárt, a külvilág felé védettséget nyújtó szabályozói védelem, stb.

közvetett finanszírozás, vagyis a vállalati tevékenység finanszírozásában kisebb szerepe van a tőzsdének (közvetlen finanszírozás), és más, bankon kívüli finanszírozási technikáknak (kötvények) inkább a banki hiteleken keresztül való finanszírozás dominál, ami a vállalat, magánszféra könnyebb irányíthatóságának záloga (más nézőpontból eszköze) is.

mezo⁶⁴: mainbank rendszer, kifelé zárt pénzügyi keiretsu, ami gyakorlatilag a II. világháború előtt virágzó, de a háború után betiltott zaibatsukból kialakult vállalatcsoportok pénzügyi rendszerét jelenti és a vállalatcsoportot finanszírozó bank köré épült ki. A csoport kifelé zárt, a csoporthoz tartozó cégekről gondoskodik⁶⁵. A rendszer egyfelől biztosítja a tagok folyamatos és bizalmon alapuló finanszírozását, másfelől, miután a pénzpiaci

⁶¹ Az adminisztratív irányítás olyan kormányzati beavatkozó tevékenységet takar, amely nincs lefedve törvényi háttérrel, vagyis az adminisztráció törvények közti résekben lavírozik. Ez alatt az értendő, hogy az állam ott is beavatkozik, ahol nincs szabályozás. Ezt lehet rugalmasságnak a körülményekhez való gyors alkalmazkodóképesség biztosításának is fordítani, de az állam mindenhatóságának is. A kritikák az utóbbi oldalt hangsúlyozták. (részletesen: Kiglics [1988/4])

⁶² Az amakudari (天下り) kifejezés jelentése szó szerint: alászállás a mennyből. A kormányhivatalnokok korai nyugdíjazásával és más területeken, a kormányhivatalokon kívüli továbbfoglalkoztatásával kapcsolatos fogalom. Azonban tévedés lenne egyszerű foglalkoztatási problémaként kezelni. A sajátos japán felső-irányítási rendszer fontos része és az establishment összefonódásának egy különleges eleme. További részletek a mellékletben.

⁶³ A konvoj (=>護送船団) A gyenge vagy zavarba került vállalatok védelmét, a piaci szelekciós mechanizmus kikapcsolását, ezzel az egész rendszer egybenmaradásának garanciáját. Ha a gyengék bajba kerülnek (pl. financiálisan), akkor mentőövet kapnak az államtól. További részleteket lásd a mellékletben.

⁶⁴ A mezo szintet a japán irodalom nem különíti el, általában a mikro, vagy vállalati szintben említi, de a kialakulásának körülményeit és sajátos különleges szerepét figyelembe véve nézetem szerint indokolt az elkülönítése.

⁶⁵ A szisztéma működési zavarai, a felhalmozódott rossz hitelek kapcsán reformért kiáltók gyakorta hallható érve volt a 90-es évek második felében, hogy a bankok a hitelkérő fizetőképességét nem vizsgálja, mert a fő szempont a keiretsuhoz tartozáshoz kapcsolódó bizalmi kapcsolat és nem a hitelképesség. Ezért a bankrendszer (a korabeli kritikák szerint) nem is rendelkezett a nyugaton megszokott hitelminősítő technikákkal.

finanszírozás⁶⁶ korlátozott, a banktól való függés és így a központi irányíthatóság biztosítéka is.

mikro, vagy magánvállalati környezet:

Sajátosan zárt foglalkoztatási környezet, aminek elemei: élethosszig való foglalkoztatás (Az iskolák végzőseinek felvételére való korlátozás, vállalatváltást a rendszer diszpreferálja.)

Senioritáson alapuló bérrendszer (a szolgálati évekkel és az ezzel kapcsolatban felhalmozódó tapasztalattal emelkedő bérek és juttatások rendszere, ami nem mindig áll arányban az elvégzett rendszerrel. Ehhez járul a végkielégítés, bonus)

Vállalaton belüli képzés (a másik két foglalkoztatási elemmel való kombinációban a vállalathoz kötés egyik eleme)

A három elem együttesen olyan egységet alkot, amely a munkaerő mozgását akadályozza, így nehéz beszélni európai ill. amerikai fogalmak szerinti munkaerő-piacról. Ezt az alábbi foglalkoztatási modell-jellemzők is mutatják:

Foglalkoztatási modell-jellemzők		
	Nyugati modell	Hagyományos japán modell
Emberi tőke	Szakmai képzés, szaktudás birtoklása	Általános training
Munkaerőpiaci megközelítés	Külső referencia	Belső referencia
Szervezeti elkötelezettség	Kifelé forduló, expresszív ösztönzők Individualizált munka A szaktudás követelmény	Befelé forduló ösztönzés Csoportmunka

1. Tábla Forrás: Yoshimori Ken [1996-3] 24. old.

⁶⁶ A pénzpiacról való finanszírozás aránya az US vállalatokénak közel 1/3-a 1/4-e (Japan Inc. NHK program, A gazdasági csoda fényei és árnyékai 1994. március 9.). A bankok a központi bank háború idején kialakított jogosítványai miatt függő helyzetben vannak, a központi bank viszont a kormány alá rendelt (Noguchi Y. [1997] 48.old), mivel a tulajdonosi érdekérvényesítési lehetőség nagyon gjenge (lásd: a tulajdon és menedzsment szétválasztása – ibid.: Japan Inc. NHK program), a vállalat sokkal jobban ki van téve a kormány gazdaságpolitikai befolyásának, mint az USA-ban.

A sajátos foglalkoztatási modellnek a társadalmi békére vonatkozóan is vannak jellemző következményei. A menedzsmenttel való konfliktusok pl. kevésbé hevesek, mint a nyugaton. A bér és foglalkoztatási körülményekkel kapcsolatos vitákat pl. évente egyszer a pénzügyi év kezdetén, tavasszal rendezik le egy kampányszerű időszakban ami *shunto*-ként (春闘) ismert. Amint az alábbi nemzet-közi összehasonlításból kitűnik, a következmények is mások:

Foglalkoztatási konfliktusból adódó kieső munkanapok száma (1000 napban)

Évek	Japán	US	UK	Franciaország	Olaszország
1983	504	17464	3754	1132	14003
1986	252	12140	1920	568	5644
1989	176	16996	4128	800	4436

2. Tábla Forrás: Japan 1995: An International Comparison Keizai Koho Center

Az anyavállalattal szoros kapcsolatban álló beszállítói-alvállalkozói, ún. keiretsu rendszer, kölcsönös részvény-kereszttulajdon más vállalatokkal, ami kifelé zárt rendszert alkot, amivel a JIT⁶⁷ lehetővé válik

Menedzsment és a tőke (tulajdon) szétválasztása, amit japán típusú corporate governance egyik jellegzetes elemeként is szokták definiálni. Ez a felállás a tulajdonosokat (részvényeseket) gyakorlatilag kizárja a döntéshozatalból, a menedzsment ellenőrzéséből, a vállalat a benne foglalkoztatottak érdekeit helyezi előtérbe, mintha azok tulajdonaként működne, bár maguk nem tulajdonosok⁶⁸. A szétválasztásnak volt egy másik, nagyon fontos, bár kevésbé hangsúlyozott, szinte rejtett célja is. Ez pedig, hogy lehetővé tette az állami beavatkozást, a központi akarat érvényesítését a vállalatok felé⁶⁹.

⁶⁷ Just In Time közkeletű rövidítése

⁶⁸ Ez, a rendszer kialakulásának idején volt inkább jellemző, ami a 90-es évek botrányait nézve addig torzult, hogy a csúcsmenedzsment hibáinak elleplezése, mintegy a menedzserek egyfajta megfellebezhetetlen hitbizományi eszközévé vált. (Lásd.: Ajinomoto; Sumitomo illegal copper trading; Dai-Ichi Kangyo Bank; vagy a Nomura Securities Co.; ügyeit.) Továbbá: Big police presence checks 'sokaiya' (The Japan 2000 June 30. Times); Firms' sense of ethics said lacking (The Japan Times June 23, 1997)

⁶⁹ Carlile-Tilton [1998]: 198.old.

Sajátos, belterjes menedzsment (az igazgatótanácsi tagok döntő többsége vállalati ember, külsők alig vannak) és tulajdonosi viszonyok (tulajdon és a menedzsment elkülönítettsége, a menedzsment nem a tulajdonosokat, hanem az összes foglalkoztatottat képviseli, a vállalat egyfajta közös érdekeltségen alapuló családot képez és a célja a foglalkoztatottság hosszú távú fenntartása).

Jellemző a vállalati részvény-kereszttulajdon, ami egy újabb dimenzióból teszi zárttá a vállalatot. Védelmet nyújt a külső kivásárlás ellen, vagyis biztosította, hogy a felzárkózáshoz szükséges gazdasági potenciál japán kézben maradjon. Mellékhatásként ez egyben azzal is járt, hogy megbiztosította a menedzsmentet, védte a „túlzott ellenőrizhetőség” ellen⁷⁰.

Vállalati szakszervezet, melynek vezetése és a vállalati menedzsment közt átjárás van. A vállalati szakszervezetek messze nem annyira militánsak, mint az Európában látható.

A modell-rendszer felsorolt sajátosságai szemléleti, gazdaságfilozófiai jellegűek és egy sajátos vállalati ethos kialakulásának forrásává váltak. A gyakran idézett egyik következmény ezért pl., hogy amikor a japánoknál rákérdeznek, hogy „Kie a vállalat” – eltérően a nyugati részvénykapitalizmus alkalmazottaitól a válasz leegyszerűsítve az, hogy az alkalmazottaké (nem a részvényeseké, mint nyugaton). A fentiek másik konkrét stratégiai, teljesítménybeli sajátossága az, hogy – egyebek (pl. stratégiai célok) mellett - az alkalmazottak munkahelyét kellett védeni és e tekintetben a profit másodlagos volt, hiszen ha kellett az állam segítő kezet nyújtott. Az utoléréshez – felzárkózáshoz viszont az alkalmazotti életszínvonal emelkedése is hozzá tartozott, vagyis a piacon terjeszkedni, növekedni kellett. Ez együttműködőbbé tette az egyébként is elkülönült vállalati szakszervezeteket. Az alábbi összehasonlítás számai a stratégiai keretet gyakorlati számokban szemléltetik:

⁷⁰ Az előbbi a háború utáni gyenge hazai ipar védelmét biztosította a külföldi behatolás ellen, utóbbi hátulütői, árnyoldalai jelennek meg a 90-es évek menedzsment botrányaiban és a részvényesek közgyűlésének sajátos lebonyolításában.

Japán és külföldi vállalatok működési paramétereinek összehasonlítása

Sorrend	Vállalat	Ország	Árbevétel	Pro fit	
			USDmill	USDmill	Sorrend
1	Mitsubishi	Japán	184365.2	342.2	284
2	Mitsui	Japán	181518.7	314.8	294
3	Itochu	Japán	169164.6	121.2	696
4	GM	U.S.	168828.6	6880.7	2
10	RoyalDutch/Shell	UK/Dutch	109833.7	6904.6	1
20	GE	U.S.	70028.1	6573.1	3

3. Tábla Forrás: Fortune 500-as ranglistájából 1996 augusztus

A sokat emlegetett Japán – Nyugat üzleti filozófia különbség a számok alapján a profit és az árbevételrangsor különbségében látszik megjelenni: Amíg a japán vállalat növekedésre törekszik, amit itt az árbevétellel lehet illusztrálni, kevésbé a profitra, addig a nyugati vállalatoknál a rövid távú profit realizálása látszik a fontosabbnak.

A fentiekben bemutatott hagyományos modell, illetve a jelenlegi átalakulási folyamat megértéséhez kulcskérdés az, hogy mi is értendő hagyományon? Egészen pontosan köthető-e a szóban forgó hagyomány valamilyen önfejlődéssel generálódott kialakulási, vagy teoretikusan megformált kialakítási időkoordinátához, vagy nem? Ha igen, az mennyire meghatározható. Netán olyan ősi ködbe vesző hagyományokról van szó, amik az egész japán kultúra vonulatára nézve meghatározóak és ebben az értelemben változtathatatlanok, hiszen a változtatással maga a japán kultúra alapjainak fennmaradása kerülhetne veszélybe.

2.2. A HAGYOMÁNYOS GAZDASÁGI RENDSZER EREDETE

A ma hagyományosnak tekintett gazdasági rendszer eredetére vonatkozóan többféle elképzelés, magyarázat-csoport polemizál egymással: Ezek Meiji, az 1930- 40-es évekbeni átalakulás és a háború utáni reformokra alapozott eredetmagyarázatok. Mi az anyagban két - egymástól gyökereiben nem kategórikusan különböző, de azért megkülönböztethető-en eltérő - vágányon haladó fejlődési szakaszt fogunk tárgyalni, amelyek ugyanakkor épülnek egymásra és a mai ugynevezett hagyományos modellt szinte teljesen magukba tudják foglalni.

1.) Az Edó⁷¹ -Meiji-Taishó időszakot⁷², mint gyökerekhez visszanyúló, eredetmagyarázat-csoportot, ami részben a hagyományokat felhasználva, az új modernizált kereteket nagy vonalakban kialakította és a szabadpiaci gazdálkodás közegét is tartalmazza.

2.) A Shówa⁷³ időszakból eredeztetett gyökereket. A múlt századi 30-as években fokozatosan kialakult, majd a II. világháború alatt bevezetett rendszert hangsúlyozó eredet-magyarázat, ami kiegészült a háború után beintegrált reformok hatásával, mintegy komplettírozva a ma hagyományosnak tekintett rendszert. Ez egy sajátos fejlesztő modell, aminek jellegzetessége, hogy a piaczgazdasági kereteket tervekkel korlátok közé tereli és azt a releváns aktorok közti aktív koordinációval erősíti meg (lásd később: acélháromszög).

2.2.1. Az Edó–Meiji–Taishó-eredetről

A fejlődési szakaszra vonatkozó elképzelések relevanciájának vizsgálata által felvetett kérdésekkel szembesülve, meginterjúvoltam néhány japán egyetemi kollégámat⁷⁴, akik japán néprajzzal és a kultúra kapcsolódó területével foglalkoztak. Az egyöntetű véleményük az volt, hogy a japán *mura shakai*⁷⁵ és *IE rendszer*⁷⁶-nek a

⁷¹ Az EDO a japán történelem egy időszaka, amelynek jellegzetessége a külföldtől való teljes izoláció, valamint egy belülről is zárt kasztrendszerű feudális társadalmi berendezkedés, ahol a császár helyett a katonai kaszt vezetője, a shógun (Tokugawa család) gyakorolta a hatalmat ezért Tokugawa periódusnak is szokták emlegetni. Az Edo 1603-tól 1853-ig tartott.

⁷² Japán a külfölddel való kapcsolatok intenzifikálódásával 1873-tól átvette a nyugaton akkor már többségében használatos Gergely naptár szerinti időszámítást, azonban belföldön továbbra is használja a hagyományos naptárt ahol az időszakokat az új császár trónralépésétől számozzák és új nevet adnak neki. A Meiji (1868-1912) az Edot (1603-1867) követő időszak elnevezése, amelynek során megtörtént a császárság restaurációja és az ország elindult a nyugati mintákat követő modernizáció útján.

⁷³ A Showa megjelölés Hirohitó császár trónralépésétől 1926-tal kezdődött és 1989-ben a halálával ért véget. A jelenlegi időszak a Heisei elnevezést kapta és 1989-től, Hirohitó fiának trónra-lépésétől kezdődött. A Gergely naptár szerinti 2008-as év a Heisei 19. évének felel meg.

⁷⁴ Sugimura és Sudó professorokkal folytatott beszélgetéseim a Ryukoku egyetemen 1997-1998-ban. Hasonlóképpen határozza meg a hagyományokat Hamaguchi Eshun [1992] a Kyótoi Japán Tanulmányok Nemzetközi Kutatóközpontjának professzora is.

⁷⁵ Erős és kölcsönös kötelekeken alapuló faluközösségi társadalom.

⁷⁶ Archaikus nagycsalád rendszernek (soknemzedék együttélésén alapuló, és ebben nagy hatalommal rendelkező patriarhális családfővel) egyes vidékeken a múlt században még volt nyoma.

japán vállalatok szervezeti és viselkedési elemeinek hasonlóságai egyértelműen arra utalnak, hogy a japán gazdasági modellre a fenti hagyományok jelentős hatást gyakoroltak. Hasonlóan relevánsnak látszanak azok a vélekedések is, amelyek a shogunátus idejéből származó feudális hagyományokra hivatkoznak, és a hűséget az alkalmazott-vállalat viszonyba beépítő erkölcsi – szervezeti kötődésekre utalnak. Az élethosszig tartó foglalkoztatási forma például, úgy tűnik valóban megvolt a *bushinak*⁷⁷ az urához mindhalálig való kötődésében is. Ezek a hagyományok azonban inkább általános keretként, elvekként hatottak, semmint konkrét intézményi faktorokként. Ezt az is mutatja, hogy a 20-as-30-as években a vállalatok is könnyen bocsátottak el alkalmazottakat, és az alkalmazottak is szabadon változtattak munkahelyet. A hűséggel szemben a motiváció az volt, hogy hol fizetnek többet. A munkanélküliség szintje is elég magas volt, főleg az I. világháború után⁷⁸. A textiliparban foglalkoztatottak nagy része pedig a paraszti háztartásokból jött fiatal lányok kifejezetten házasság előtti ideiglenes munkájára épült⁷⁹.

Ugyanakkor a Kereskedelmi Törvény elfogadása körüli huzavona azt mutatja, hogy a szokáslemek (tradíciók) érdekcsoportokon keresztüli felülírása esetenként jelentős akadálya volt a nyugati modern, korabeli jogi keretek átvételének.

„...Azt a tényt, hogy a (Kereskedelmi K.I.) törvény nem veszi figyelembe a hagyományos japán kereskedelmi gyakorlatot komoly hátránnyként értékelték... ...a vitákban végül az a vélemény kerekedett felül, hogy elsőként a gyakorlatot kell figyelembe venni és annak szabályozása csak ez után következhet...”⁸⁰

Még olyan, kevésbé ismert, de már a modern nyugati pénzügyi rendszer elemeire emlékeztető, sőt azt bizonyos elemeiben megelőző piaci intézményelem is létezett a teljesen elzárt, és így nyugatitól függetlenül fejlődött japán gazdaságban, mint az

⁷⁷ A bushi a japánok által gyakrabban használt kifejezés, a samuráj megfelelője.

⁷⁸ Job security feels tug of evolution (The Japan Times, 1999. január 5.)

⁷⁹ A szerző interjúja kollégájával Sudo M. professzorral 2004. májusában.

⁸⁰ Hahn Elliott J. [1984] (353.old. szerzői saját fordítás)

árutőzsde, vagy a future piac⁸¹. Ez azonban az Edo időszak végén nyomtalanul eltűnt, elfelejtődött és csak a mai kutatások igazolják a létét közvetett adatokra alapozva. A modern japán tőzsde kifejlődésére - ami egy közel fél évszázaddal később alakult ki akkor már nyugati mintára⁸² - közvetlenül nem lehetett hatással, de mutatja, hogy a feudális keretekben meddig jutott el a gazdasági fejlődés és hogy Japán – hosszú elszigeteltsége ellenére - mennyire volt felkészült a korabeli modern nyugati piaci intézmények és mechanizmusok fogadására.

A Meiji időszak modernizációja a nyugati típusú államszervezet, ipari szervezetek és piaci mechanizmusok, alkotmányon alapuló kereskedelmi és jogrendszer konkrét keretei kialakításának időszaka. Japánban – mint a legtöbb későnjövő országban⁸³ -, az állam szerepe sokkal jelentősebb, mint az angolszász piaci erőkre épülő gazdasági modellben. A Japán állam, saját kezdeményezésére felülről indítja el az ipari fejlődést állami pénzből alapított vállalatokkal. Ezen vállalatokat arra használja, hogy egy megfelelő pillanatban és a szükségleteinek megfelelően megadja a japán magángazdaságnak és iparosításnak a kezdőlökést. Ezzel egyben a korabeli világ legnagyobb privatizációs hullámát⁸⁴ indítja útjára. Az ilyen a típusú, sikeresnek bizonyult fejlesztőállam-modellnek Japán volt az élharcosa Ázsiában. A modell azon kívül, hogy az ázsiai iparosítás modelljévé nőtte ki magát, más országok⁸⁵ esetében is alkalmazásra kerülve, szinte napjainkig működött Japánban, vagyis ez az elem a Meiji időszakra nyúlik vissza.

⁸¹ A piac az Ósakai Dojima szigeten alakult ki japán fő gabona termékére a rizsre épülve. Tulajdonképpen az egész országot érintő kereskedelemről van szó. Ez az árutőzsde-piac, az 1700-as évek elejétől működött és rajta 1730-tól future ügyleteket is lehetett kötni. (<http://www.futurestech.net/history.htm>) A Chicago-i árutőzsde közel 150 évvel később jelent meg a gazdaságtörténeti szintpadon (A Chicago Board of Trade 1848-ban indult és először inkább csak egy találkahely volt a kereskedők számára kölcsönös problémáik megvitatására. Contractusokat a feltételezések szerint az 1860-as évektől lehetett kötni – Mark J.P.[2001] 303. old.).

⁸² A mai értelemben vett Tőzsde 1878-ban alakult meg Japánban, de csak államkötvényekkel lehetett rajta kereskedni. Miután a részvénytársaságok is csak a 90-es években jelentek meg, részvények is csak jóval később kerülhettek a piacra és így az ezekkel való kereskedelem is csak ezután indulhatott.

⁸³ Itt a Gerschenkroni „későnjövő” értelemben vett fogalmat használom.

⁸⁴ Talán nem túlzás azt sem állítani, hogy a XX. század végi közép és kelet-európai privatizációs eseményeket kivéve a gazdaságtörténet „normál keretek” között lezajlott legnagyobb privatizációjáról van szó a nevezetes 払い下げ民営化(haraisage mineika)-ról.

⁸⁵ Dél-Korea, Tajwan, Dél-Ázsiai országok sokat merítettek belőle, sőt egyes elemeiben a félkapitalista útra tért Kína esetére is elmondható

A privatizált vállalatokat az állam átadta a részben évszázados múlttal rendelkező, részben pedig a modernizációs hullámban pályát módosító, a kereskedelmi-ipari vállalkozásban feljövő magán-üzleti világ preferált kormányközeli erős-embereinek. Ezzel megveti az alapját a japán ipar gerincét és a gazdasági kapacitás meghatározó részét jelentő, később hatalmas monopóliumokká fejlődő pénzügyi-gazdasági konglomerátumoknak a zaibatsuk-nak. Ekkor alakulnak a ma is ismert hatalmas vállalatbirodalmak első kezdeményei⁸⁶. A felülről indított nagyvállalati szektor erősen kötődött az állami (hadiipari) szükségletekhez, a finanszírozásában is jelentős szerepe volt az állami megrendeléseknek. A vállalatbirodalmak tevékenységének többnyire a kitermelő és nehézipar volt a bázisuk, ezek lettek a későbbi Big-Business alapjai. Ez az elem ma is megvan, jóllehet némileg átalakult formában de része a később említendő acélháromszögnek és mint ilyen az eredete a Meiji időszakig nyúlik vissza.

Mellettük – még az 1893-as Kereskedelmi Törvény megjelenése előtt - de facto alulról induló kezdeményezésként a mai fogalmaink szerinti kis és középvállalati szektor is megjelenik, alulról kezdeményezve de később, a század vége felé, leginkább könnyűipari bázison. A tényleges magánvállalat-alapítási hullám csak a törvény megjelenése után indult, lévén, hogy ez biztosította a modern piaci finanszírozási kereteket (részvényekkel való finanszírozás). A kettős úton indult vállalat-szervezeti start a nagyvállalati és a kis középvállalati háttérrel megteremteti az alapját egyfajta duális, vegyesgazdasági szerkezetnek, ami egészen napjainkig jelentős szerepet játszik a japán gazdaságfejlődésben. Míg az előbbiben inkább az állami – vállalati szoros együttműködés, az utóbbiban jobban hatnak a nyers piaci tényezők.

A Meiji időszak vége a vállalat-alapítási boommal, valamint az azt követő Taisho időszak, az I. Világháború nyújtotta előnyökkel⁸⁷ nagy lökést adott az ipari fejlődésnek és a vállalati alkalmazotti réteg tömegessé válásának. Ekkor kezdenek terjedni a

⁸⁶ A Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo, Yasuda már a Shogun kormányzatokat is szolgálta az Edo idején, a Meiji pedig továbbiak megjelenésére adott lehetőséget: Okura, Furukawa, Nakajima, Nissan, Suzuki (nem azonos a swift, „a mi autónk” gyártójával!), stb..

⁸⁷ Az európai háborúban elfoglalt nyugatiak gazdasági értelemben magukra hagyták ázsiai gyarmataikat és ebbe a piaci vákumba lépett be az izmosodó iparát iskoláztató Japán, ami nem csak pénzügyi sikerekkel, hanem technológiai nyereséggel is járt. A fejlett és erős piaci pozíciókat birtokló német vegyipari termékek helyébe a kezdeti lépéseket éppen akkor megtevő japán vegyiparnak nyíltak meg az erős konkurrenst nélküli a lehetőségek. (Forrás Nakamura T. előadás 1984. május)

értelmiségiek körében a marxista eszmék is. Szocialista, szociáldemokrata, majd kommunista szerveződések, szakszervezeti csirakezdemények is alakulnak, azonban hamarosan betiltják őket, így csak földalatti szervezkedéssel kísérleteznek. Az alkalmazottak munkakörülményeinek, a vállalatok jövedelemelosztási viszonyainak alakulásába gyakorlatilag nem volt beleszólásuk, vagyis a szigorú belbiztonsági intézkedéseknek köszönhetően nem tudtak kibontakozni, mondhatni: a szakszervezetek gyakorlatilag nem léteztek. A sajátos formában létrejött szakszervezeti tevékenység tehát a II. Világháború utáni intézményrendszer terméke.

A kormány a Meiji időszak második felére kialakítja az egységes pénzügyi rendszert, megteremti a központi bankot, az új japán pénzt a jent, úrrá lesz a hatalmi váltás nyomán kialakult gazdasági káoszon⁸⁸. A Meiji vezetés a nyugati országokban folytatott tanulmányok során megszerzett tapasztalatok japán arculatra átformált átvételével megalkotja a modern gazdaság működtetéséhez szükséges törvényeket⁸⁹, a nyugati mintájú monarchista, elterjedt nevén Császári Alkotmánnyal (1889) egyetemben⁹⁰. A modern, nyugati kormányzati elveket követő jogi és szervezeti intézmények alapjait tehát – legalábbis formájukban⁹¹ – megteremtették és ennek bizonyos elemei napjainkig működtek Japánban.

A modernizáció keretei és formája a nyitáskor nem volt eleve adott. Ez megnyilvánult hatalmi csoportulások közti küzdelemben is és elvek harcában is. A korábbi hatalmi felállást képviselő csoportok hozták magukkal az irányításra vonatkozó filozófiájukat és a külföldi tanulmányútjukról hazatértek is meg akarták valósítani az általuk kívánatosnak, helyesnek tartott, de sokszor egymástól eltérő,

⁸⁸ Ennek egyik jelentős, máig sokat emlegetett szakasza a Matsutaka deflációs kurzus.

⁸⁹ A Kereskedelmi Törvény – hosszas elvi csatározások és fordulatok után lépett 1893-ban született meg, de még utána is számos módosításon esett át 1911, 1938, 1950-ben (360. old.). A módosítások nem voltak alapvetőek, így a törvény lényegében egészen 2005-ig érvényben volt amikor egy új, a XXI. századi körülményeknek megfelelő modern vállalati törvény került elfogadásra (K.I.).

⁹⁰ A kormányzati rendszer 1884-től fokozatosan lett kiépítve, aminek a záróaktusa japán Császári Alkotmány 1889-es életbelépése lett. Modellje a Porosz Alkotmány volt (A Dictionary of World History [2000]), mivel az alkotmányt megalkotó Ito Hirobumi nevével jelzett csoport, a korabeli külföldi alkotmányok tanulmányozása után ezt tekintette a japán körülményekre leginkább alkalmazhatónak.

⁹¹ Közben nem szabad megfeledkezni a 和魂洋才 „Nyugati technika, japán lélek”-elvről, vagyis: a nyugati ismereteket (technikát) átvesszük de azt japán hagyományokkal működtetjük.

netán kizáró intézményi, társadalomszerkezeti és gazdaságfilozófiai elveket. Ez elnagyoltan összefoglalva az egyik oldal szerint inkább az Edoban létezett monolitikus és abszolút központi hatalmi berendezés modernizált változatát, a másik oldal szerint egy szabadpiaci elveket követő, liberális piacgazdasági elvek gyakorlati megvalósítását jelentette.

A Meiji időszakban az eredmény, inkább a szabadpiachoz közeli összképet mutató, de az első szakaszban inkább a felülről építkező, az államnak domináns szerepet juttató vegyesgazdaság. Szemben a Meiji későbbi, második szakaszával, ahol az alulról építkező részvénytársaságokkal a piacgazdaság szerepe erősödött meg jelentősen. Jóllehet ez csak visszatekintve, mint eredmény állapítható meg, hiszen a keretek kialakításakor még nem dőlt el a szereposztás az állam és a piac között.

A Tokugawa-Edó időszakból kormányzati ideológiában is elszakadni kívánó, vagy azt részben követő több irányzat is küzdött egymással⁹². A vita az 1880-as években zajlott, melyben az egyik a Maeda irányzat volt, amelyik a meglévő technikákra, gazdasági adottságokra alapozva alulról építkező államszervezetet és intézményrendszert proponált. A másik az Arimoto által képviselt felülről építkező típus, amit az irányzat importált nyugati technológiákkal, ismeretekkel, intézményekkel, és szoros állami kontrollal akart megvalósítani. Ő volt a későbbi nagy zaibatsu familiák támogatója is. A két főirány elvei küzdöttek egymással a végeredmény pedig egyfajta köztes változat lett. A kialakult változat egyes részeiben (központi bank, finanszírozási rendszer) inkább az Arimotoihoz, más tekintetben a piaci erőket is jobban felhasználó, így a Maedára is emlékeztető modernizálás valósult meg, aminek egyik jeles képviselője Matsutaka⁹³ lett.

A kicsit később beérett és a múlt századi 20-30-as években jelentős szerephez jutó Takahashi is inkább a középutas irányt képviselte. A stabilizációs intézkedései mellett ellene volt az általa improduktívnak tekintett tevékenységeknek (pl. a hadiipari beruházások), aminek később tragikus következményei lettek⁹⁴. Ellenezte a katonai

⁹² Smethurst R. [2008]

⁹³ Japán Keynesnek szokták nevezni és Smethurst is így mutatja be.

⁹⁴ Katonák által szervezett merénylet áldozata lett 1936-ban a 5.15 jiken idején mivel a katonák úgy tekintettek rá, mint aki útjukban áll.

körökben szorgalmazott szoros állami beavatkozás hitleri modelljét, valamint a korabeli Szovjetunió 5 éves tervmódszereinek alkalmazását is. Ez a fejlődési szakasz végül a meggyilkolása után a 30-as években irányt váltott és a katonák által proponált totális gazdaságirányítási modell felé fordult (lásd később a 40-es rendszer).

A modernizációs fejlődésben a központi hatalom, gazdasági kontrol szerepét és kontinuitását képviseli a pénzügyi-állami vonal is a központi bankkal és Postatakarék rendszerrel⁹⁵ és a Meiji időszaki alapítás után csak a 2005-ös privatizációval lett visszacsatolva a klasszikus monetáris rendszerbe.

Az erősen központosító állam kiépítésének tehát éppúgy megvolt az esélye, sőt az Edó-ból jövő hagyományokból és a nyugati tapasztalatok során látott vegyes képből bőven fennállt a centralizált, abszolutisztikus elvekhez kialakított gazdaság szerkezet és mechanizmus megvalósításának lehetősége is. Ennek akkor világlik ki igazán a jelentősége, amikor a 30-as évek irányváltása után a központosítást, az állam szerepének erősítését preferálók kerültek előtérbe, sőt ez került megvalósításra később a háború után továbbfejlesztett, mára hagyományosnak nevezett modell változattal is.

Ha ebből a szempontból közelítünk, akkor el kell ismerni az első, az Edó-Meiji, marginálisan a Taishóba is átnyúló időszak történelmi távolságához kötött eredetmagyarázat igazságtartalmát. A hagyományokra is építő modernizációban tehát az Edo-Meiji-Taishó időszaknak valóban volt szerepe. Sőt a felülről irányítottság, mint keret a napjainkig releváns momentum, amit éppen a mai reformok próbálnak meghaladni. Azonban a magyarázatnak gyenge pontja, hogy az általunk hagyományosnak tekintett modell elemeit csak részben lehet megtalálni benne. Sok olyan a hagyományos modellre jellemző rendszer-elemre nem nagyon tud magyarázatot adni, amelyik egyik időszaktól sem vezethető le közvetlenül (Pl. mainbank rendszer, vállalati szakszervezet, speciális vállalat - alkalmazott viszony, vállalaton belüli képzés, a konvoj politika, keiretsu, stb.). Hiányzik az állam minden területre kiterjedő kézbentartási igénye és az ehhez szükséges eszközök, valamint a hozzá tartozó felhatalmazás (jogi háttér) is.

⁹⁵ Bytheway S.James [2008/9]

2.2.2. A Shówa-időszaki eredetről

Az utóbbi, korábbiakban nem azonosítható elemek beépítése illetve a hatáskörük kiterjesztése történik meg a showa kezdeti szakaszában. Részben a 30-as évek⁹⁶ közepétől a 40-es évek elejéig terjedő háborús készülődés során bevezetett lépésekkel, majd ezeket háború utáni helyreállítás során megerősített gazdasági rendszer és kontrol-elemeken keresztül.

A japán gazdaság a 30-as években külföldi szemmel

A Pearl Harbor-i japán II. világháborús entrèe-ig közel egy évtizeden keresztül Japánban szolgálatot teljesítő amerikai nagykövet az alábbiak szerint jellemzi a korabeli japán állapotokat: „...A japán nép szinte nemzeti léte kezdete óta megszokta a kaszárnyai fegyelmet...⁹⁷”. Ez a megjegyzés a japán kultúra őseredeti összefüggéseiből levezetendőnek tekinti az akkor meglévő társadalmi-gazdasági állapotokat. A továbbiakban inkább az általa megtapasztalt konkrét és egyidejű állapotok leírására szorítkozik. „...a japán munkás sötét és levegőtlen gyárban olyan silány élelemmel éri be, hogy minden amerikai hamarosan összeesne, ha úgy kellene élnie...” „A japán munkásnak nincsen szava a bérek megszabásában...” „...Abba sincsen beleszólása, hogy hány órát dolgozik, de az kétségtelen, hogy sokat, majd megszakad bele. Ha van valami szakszervezete, az mukkanni sem mer. Már rég elnémította a „gondolat-ellenőrző rendőrség...” ”...Japán letett a szabad gazdasági rendről, ...és áttért a kötött gazdálkodásra...”

A 30-as évek közepén Japán különkiadással megjelent Fortune magazin⁹⁸ a fenténél jóval részletesebb és konkrét adat-elemzéssel mutatja be Japánt, mint olyan országot,

⁹⁶ A 30-as évek megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy akkor még egy alapjában véve agrárnépességre (60 % felett) illetve annak termékeire épült országról van szó, korlátozott feldolgozóipari szektorral (a gyáripari szektorban foglalkoztatottak száma mindössze 246 ezer fő, miközbe a munkanélküliek száma félmillió és ez a több mint 60 milliós népességben). A feldolgozóiparban foglalkoztatottak egy része ráadásul a hadiiparban van és csak egy másik része a relatíve magára hagyott, vagy más nézőpontból szabadpiaci, de a fejlődő magángazdaságban. => Job security feels tug of evolution (The Japan Times, 1999 Január 5.)

⁹⁷ Grew J.C. [1945]: 54.old.

⁹⁸ Fortune: Japan special, 1936 szeptember: 77. old..

amelyik fejlett és az egész társadalmat is átfogó szervezettséggel, a már kialakult és a gazdaságban nemcsak hogy domináns, de a gazdálkodási körülményeket a bürokrácián keresztüli érdekérvényesítéssel a saját érdekeinek megfelelően alakító, monopolista pozícióban levő nagy vállalati szektorral rendelkezik. A gazdaság más szereplőit pedig erősen kartellizálva irányítják. A magazin az országot egyenesen egy egységes vállalatként, szigorú fegyellemmel irányított „Japán Részvénytársaság”-nak nevezi⁹⁹. Egy olyan kapitalista formációt vél felfedezni, ami nem létezik sehol másutt a tőkés világban és leginkább a korabeli szovjet államkapitalizmus¹⁰⁰ modelljéhez áll közel. Ez annál is inkább figyelemre méltó, lényeglátó megállapítás mivel – mint később látni fogjuk – mára már a mai japán kutatók, sőt a reformokat képviselő politikai csoportok is egyetértenek ennek egyes kulcselemeivel¹⁰¹. Ebből akár arra a következtetésre is juthatnánk, hogy a japán központi irányításos modell tulajdonképpen öröktől fogva jellegzetessége a társadalmi-gazdasági környezetnek. Azonban a kép, amit a szerzőink fel akarnak mutatni, ennél árnyaltabb.

A fentiekben említett Grew J.C. véleménynek, sőt a Fortune magazinnak is van némi gyanúra okot adó megjegyzése a modell-eredettel kapcsolatban. Grew azt írja: „...Amikor én 1932-ben Japánba érkeztem¹⁰², a japán üzleti élet viszonylagosan még példásan tevékeny, lendületes és ötletes (egyszóval: szabad! K.I. szerzői interpretáció) üzleti élet volt...”

⁹⁹ Japan Incorporated, avagy Japan Inc. (Fortune: ibid.) A fogalom ekkor nem kerül be a japán köztudatba, lévén, hogy a különszám maga is be volt tiltva, de a háború után a 60-as években Abegglen jóvoltából ismét forgalomba kerül és később széles körben elterjedt (*Bradley Martin interview James C. Abegglen*: <http://www.japaninc.com/article.php?articleID=152February2001>)

¹⁰⁰ Fortune megfogalmazás!

¹⁰¹ Az egyetértés természetesen nem állt mindig fenn! Nem csak a korabeli (30-as évek) Japánban nem talált elismerésre, elfogadásra, amit mutat az is, hogy a Fortune magazin Japánt érintő különszáma – mint említettük - egyenesen feketelistára került. A sajátos macroirányítási háttérrel még mintegy 2 évtizeddel ezelőtt is vehemensen tagadták Japánban. Akkoriban egy kormányintézményben folytatott interjúm során óvatosan felvettem egy amerikai kutató kollégám idevágó véleményét. A kormánytisztviselő arca lassan vörösre váltott és a kollégám véleményét nagy hangon, rendkívül felháborodottan tudatlanságnak nevezte: „az amerikaiak azért ez a véleményük, mert nem ismerik a piacgazdaság lényegét” (A szerző, K.I. interjúja a Japán Tervezési Ügynökségnél 1985-ben).

¹⁰² Grew J.C.: ibid. 82.old.

A Fortune magazin ennél bőbeszédűbb és a történelmi áttekintésen kívül kitér arra, hogy bár a gazdasági szférát érintő kontroll még nem, de a politikai életet érintő változata korábban elkezdődött, egyes tekintetben már a század elején. Az un. Taisho¹⁰³ demokráciának nevezett időszak második felében az ellenőrzési törekvés már törvényi formát is öltött pl. a Közbiztonsági Törvény (治安維持法) beiktatásával¹⁰⁴, amelyik a korabeli politikai status quo mintegy bebetonozását szolgálta, lehetővé téve az azt megkérdőjelező, nemkívánatos politikai mozgalmak ellenőrzését. A magazin helyszíni megfigyelője azt is leírja, hogy a 30-as évek elejétől az ellenőrzés további területekre kiterjedve fokozatosan a hadsereg kezébe került és a gazdaságpolitikát, így a gazdaságot is fokozatosan alárendelik a hadsereg igényeinek, a politikájukkal egyet nem értőket pedig eltávolítják¹⁰⁵.

A modell eredetét illetően a japán kutatóknak természetesen pontosabb, részletesebb ismeretei voltak, de azokat már csak a zártságra, áthatolhatatlanságra vonatkozó külföldi kritikák nyomán keletkezett nyomás miatt sem nagyon publikálták. Elképzelhető azonban, hogy sokukban nem is merült fel, hogy a modell mennyire sajátos¹⁰⁶, lévén hogy csak keveseknek volt (más modellekkel való) összehasonlítási alapja és a modell tanulmányozásához is elégséges rálátása, vagy szabad energiája¹⁰⁷.

¹⁰³ Az un. Taisho időszak a Meiji és a Showa között helyezkedik el: 1912-1926 között és számos eleme miatt (a baloldali eszmék utat törése, a választójog kiterjesztése, stb.) a demokrácia melléknevet kapta.

¹⁰⁴ A harmadik hasonló nevű törvény (1894, 1900, 1925-ös módosításokkal), de az első, amelyik az időközben megjelent baloldali mozgalmakat veszi célba.

¹⁰⁵ A 30-as évek első felétől a hadsereg nyomása a kormányra és a közéletre nagyon felerősödött. Majdnem minden évben napvilágra került valamilyen puccskísérlet illetve puccselőkészítés (a két legnevezetesebb: a „2.26” és a „5.15 Jiken” néven ismert katonai lázadás), melyeknek során a puccsisták több üzleti illetve politikai vezető, miniszter ellen hajtottak végre sikeres merényletet. (Forrás: japán kormányhonlap archívum - <http://www.ndl.go.jp/modern/e/utility/chronology.html>). A már említett Takahashi is ennek lett az áldozata.

¹⁰⁶ Eltekintve attól a látszólag ellentmondásnak tűnő apróságtól, hogy a külföld(iek)nek nem felejtették el úgy általában hangsúlyozni, hogy japán saját kultúrával rendelkezik, azért gazdasága is más (magam is számtalanszor kerültem szembe a jelenséggel az interjuim során). Az azonban a legkritikább esetben kerül terítékre, hogy rendszerszerűen specifikálják ezen sajátos elemeket a japán gazdaságban. A modell és elemeinek feltárása szinte morzsánként történt meg többnyire külföldi kutatók által. (Korlát egyrészt az lehetett, hogy a külföldiek közül csak kevesen beszélnek-írnak-olvasnak japánul, ezeknek pedig csak egy töredéke a célnak megfelelő (gazdasági) szakember, a többiek nem gazdasági területeket művelnek, vagyis eredeti adatokhoz nehezen jutnak hozzá. A japánok pedig – a nyelvi korlátoktól most

Megjelent a színen viszont a japán kutatóknak egy olyan csoportja amelynek tagjai a korábban említett és ma hagyományosnak tekintett japán típusú gazdaságmodellt a múlt század 30-as 40-es éveiből vezeti le.

Nakamura Takafusa¹⁰⁸ pl. a 80-as évek elején a vezetése alatt kutatóként folytatott konzultációim során gyakran említett olyan gazdaságtörténeti mozzanatokot, amiket később már az úgynevezett hagyományos modell elemeiként ismertem meg. Azonban ezt akkor én még nem érzékeltem modellszerű illetve rendszerszerű megközelítésnek. Nakamura a korábban már megjelent könyvében¹⁰⁹ is említi például a mandzsúriai Kwantung hadsereg tisztjeinek, többek között konkrétan pl. Ishihara Kanjinak a szerepét, aki(k) katona létükre egy új gazdasági modell kidolgozására fordították energiájukat és az 5 éves tervek alapján való gazdálkodás mandzsúriai bevezetését megvalósították, sőt ennek Japánban való meghonosítási kísérletéért lobbiztak. Nakamura említi a továbbiakban az intézményi átalakulást, sőt azt is, hogy a háború előtti gazdaság egyes szektorai (pl. fonóipar) egyenesen a kormánytól való függetlenséggel büszkélkedtek¹¹⁰. A neves szerző felhívja a figyelmet a később elhíresült jellegzetes foglalkoztatás-rendszerbeli elemek fokozatos korai megjelenésére és a háború utáni intézményrendszer más, egyidejűleg kifejlődőben levő gyökereire, a háború alatti kialakulásukra, nemkevésbé a háború utáni reformokra és azok hatására. Nakamura könyvében azonban nézetem szerint a fenti részek még inkább a történelmi

eltekintve - kifelé mindig azt hangsúlyozták, hogy japán ugyanolyan piacgazdaság, mint bármely más orszáé.)

¹⁰⁷ Néhány évvel ezelőtt nyugalomba vonult Kansai-i vállalati menedzserek, a hagyományos modell tényleges működtetői, akik megélték és így zsigerből ismerik azt, felkértek arra, hogy a nyugdíjas idejükben saját maguk által létrehozott önképzőkörük (勉強会) számára tartsak előadást, hogy milyen látom én mint külföldi és gazdasági szakember a japán gazdaságot és annak működését. Miben látom a mai gazdasági bajok okát. Mint olyan oktató, aki sohasem volt japán cégeknél menedzseri pozícióban, vagyis az üzleti élet gyakorlati oldalán, kissé tartottam a „profik” gyülekezetétől. Meglepetésemre a kérdésekből és az általuk elmondottakból az derült ki, hogy én leptem meg őket a japán gazdaságot átfogó ismereteimmel, pontosabban azzal, hogy ők az általam elmondottakra, a háttérösszefüggésekre sohasem gondoltak és nem is ismerték. Lekötötte őket a napi talponmaradásért folytatott küzdelem. Csak a nyugdíjbavonulás után visszatekintve látnak meg dolgokat és az önképzőkört is ennek megismerésére hozták létre. (A szerző, K.I. megjegyzése)

¹⁰⁸ 1983-85 között a japán kormány Oktatási minisztériumának (Monbushó) ösztöndíjasként másfél évet kutattam Japánban az Ázsiai Harvard nevezett Tókyó Egyetemen (東京大学 a továbbiakban Todai), Nakamura Takafusa professzor felügyelete alatt.

¹⁰⁹ Nakamura T. [1980] 4-5. old.

¹¹⁰ ibid. 18. old.

események gazdasági vonatkozásainak tényszerű számbavétele és leírása szemléletében készültek.

Mások viszont ezen eseményeket rendszerszemléletű közelítéssel szedik csoportba. Nem tartom véletlennek azonban, hogy ezek a közelítések akkor váltak a közzétehetőségig elfogadottá, amikor a modell életereje éppen kimerülőben volt, vagy másként értelmezve: zsákutcába jutott és a meghaladása került napirendre¹¹¹. Ennek jelenségnek volt az egyik korai szignálja a Maekawa jelentés (ez még alapjában véve csak kormányzati relevanciájú). A buborék utóhatása azonban néhány évvel később felgyorsítja az eseményeket mivel mértéke meghaladja a kormányzati relevanciát. Így akkor már a szélesebb közvélemény megdolgozása is napirendre kerülhetett a reformok előkészítése és elfogadtatása érdekében¹¹². A fenti háttérrel most már napirendre kerülhetett a központi, állami TV-ben¹¹³ az általunk hagyományosnak nevezett modell eredetének feldolgozása, egészen a 80-as évekig.

¹¹¹ A megközelítés sajátosságát látva nekem egyfajta *déjà vu* érzésem volt. Ugyanis egy másik zárt, központi irányításos modellben, Magyarországon élve, többször is hasonló jelenséggel találkoztam: A működési problémákról, azok háttéréről és a változtatás szükségességéről mindig csak akkor lehetett nyilvánosan beszélni, illetve egyfajta nyilvános, vagy másként nyíltan látszó vitát folytatni, ha már eldöntött volt, hogy változtatni akarnak és meg kellett győzni a meggyőzendőket (a politikában, lakosságban és vagy a gazdaságban meglévő ellenállás felpuhítása céljából), hogy a változás nem csak szükséges a továbblépéshez hanem elkerülhetetlen is. (Az első inkább belső igényt fejezt ki, a másik a külső körülményekre való reflektálás volt.) Hogy ez nem magyar, hanem rendszerjelenség volt (mármint, hogy mikor szabad és mikor nem és ebből mikor lesz lépés és mikor nem), azt jól mutatja a N.Hrushchov idején indult Libermann vita 1961-ben, ami átsöpört az egész Keleti blokkon, majd hirtelen elhalt a Brezsnyevi kurzusváltással. Ebbe a vonulatba tartozik jóval később leállításra került 1968 előtti és utáni csehszlovák, valamint a magyar reformvonal sorsa is, de természetesen több más példát is lehetne citálni.

¹¹² Természetesen nem feltétlenül a közvéleményt kellett megdolgozni, de mindenképpen kellett annak a széleskörű támogatása, az ellenállást tanúsító konzervatív erőkkel szemben és ez megint egy az előbbieken említett *déjà vu* érzés. A folyamat háttérét jól mutatja az LDP vergődése a 80-as évek végi botrányoktól a Koizumi által folytatott belharcokon keresztül a post Koizumi kormányzatok és kormányfők teljesítményein és annak a közvélemény által való értékelésén. Prime minister's crisis political, not financial (The Japan Times, 2008. október 31.); LDP likely to break up before election: Eda (The Japan Times, 2008 december 17.)

¹¹³ NHK [1994.03] a „Japán Részvénytársaság Showa időszaki története” címmel. (a továbbiakban Japan.Inc.) Négy részes dokumentumfilm-sorozat: Az NHK (Japán közszolgálati TV) titkos dokumentumok, korabeli szemtanúk, szakértők, események résztvevői, az üzleti élet, az adminisztráció vezető tisztviselői, az amerikai megszállók (GHQ szakértők) és mai japán kutató szakértők közreműködésével készített interjúkkal. Továbbfejlesztett változat: Okazaki [1999]

A dokumentumfilm bemutatja a Nakamura által is említett Ishihara működését Mandzsuriában, valamint, hogy mennyire nagy hatással volt rá a többszöri berlini tanulmányútja. Ishihara az I. világháborús tapasztalatokból megértette a nehézipar fejlesztésének szükségességét, a Hitleri időkből pedig a kormány szerep közvetlen iparirányításra való kiterjesztésének szükségességét. Magától érthetődöm hogy ezt a tapasztalatot viszi magával szolgálati helyére a megszállt kínai tartományba.

Mandzsuriában Ishihara találkozik egy hasonló módon, de más országban tapasztalatokat szerzett sorstársával, Miyazaki Masayoshival. Mizayaki, akkor szokatlan módon Oroszországban fordult meg többször és onnan nem csak az iparfejlesztésben betöltött állami szerepet, hanem annak eszközét az 5 éves terveket, továbbá az ezzel a módszerrel elérhető gyors fejlődés ígéretét hozta magával.

Ez a két rendszerelem volt az, amire megítélésük szerint a korabeli Japánnak leginkább szüksége volt a kívánatos felzárkózáshoz. Hozzá is fogtak, hogy a Dél-Mandzsúriai Vasúttársaság keretein belül kidolgozzanak egy 5 éves terven alapuló irányítási keretet a tartományi iparfejlesztésre. Ezt sikerrel be is vezetik, de a tervük második része, hogy ez Japánban is bevezetésre kerüljön, a lobbizásuk¹¹⁴ ellenére elsőre nem sikerült. A két kezdeményező a dokumentumfilm szerint belső hatalmi harcok következményeként eltűnt az élvonalból. A szervezet azonban nem két emberből állt és tovább működött, sőt a Mandzsúriából Japánba visszakerült munkatársaik kisebb kitérőkkel végül sikerre viszik a 40-as évek elején az ishiharai gazdaságvezérlési reformokat. A terven alapuló központi elosztási rendszert is alkalmazó irányítást bevezették, akkor még közvetlenül a háborús célok támogatására¹¹⁵. A gazdaságvezérlési reform nem állt meg a terveknél, hanem kiterjedt a pénzügyi intézményi rendszernek az új igényeknek megfelelő kiépítésére¹¹⁶, a

¹¹⁴ A lobbizási kísérletet említette meg Nakamura a könyvében.

¹¹⁵ A bevezetés természetesen nem ment könnyen, az első kísérlet megbukik és a proponálók is vád alá kerültek. A későbbiekben a háború után végül is megerősödtek a pozícióik a kormányzati apparátusban. A hadseregéből leszerelt, Mandzsuriából visszatért és a hazai elit-bürokráciába szervesen beépült ugynevezett reformbürokratákkal (革新官僚) az átalakítást már sikeresen megvalósították (NHK[1994.03]).

¹¹⁶ A központi banknak pl. olyan jogosítványokat adott, amivel a kereskedelmi bankoknál messze menően be tudott avatkozni és irányítani tudta azoknak a kívánatos irányban történő finanszírozási tevékenységét. A beavatkozás alapjául szolgáló törvényt a náci németország

finanszírozási formákra a foglalkoztatási keretekre¹¹⁷ is, amik aztán a háború utáni reformokat is sikeresen túlélve, a már többször is említett hagyományos modell sarkalatos elemei lettek.

Okazaki, a 30-as években kidolgozott és némi módosítással a 40-es években bevezetett új modell gazdasági jellegzetességeit vízváltónak tartja a 30-es évekig érvényben levő gazdasági környezethez képest. A korábbi ugyanis inkább az amerikai piacgazdasági környezethez hasonlónak tekint mind a finanszírozás¹¹⁸, mind a corporate menedzsment¹¹⁹, mind a foglalkoztatási modell¹²⁰ tekintetében. Ebben visszaigazolja Grew megfigyelését a (piac)gazdaság szabadságát illetően. Ez a szemlélet olyan új modellelemek megjelenését hangsúlyozza, amelyek korábban nem voltak meg a japán rendszerben, sőt másutt sem. Az így meghatározott modelldefiníció eltekint az Edo-Meiji-Taisho eredetnél hangsúlyozott régmúlt hagyományokra épülő elemektől, vagy másként úgy tekint, hogy az abban meglévő központi irányítási és egyéb hagyományokra visszavezethető elemekre, hogy azok még a piaci modellben elférő faktorokra. Ebben az értelemben a Showa elején bevezetett, az irányításban túlsúlyra jutott intézményi-irányítási elemekkel mintegy befelé forduló új modelltől van szó, vagyis a később ún. hagyományosnak nevezett modell eredete ide tehető.

Reisbankjáról mintázták és a múlt század 90-es éveinek végéig érvényben volt. (Noguchi [1997] 48.old. Okazaki T. [1999] 38. old.)

¹¹⁷ A vállalati szakszervezeteket, az élethosszig tartó foglalkoztatást, a közvetett finanszírozási kereteket ugyancsak ide vezetnek vissza egymással egyetértve a dokumentumfilmben nyilatkozó szakértők, az üzleti élet szereplői éppúgy mint az akadémiai kutatók, vagy a film készítésekor még élő tanúk, a háborús időkbeli szereplők (beleértve a korabeli miniszterelnököt - Kishi Nobosuke), a rendszer kidolgozóit. A szakértők a témát néhány évvel később egy könyvben is összefoglalták. (Okazaki T. [1999])

¹¹⁸ Japánban az amerikaihoz hasonló közvetlen finanszírozás volt jellemző a korábbiakban, szemben a 40-es évektől kialakuló közvetett finanszírozással.

¹¹⁹ A korábbi japán és US (nyugati) tulajdonos központú (a vállalat a részvényeseké), a tulajdonos jogait preferáló corporate governancával szemben a 40-es rendszer tulajdonosi rendelkezési jogokat leválasztó és az alkalmazottakat, alkalmazott menedzserek jogait preferáló (a vállalat a benne dolgozóké) működési mechanizmusával.

¹²⁰ A munkaerőpiacon a munkaerejét szabadon értékesítő, a tevékenységét megválasztó és szabadon mozgó US (nyugati) modellel szemben a vállalathoz felvételt nyerve, a céghez gyakorlatilag egész életében odakötött és csak nagy hátránnyal, ezért ritkán változtató 40-es zárt japán foglalkoztatási modell.

Egy másik - a korszakkal illetve a Japán gazdasággal foglalkozó kutató, Noguchi Yukio - a „40-es Rendszer”¹²¹ fogalmát vezette be az időszakban történt intézményi változások összefoglaló leírására. Noguchi a modell specifikálásában különös gondot fordít az intézményi kiépítést megalapozó szervezeti, valamint törvényi keretek leírására továbbá az általunk hagyományosként leírt modell sajátos, csak azt jellemző karakterisztikus következményeire¹²².

A háború befejeződése után a szövetséges megszállók képviselőiben az amerikaiak a legfontosabb feladatuknak a társadalmi-gazdasági demokratizálást tekintették. Ez egyben azt is jelentette, hogy a háborús igazgatásra kiépített központi elosztáson alapuló totalitáriánus rendszert helyébe egy demokratikus, piaci modellt kívántak megteremteni. Ezért a törvényi keretek átalakítása, a sokat emlegetett mezőgazdasági reform mellett, a háborús elosztási rendszerben középírányítási szintként kialakított trösztöket (統制会), valamint a Meiji időszak óta létező és a háborúban is szerepet játszó, a japán militarizmus fő táptalajának tekintett zaibatsukat¹²³ elkezdték feloszlani, sőt visszatérésük megakadályozására megalkották az amerikai Antitröszt Törvény mintára készült, de egyes japán vélemények szerint annál szigorúbb¹²⁴ Monopolelleses Törvényt¹²⁵, valamint megpróbálták átalakítani a kormányzati rendszert. Megteremtették a feltételeit annak, hogy legálisan lehessen létrehozni szakszervezetek és más baloldali szervezeteket. A rendszerben demokratikus ellensúlyszerepre szánt baloldali mozgalmak aktivizálódtak és nemcsak azt érték el, hogy az élethosszig tartó munkafeltételekhez való jogukat elismertessék, hanem korlátozták a vállalatoknál a munkaerő-elbocsátások lehetőségét¹²⁶ is.

¹²¹ Bár a modell elemeit mint látni fogjuk kicsit korábban dolgozták ki, a 40-es kifejezés itt 1940-es évek eleji bevezetésének időszakát jelöli. (Noguchi [1997] 33.old.)

¹²² Később visszatérünk rá, itt csak megemlítjük: a külső és belső árak közti szakadékot, a mainbank rendszer, a termelő-vállalkozó preferenciát, az üzleti életnek biztosított nyomott betéti kamatokat, stb.

¹²³ A zaibatsuk neveinek használatát is betiltották, valamint a tulajdonos családoknak megtiltották, hogy a volt cégüknél, ill. a pénzügyi üzletágban bármilyen tisztséget vállaljanak. (Nakamura [1980] 24.old.)

¹²⁴ Hara Akira professzor előadása a Todai-on (Tokio Egyetem közkeletű névhasználata) a XX. századi japán gazdaságfejlődésről, 1984. május 25.

¹²⁵ Dokusen Kinshihou (独占禁止法) Részletek a mellékletben.

¹²⁶ Nakamura [1980] 30.old.

Bár úgy tűnhet, hogy az amerikai megszállók voltak a háború utáni japán gazdasági rendszer alapjainak tényleges kialakítói, demokratizálási tevékenységüknek azonban megvoltak a korlátai amit még maguk a volt megszállók is elismernek. A Szövetséges Megszálló Erők (a továbbiakban GHQ) feladatuk megoldása során számos akadályba ütköztek: nem volt elégséges számú felkészült, a helyi nyelv és sajátos írásismerettel rendelkező, valamint a japán bürokráciában kellően eligazodó szakemberük, így mindenképpen csak a japán intézményeken keresztül áttételesen, közvetve irányíthattak. Még azt a sajátos helyzetet is elismerik, hogy az intézményi tisztogatásokhoz szükséges adatokat, információkat is csak a japán adminisztrációhoz fordulva tudták beszerezni. Nem ismerték eléggé a japán intézményrendszert¹²⁷. Az eredeti terveiktől is eltértek azonban a hidegháborús fordulat után és felhagytak a baloldali mozgalmak támogatásával éppúgy, mint a hátralevő, még fel nem osztott zaibatsuk további feldarabolásával¹²⁸ is. Erre később a megszállás végetértével a békekötés után a japán kormányzat is rásegített azzal, hogy a megszállók egyes intézkedéseit fellazították¹²⁹ és a japán aktuális igényekhez alakították.

A háborúban lerombolt és a(z) elvesztett) gyarmatainak nyersanyagforrásaitól függő országban nem volt nyersanyag, élelmiszer, a több mint hét és félmillió hadsereg leszerelésével, a katonai célú termelési kapacitások felszámolásával¹³⁰ nagy tömegű munkanélküli réteg keletkezett¹³¹, ami a háború utáni társadalmi konfliktusok egyik

¹²⁷ Japan Inc.-ben [1993.3.]! A megszállók egyike, egy volt GHQ vezető nyilatkozata.

¹²⁸ Lényegében csak a nagyobb zaibatsuk kerültek bele az így elkezdett reformokba. Azonban a megszállás végetérte után a felosztott volt zaibatsukhoz tartozó vállalatok újra összeálltak keiretsu csoportokba. Ezek ugyan már nem a korábbi holdingok voltak, mivel a tulajdonosok sem kerülhettek vissza és az a monopolelleses törvény sem engedte (ennek enyhítésére csak a 90-es években került sor), de a zárt vállalatcsoport központi magja a korábbi zaibatsu-bank volt (mainbank rendszer) és a csoportot szoros finanszírozási szálak tartották egybe.

¹²⁹ Pl. az Antimonopolista törvény liberalizálásával 1953 szeptemberében, amikor egyebek között a régi zaibatsuk neveinek használatát újra megengedték. (Hara Akira. *ibid.*)

¹³⁰ Nemcsak a leszerelés, hanem a volt gyarmatokról visszatért polgári lakosság is tömeges volt, ami együttesen több mint 13 millióra növelte a munkanélküli tábort. (Nakamura [1980] 21.old.) Ezek egy kisebb része a még mezőgazdasággal foglalkozó családjukhoz, más része a virágzó feketekereskedelembe került, de még így is mintegy tízmillió tömegnek nem volt munkája. Nem véletlen, hogy a gazdaságpolitikának sokáig egyik központi problémája volt a teljes foglalkoztatottság elérése. Még a 70-es évek végén készült ötéves tervben is megtaláljuk ezt a célt. (lásd háború utáni tervek a mellékletben.)

¹³¹ A korabeli helyzetet tovább nehezítette, az ekkoriban elindult bébi-boom, mely ugyan később a 60-as évek gazdasági csodája számára biztosított expanzív munkaerőtartalékot, de

forrása is volt. Az ellátási helyzet hasonlított a háborús időszak ellátási problémáihoz ami oda vezetett, hogy a gazdaság működésének újraindításához felhasználták a központi bürokráciának a háborús elosztási rendszerben szerzett tapasztalatait¹³². Ehhez a megszállók támogatását is sikerült megszerezni. Ez a központi irányítási rendszer kereteinek és mechanizmusainak felélesztését jelentette, békeidőkre alkalmazva (nem muníciót kellett gyártatni és szállíttatni, hanem a gazdaságot mozgásba hozni). A tervekészítés is visszakerült a gyakorlatba és fenn is maradt egészen a 80-as évek elejéig¹³³, amikor a terv kifejezés az akkori miniszterelnök Nakasone jóvoltából eltűnt az adminisztráció szótárából.

A megszállók közvetett irányítása még nem lett volna elégséges ahhoz, hogy a Noguchi által 40-es Rendszernek nevezett mechanizmus beépüljön és fennmaradjon szinte napjainkig. Ehhez kellett az a vereségből is generálódott motíváció, ami a Meiji óta meglévő „utolérési és leghagyási” (追いつき追い越せ) elvet tovább erősítette. Ehhez a demokratizáció egyik mozzanata, a zaibatsuk feloszlata és a családok részvényeinek tőzsdén való értékesítése is hozzájárult. A japán nagyvállalati szektorból majdnem teljesen eltűnt pl. a családi tulajdon, vagy nagyon kis hányadban maradt fenn, leginkább a kis és középvállalatoknál, de az is részvénytőke formájában (lásd: 5. tábla).

Vállalatirányítás és tulajdonosi viszony nemzetközi összehasonlítása

Tulajdonosi szerkezet	Japán	USA	U.K.	Német	Francia
Családi illetve egyéni irányítású	0,0	20,4	56,3	48,0	44,3
Alkalmazott manager irányítású	90,0				15,9
Egyéb (állami tulajdon, leányvállalat, külföldi tulajdon, stb.)	10,0	79,6	43,8	52,0	39,8

40-es 50-es években még nem a munkáskezek, hanem az éhes szájak számát gyarapította. Jellemző, hogy a napi háromszori étkezést csak a 60-as évek elejére sikerül újra széles körben biztosítani. Az is jellemzi az akkori demográfiai helyzetet és annak dinamizmusát, hogy a mai 130 milliós népesség mellett már az elöregedés és népességfogyás van napirenden, de 1940-ben 73 millió 1950-ben pedig 84 milliós volt a lakosság száma, miközben bevándorlás gyakorlatilag nincs.

¹³² A kormányintézményekben egyébként is felszaporodtak a háborús területekről visszatért és az ottani közigazgatásban tapasztalatokat szerzett katonák most már civil szerepben akiknek kézenfekvő volt az általuk már ismert működő rendszer alkalmazása. Az áruhiány, valamint a gyors talpraállás miatti igény így nagyban hozzájárult az új rendszer elfogadásához és további alkalmazásához.

¹³³ A terveket lásd: a mellékletben felsorolva

5. táblázat. Forrás: Yoshimori [1996]: Japán menedzsment, nyugati menedzsment 34. old.

Miután a japán hagyományos modellben a foglalkoztatottak a sajátjuknak tekintik a céget ahol dolgoznak, van olyan vélemény¹³⁴, ami ezt a faktort is az állandó, gyors növekedésre való törekvés, vagyis a háború utáni siker egyik hajtóerejeként magyarázza, miután az alkalmazottak a munkahelyük megtartásában és így a cég növekedésében jobban voltak érdekeltek, mint az egyéni tulajdonos. Ilyen szemléletben – bár a profit nagyon fontos, de nem elsődleges szempont. Ami ezt megelőzi, az a cég léte és fennmaradása, valamint a benne foglalkoztatott emberek és azok jövőbeni megélhetésének biztosítása.

A fenti szemléletet erősítette, hogy a modell megszilárdulása, a gazdasági csoda időszaka előtt és alatt készült kormányzati tervek egyik célkitűzése is a teljes foglalkoztatottság támogatása volt. A vállalati teljesítményt jellemző adatok is erre utalnak: A Fortune 1996-os 500-as vállalati rang listájának összehasonlításánál láttuk, hogy amíg az árbevétel tekintetében a Japán Mitsubishi, Mitsui, Itochu volt az első három helyezett a rangsorban, ugyanezen cégek csak a 284., 294., és 696. helyet szereztek meg a profit sorrendnél. Ezzel szemben az árbevétel-sorrendben kissé lemaradó GM, Royal-Deutch Shell, GE (4. 10. 20. hely) a profitsorrendnél az első három helyen állt.

Japán a háború után is hadban állónak tekintette magát, csak a harc most már gazdasági eszközökkel folytatódott¹³⁵. Amíg a háború idején az irányításban kényszerből piacellenes eszközöket alkalmazó fejlett gazdaságok visszatértek a piaci alapú gazdasághoz, Japán fenntartotta a nem piacinak tekintett, de eredménnyel kecsegtető, gyors növekedés biztosítani látszó, kifelé zárt, felülről vezérelt fejlesztő modellt. Ezt a gazdaságvezérlést azonban mégsem nevezik tervgazdálkodásnak, mert alapvetően a magángazdaságra épül és Okazaki¹³⁶ szerint, a 40-es évek végén

¹³⁴ Yoshimori [1996] 34. old.

¹³⁵ Ennek megfogalmazására lásd pl. a Yoshida Shigeru kisország doktrínáját vagy Ishibashi Tanzan álláspontját.

¹³⁶ Japan Inc. sorozat harmadik része. Nakamura azonban vitatja [1980. 35.old.] a Dodge Plan gyakorta hangoztatott eredményességét és hatásosságát. Szerinte a japán kormány korábbi intézkedései a kérdést lényegében megoldották.

bevezetett Dodge line¹³⁷ elvei újra visszahozták a piac azon önszabályozó elemeit amelyekkel a tervek irracionálisait, nem hatékony elemeit sikerült kiiktatni.

A fejlődése nem állt meg a központi adminisztráció és annak korábbi módszerei felélesztésénél. Egyrészt már maga a tervek alapján és a fennálló intézményi csatornákon keresztül működtetett ellenőrzés sem volt teljesen ugyanaz, mint a háború alatt. Az engedélyhez kötött anyag, import és devizagazdálkodás sem ugyanazon célok érdekében, de hasonló mechanizmusokkal működött¹³⁸, viszont a gazdaságpolitika alakításába maguk az érdekeltek is beleszóltak (lásd: a korábban említett acélháromszög, amakudari, stb.). Másrészt az olyan elemeket, mint a teljes foglalkoztatás, az élethosszig tartó munka, csak a gazdasági csoda szükséglete szilárdította meg¹³⁹. A speciális vállalaton belüli kapcsolatok, vállalati szakszervezet, vállalati oktatás, a tőke és a menedzsment elválasztása, stb. annak ellenére, hogy az alapjai, keretei megteremtődtek a háború alatt (40-es Rendszer) a keretek tényleges kitöltése mégis békekorülmények között a háború után történt meg. A zaibatsu alapon kialakult „keiretsu csoport” sem azonos a háború előtti zaibatsualal.

A háború alatti és utáni modellkiépítést hangsúlyozó II. eredetmagyarázatot annyiban relevánsnak lehet tekinteni, hogy olyan - az elsőbből hiányzó - új elemek jelennek meg benne, mint a keiretsu, mainbank, élethosszig való foglalkoztatás, közvetett finanszírozás. Összességében a háború előtti liberálisabb piacgazdálkodást egy kötöttebb, felülről többek közt adminisztratív eszközökkel teljesebben

¹³⁷ Joseph Dodge, egy Detroiti származású amerikai bankár, aki az amerikai kormány képviseletében érkezett Japánba 1949-ben az infláció letörése, a gazdaságirányítás racionálása és pénzügyi stabilizálás céljából. A főbb céljai közé tartozott a költségvetés egyensúlyba hozatala, az adózás szigorítása, a kormányintervenció mérséklése. Az ő nevéhez kötődik az új, kötött és árversenyképességi előnyöket biztosító, 360 Jen/USD árfolyam is (a harmincas évek elején még 1 jenért 1 USD lehetett kapni), ami a 70-es évek elejéig támogatja a japán külkereskedelmet.

¹³⁸ Iljen volt pl. a Kereskedelmi és Ipari minisztérium (MITI) engedélyezettési politikája, ami még sokáig fennmaradt (窓口政策).

¹³⁹ A 60-as években jelent meg először a munkaerőhiány. Addig munkaerőfelesleg volt. Ezért egyrészt a vállalatok már a középiskolákból kezdték toborozni a diákokat, teljes ellátást és oktatást is ígérve, de megnehezítették a vállalat elhagyását. Ennek oka részben az oktatással befektetett tőkemegtérülés biztosítása, másrészt a hosszú ideig tartó exponenciális növekedés kihasználása érdekében biztosítani kellett az állandóan rendelkezésre álló munkaerőt a növekedési versenyben.

kézbentartott és így kifelé zártabb intézményi rendszer váltotta fel és ez nagyban hozzájárult a gazdasági sikerhez a gazdasági nagyhatalmi státusz eléréséhez.

„Annak, hogy a Japán piac nem átlátható és nem működik mindenki számára igazságosan az az oka, hogy a magánszektor és az (központi) adminisztráció közt conspiratív együttműködés és kölcsönös függés van. Igaz, a II. világháború óta mindig a kormányzat iparpolitikája, az adminisztratív irányítás és más strukturális faktorok segítették elérni a gazdasági csodát.

Japan a gyors gazdasági helyreállítási időszak után nekilátott megvalósítani a gyors gazdaságfejlődést, leküzdötte az olajválság nehézségeit és vezető gazdasági hatalommá vált.”¹⁴⁰.

Azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy ennek a modellnek csirái, ideológiai keretei megvoltak a háború előtt is, vagyis az Edo-Meiji-Taisho időszakban is, ha nem is ennyire kiterjedt formában és nem ennyire dominánsan. Úgy tűnik inkább, mintha a modernizáció két koncepcionális irányának harcából az elsőben a valamivel liberálisabb irány, a másodikban inkább az erősebben központosító irány került ki győztesen és tudta érvényesíteni akaratát.

¹⁴⁰ Sawa Takamitsu [1992]: How should Japan change? Ibid. (Sawa véleménye azért érdemel figyelmet, mert 10 évvel korábban, a heves külkereskedelmi surlódások idején nem hangozhatott volna el nyilvánosan és privát beszélgetésben is külföldi vádaskodásnak minősítve, heves visszautasításra talált, mint azt korábban említettem egy kormánytisztviselővel folytatott interjúm során (szerző K.I. megjegyzése). Ez ironikusan ugyan, de közvetve arra utal, hogy „már el lehet ismerni a rendszer sajátosságait” mivel azt már Japán is meghaladottnak ítélte.

3. A GAZDASÁG MEGTORPANÁSA ÉS HALMOZÓDÓ GONDJAI AZ 1990-ES ÉVEKBEN

A politikai-gazdasági elit zavaraival és azt ezt korrigálni szándékozó sikertelennek bizonyult reformkísérleteivel az 1.2.) alfejezetben foglalkoztunk. Ebben a fejezetben a gazdasági modellel kapcsolatban felmerült kritikákat vesszük számba.

A kritikák korábban elszórtan, inkább egy-egy tényezőre vonatkozóan jelentek meg, kevésbé egyfajta átfogó modellkritikaként. Talán az egyik legjobb összefogott modellkritikát Noguchi adja, az általa 40-esnek nevezett rendszer sajátosságainak leírásakor¹⁴¹, bár ezt ő nem negatív kritikaként fogalmazza meg, inkább a működési jellegzetességeket hangsúlyozza, ami a továbbiakban nehezen tartható fenn és mint ilyen szükségszerűen változások előtt áll.

3.1. TOVÁBBI MODELL-JELLEGZETESSÉGEK

3.1.1. Noguchi kritika

Noguchi saját kutatásai alapján a hagyományos modell kritikai leírását az alábbiakkal egészíti ki:

a.) A termelők érdekének preferálása (生産者優先) a gazdaságpolitikában, ami a másik oldalról a fogyasztók, vagy lakosság érdekének diszpreferálásaként is értelmezhető.

b.) A lakossági megtakarításoknak - közvetett finanszírozás csatornáin keresztül alacsony kamattal - ipari fejlesztésre való felhasználása.

c.) A bel- és külföldi árak közti árszint-különbség (内外価格差). Az eltérés a mezőgazdasági termékeknél, fogyasztási cikkeknel és szolgáltatásoknál is látható, de nemkevésbé szembetűnően egyes export és importcikkeknel is fennállt - a külföldiek javára. Ezen utóbbi a belföldi indirekt jövedelem-átcsoportosításon túl a külföldi árversenyképességi előny generálását, valamint a túlméretezett elosztási rendszer fenntartását is szolgálta.

¹⁴¹ Noguchi Y. [1997] 73.old.

Áruk és szolgáltatások árának különbsége Tókyoban és más főbb városokban □ (Tókyoi árszint aránya más városok árszintjéhez 1995)

	New Yorkhoz	Londonhoz	Parishoz
Átlag	1.59	1.52	1.34
Élelmiszer termékek	1.77	1.99	1.78
Tartós fogyasztási javak	1.47	1.15	0.94
Ruházat, cipő	1.93	1.81	1.50
Egyéb áruk	1.54	1.41	1.12
Energia és víz	2.17	1.75	1.18
Szállítás, hírközlés	1.51	1.30	1.20
Egészségügy, gyógyszer	0.90	2.20	1.60
Oktatás	1.02	0.71	1.26
Kölcsönbérlet	2.06	1.59	1.76
Általános szolgáltatás	1.25	1.28	1.02

4. Tábla Forrás: EEPA: In: Vogel Steven. K. [1997/12]

生計費調査による購買力平価および内外価格差の概況 1996
(EEPA kiadvány: Felmérés a létfenntartási költségek terén tapasztalható bel és külföldi árkülönbségekről vásárlóerő alapon számolva (1996)

d.) A túlzott verseny (過当競争), vagyis a verseny mint negatív faktor és így olyan, ami korlátozást igényel, valamint a szimbiozis¹⁴² (共生) apoteózisa.

Az első három tulajdonképpen összefügg és azt fejezi ki, hogy a II. világháború utáni nemzedék(ek) hátukon hordozták ki az ország felemelkedését a végkimerült, romokban heverő helyzetből a világ második legnagyobb gazdasági-hatalmi pozíciójának eléréséig, anélkül, hogy egyénileg a megfelelő kompenzációt megkapták volna. Gyakorta hallható pl., hogy az élet-minőségben és színvonalban, lakáskörülményekben Japán messze le van maradva az egy főre jutó GDP-t tekintve hasonlóan fejlett országok lakosságának azonos területeken elért színvonalától. A véleményeket kormányzati statisztikai felmérések¹⁴³, is igazolják.

Bár nem ebben az összefüggésben szokták emlegetni, én (K.I.) ide, a termelői preferenciához sorolom a 60-as évek környezetvédelmi problémáiból fakadó

¹⁴² A kifejezést Noguchi a Keidanren egyik, ezzel 1992-ben foglalkozó bizottságától kölcsönzi és kifejti, hogy minden más esetben, ugyismint élőlényekre, társadalomra, stb. vonatkozóan megvan az értelme, de iparvállalat esetében a versennyel és a piaczgazdasággal ellentétes, idegen, de a versenyt tagadó modellnek egyik mozgóelvé. Amiből következik, hogy egy piaczgazdaságra való modellt átérés esetén nem elfogadható, elvetendő.

¹⁴³ Yada Y., Hirano H. [2000]

megoldatlan gondokat is, amikre még napjainkban sem adtak az érintett lakosságot kielégítő választ a kormányzat részéről¹⁴⁴, de a napjainkban nyilvánosságra került más esetek, az HIV fertőzési, az aszbest és a hepatitis esetek is ugyanebbe a sorba illenek abból a közös nézőpontból, hogy az esetek áldozatainak csak hosszú küzdelem után sikerül bizonyos mértékig elismertetni a kárukat. Ugyanakkor a különbség az, hogy az utóbbiak kicsivel hamarabb feltárásra kerültek és a kompenzáció is hamarabb került megítélésre. Ezen eseteknek az eredete ugyanazon preferencia-elvezethető ugyan vissza, de kezelésük az utóbbi időben sokkal inkább társadalmi ellenőrzés alá került, vagyis már az elvtől való fokozatos eltérés, egyfajta változás is megfigyelhető a kezelésükben, a normalizálódás irányába. Nem véletlen, hogy az utóbbi esetek már a modellkritikák megjelenése után kerültek napirendre és gyorsabban haladnak egyfajta megoldás felé is¹⁴⁵.

A belföldi ár relatíve magasabb voltának hátterében – mint jeleztem - részben az elosztási rendszer sajátossága is áll. A japán elosztási rendszer hagyományos modellje a kis üzletek széles hálózatára épült, amelyek az ország fejlettségéhez viszonyítva magasabb arányt képviselnek¹⁴⁶. A kiskereskedelmi egységek ugyanakkor – más területekhez hasonlóan – kizárólagos keiretsu kapcsolatban álltak a gyártókkal. Emellett a gyártók és a kiskereskedelemben levő kis családi üzletek közé több lépcsőben egymásra épülő nagykereskedelmi üzleteket illesztettek be. A többrétegű halmozódás minden lépcsőben emelte egy kicsit az árakat is¹⁴⁷.

A modern nyugati üzlethálózat és annak hatékonysági szemlélete nehezen terjedt, bár az utóbbi évek változásai kapcsán még így is az elosztási rendszer forradalmáról beszélnek, jóllehet inkább technikai jellegű változások mentek végbe és kevésbé tartalmiak. A hagyományos modell elosztási rendszere és a hozzá kapcsolódó törvény – más területekhez hasonlóan – korlátozta a versenyt és a meglévő hálózatba való kívülről való behatolást, valamint új szervezetek, formák térnyerését. Ezért az utóbbi

¹⁴⁴ Ide tartozik a „minamata-byo”, az „itai-itai-byo” és más hasonló esetek (lásd: melléklet)

¹⁴⁵ Kyodo News Report increases hepatitis C exposure cases to 8,896, 2008 február 16., Asbestos checks target 2 million buildings The Japan Times, 2008. július 23., Top court upholds HIV-scandal sentence (The Japan Times, 2008. március 5.)

¹⁴⁶ Rekettye G. [1997]: 251. old.

¹⁴⁷ Yoshino [1998]: Elosztási forradalom NHK oktatási program (október 2.)

időszak változásai előtti szakaszt gyakorlatilag a kiskereskedelmi mikroegységek fénykorának is lehetne nevezni.

A hagyományos elosztási rendszer alapjai lényegében három elemre épültek:

1.) a gyors növekedés időszakára, amikor a hagyományos kis családi egységek megéleltetése biztosított volt és a supermarket típusú kereskedelmi egységek ugyan megjelentek az 50-es évek vége felé, de még nem tudták kiszorítani a kis családi jellegű üzleteket¹⁴⁸.

2.) a növekedés lassulása a kis egységek túlélését már veszélyeztetni kezdte, de az LDP szavazóbázisát jelentő kicsik lobbizása lehetővé tette a nagyméretű kereskedelmi egységek terjeszkedését gátoló törvény elfogadtatását 1972-ben¹⁴⁹, amit később a 80-as években még meg is erősítenek.

3.) A termelők a kiskereskedelmi egységekkel gyakorlatilag egy kizárólagos dealeri szerződést (keiretsu csoport) kötöttek, amin keresztül ellenőrizni tudták az egész kereskedelmet, beleértve az árat, profitot sőt a fogyasztói lojalitást is tudták manipulálni¹⁵⁰. A kiskereskedőnél visszamaradt, eladatlan terméket pedig a gyártó visszavette. Természetesen ez is benne volt az árkalkulációban, a magas árak egyik okaként.

A Noguchi által említett negyedik jellegzetesség, a versenyszemlélet inkább a piacgazdaság érvényesülésének korlátait, valamint a más piacgazdaságokhoz való összehasonlításban értelmezhető modell-sajátosságot tükrözi.

¹⁴⁸ Ennek részben az is az oka, hogy a supermarketek az élelmiszerkereskedelemben jelentek meg. A kiskereskedelmi egységek viszont még mindig domináltak a háztartási elektromos berendezésekben és autókereskedelemben, azon kívül a piac a gyors növekedéssel erőteljesen bővült, nem volt telített, megvoltak egymás mellett.

¹⁴⁹ 大規模小売店舗法 (Nagykapacitású Kiskereskedelmi Egységek Törvénye)

¹⁵⁰ Tamura M. 10. old. In: Czinkota M. [2000]

3.1.2. Menedzsment és részvényesek

Az egymást érő vállalatvezetési botrányok¹⁵¹ háttérében került a média figyelmének a középpontjába, a rendszer mikroszintű működésének egy másik kritikus eleme, a vállalatok menedzsmentjének sajátos viszonya a részvényesekhez. A vállalatok menedzsmentjéről sorra derültek ki olyan dolgok, amik már nem csak a részvényeseket, hanem a közvéleményt is izgató és a korrupciós ügyeket meghaladó problémákat feszegettek.

Ami itt felszínre jött, az egy olyan rendszersajátosság, ami a hagyományos modellel kapcsolatos: a menedzsmentnek (nagyvállalatoknak) a részvényesekhez (tulajdonosokhoz), valamint a kormányzati adminisztrációhoz való viszonya. Ez eredetileg ugyan más elvek mentén lett kialakítva, de időközben azon elvektől eltérő feltételek és mechanizmusok is kifejlődtek. Az éves részvényes közgyűléseket a 90-es években már mind június végén egy napra koncentrálni tartották. Ez önmagában arra utal, hogy:

1) A részvényes közgyűlés időpontválasztása egy összehangolt akció volt¹⁵².

2) Ha a részvényesnek történetesen több cégre volt elosztva a tulajdonosi portfóliója, akkor csak egy közgyűlésen tudott résztvenni. Ezt ugyan képvisellel is meg lehet oldani, de az költségesebb és a képviselő is korlátozottabb, ezért ritka jelenség.

További gondot jelentett az is, hogy a részvétel sem feltétlenül biztosított lehetőséget a részvényesi jogosítványok gyakorlására, a közgyűlés döntéseinek befolyásolására. Részben azért, mert egy kisméretű részvényes szava nem nagy súlyú, továbbá azért sem – és ez volt a nagyobb gond -, mert a közgyűlést csak formális okokból és nem igazán a részvényesek jogérvényesítő opcióinak megvalósítása céljából

¹⁵¹ Lásd például a 90-es évek eleji részvénykereskedelemben kirobbant botrányt (Friedman D.[1991], vagy az ugyancsak említett „tobashi”-t amibe a Yamaichi bele is bukott, vagy a settai ügyeket (lásd később), illetve ebben a részvényesek érdekérdeksérelmét.

¹⁵² Az összehangolt, egy időpontra koncentrálásban a kormányzati adminisztrációnak megvan a maga szerepe vagyis a kormányzathoz köthető és az ideológiája Seeman szerint a sokaiya incidensek megelőzése. (7/86 Shareholders Meetings - Sokaiya Et Al - Commercial Code – Shareholders' Rights The Japan Law Letter: 1986 július.). Nem szabad ugyanakkor megfeledkeznünk arról, hogy közben de facto ignorálásra kerül a részvényesi érdek is.

tartották meg. Tényleges vitára és döntésre a közgyűlési protokoll miatt általában nem kerülhetett sor. A közgyűlésen elnöklő, azt levezető vállalat vezetője többnyire gyakorlatilag egy rövid közleményt olvasott fel és a programot gyors ügyrendi lépésekkel röviden be szokta zárni, anélkül, hogy kérdéseket lehetett volna feltenni. Az összejegyzéseket, részben a menedzsment szándékainak megfelelően, gyakorta megzavarták a sokaiya¹⁵³ néven ismert résztvevők.

1996-ban az állami köz-TV műsorában elhangzott szakértői adat szerint a részvénytársaságok közgyűlésének 87 %-a anélkül fejeződött be, hogy egyetlen felszólalás lett volna, 78 %-a pedig 20 és 30 perces időtartamot ért meg¹⁵⁴. A fórum nem volt mindig ilyen inaktívan zárt és merev. Sajátos fejlődési tendenciát sejtetnek egy tíz évvel korábbi felmérés adatai a Tókyó övezetről, ahol a legfontosabb vállalatok központjai vannak. A híradás szerint a rendőrség aktivitásának köszönhetően, a vállalati közgyűlések időtartamát sikerült átlagosan 20 perccel csökkenteni (Sic!) és csak 4 olyan vállalat volt, amelyeknek a közgyűlése 3 óránál hosszabb ideig tartott (1 évvel korábban még 14-el többen voltak) és a közgyűlések hossza pedig átlagosan 48 percig tartott¹⁵⁵.

A TV műsor felkért szakértői az 1996-os közgyűlésképet, jelenséget – mind a felszólalások gyakoriságát, mind a jogaik ilyen korlátozottságát - azzal magyarázzák, hogy a közgyűlés tipikusan a japán stílusú vállalat és menedzsment által a háború után kialakult feltételek következménye. Bár ez a megközelítés a háború utáni viszonyok alakulására vezet vissza a jelenséget, itt utalnunk kell arra, hogy az úgynevezett 40-es vagy másként hagyományosnak nevezett rendszer egyik kulcspontra volt a tulajdon és a vállalatban működtetett tőke (ezzel a működtető menedzsment) szétválasztása, mint a profithajhászást szolgáló és így elítélendő, nem kívánatos elem, másként fogalmazva a tulajdonos jogainak korlátozása.

A kisztrészesek érdekeinek negligálása mögötti másik faktor, hogy a vállalati részvénytulajdon jelentős részét, más jogi személyek (vállalatok) birtokolták

¹⁵³ A sokaiya (総会屋) formálisan részvényes. Részletek a mellékletben.

¹⁵⁴ NHK CH2: Naruhodo Keizai (1996. június. 22.)

¹⁵⁵ Seeman [1986] ibid.

(többnyire az azonos csoporthoz tartozó partner vagy keiretsu vállalattal való kölcsönös részvény-kereszttulajdon). A részvénykereszttulajdon a 60-as években alakult ki felülről kezdeményezett országstratégiai megfontolásokból. A cél az volt, hogy megakadályozzák a külföldről indított vállalatfelvásárlásokat, a japán vállalatok külföldi kézbe kerülését.¹⁵⁶ Ennek az ún. részvénytstabilizációs programnak van egy másik olvasata is. Nevezetesen, hogy így könnyebben lehetett fenntartani a kormányzati akaratot közvetítő környezetet a vállalatok felé¹⁵⁷. Az egyik legjelentősebb közvetítő csatornának pedig az amakudarit használták. Ime a Jap.Inc.! Nem véletlen, hogy a XXI. századi reformoknál még mindig éppen ezt az elemet a legnehezebb megmozdítani. Az ellenzéknek pedig egyik kedvelt témája.

Az említett két faktor által teremtett közegben azonban kifejlődtek olyan elemek is, amik a 80-as – 90-es években már mint menedzsment botrányok kerültek a felszínre a corporate governance már említett működési rendellenességeinél. A részvényes közgyűlésre vonatkozóan ugyanis a fentiek azzal a következménnyel jártak, hogy miután a kereszttulajdonlás folytán egy kéz-kezet-mos állapot generálódott, így a közgyűlés fórumán kölcsönösen tartózkodtak olyan kérdések feltevésétől, amelyek a menedzsment vagy a cégteljesítmény kényes pontjait érinthették volna. Ilyen álláspontot a közgyűlésen nem támogattak¹⁵⁸.

A fenti gondok a szakértők szerint¹⁵⁹ azért kerültek akkoriban a felszínre, mert a háború utáni gyors növekedés és ebből adódó folyamatosan jó vállalati teljesítmények során a részvényeseknek kevésbé volt látható okuk a vállalati ügyekbe való beleszólásba. A növekedés látványos lelassulásakor, a vállalati teljesítmény romlásával, valamint az egyidejűleg felszínre került különböző menedzsment botrányok során azonban az érdekeiket veszélyeztetve érezvén, azok védelme, a védelem hatékonyságának fokozása, illetve az ezt hátráltató, akadályozó tényezők azosítása a részvénytulajdonosok közt előtérbe került.

¹⁵⁶ Miyama Hideaki [1998] 39.old.

¹⁵⁷ Carlile-Tilton [1998] 198.old.

¹⁵⁸ Kuboki Hideaki, szakértő vállalati jogász véleménye. (NHK Ch2: Naruhodo Keizai ibid.)

¹⁵⁹ Yonekura prof. Keio Egyetem (NHK Ch2: Naruhodo Keizai ibid.)

Később kiderült, hogy az ügy nem egyszerűen részvényközgyűlési kérdés. A részvényes közgyűléseknél még a vállalatvezetés alvilági kapcsolatai és zárt jellege volt a tárgy. 1998-ra sorozatos botrányok pattantak ki a settai¹⁶⁰ jelenséggel kapcsolatban és ezzel az ügy dimenziója kiszélesedett, az összefüggések szerteágazóan bonyolult hálózata és messzevívő következményei a közfigyelem középpontjába kerültek. A vállalati szektorból a kényes kapcsolatok felfedésével a problémás esetek áttértek a banki és a központi kormány-adminisztrációra. Már nem csak egyes vezetők, hanem beosztottak, vagyis a szervezet moráljaként is felmerült a kérdés¹⁶¹ és törvénymódosítás¹⁶² szinten, illetve az üzleti szférában egyfajta kockázatkerülő¹⁶³ mozgalomként¹⁶⁴ kezdték kezelni.

A settai időszakú témává vált. Egyrészt beleillett az akkori gondolkodásváltásba. Japán ebben az időben a nemzetköziesítés lázában égett¹⁶⁵. Az ország ebben az értelemben mintegy olyan kampányt folytatott¹⁶⁶, aminek üzenete kül-belföld felé úgy is volt értelmezhető, hogy „most már nem csak szavakban, hanem tettekben is reformálunk”. Az addig természetesnek, a japán üzleti szokásokkal összhangban levőnek tekintett dolgok, hirtelen a nemzetközi normákkal ellentétes megvilágításba kerültek és így korrigálásra ítéltettek. Ez azt az üzenetet sugalta, hogy a továbbiakban

¹⁶⁰ Szó szerint: vendégül látás. Részletek a mellékletben

¹⁶¹ Muraoka LDP Főtítkárnak a minisztériumi settai botrányok kapcsán a Köztisztviselői Törvény erkölcsi paragrafusával kapcsolatos módosítást sürgeti (Fuji TV 1998 március 6.),

¹⁶² Nonaka Hiromu a kabinet főtítkárnak nyilatkozata egy sajtóértekezleten (1998. október 25. Kansai TV)

¹⁶³ A felsejlő kapcsolat-mechanizmusok rávilágítottak a zártság egy olyan tényezőjére, amit a külföldi befektetők nem ismertek. Ahol iljen kiderült, ott megnőtt a befektetési kockázat, így a befektetők valamint az üzleti partnerek számára a kockázat mérséklésének szükségessége került előtérbe. Elkezdtek keresni a megoldást a külföldi példákon keresztül. (W.Senson Nemzetközi tanácsadó, NHK Kurozappu Gendai 1998. június 15.)

¹⁶⁴ A vállalatok saját megoldásként külön morálszabályzatot, kézikönyvet készítettek és kifelé meghirdették, hogy a jövőben sem az iljen ajándékozási vendéglátási szokásokat nem kívánják folytatni, sem iljen szolgáltatást nem fogadnak el más vállalattól. (NHK Kurozappu Gendai 1998. június 15.)

¹⁶⁵ Ez nem csak az üzleti életben volt látható, hanem kiterjedt olyan területekre is, mint az oktatás. Az egyetemeken minisztériumi ösztönzésre sorra létesítettek nemzetközi fakultásokat, vagy erősítettek meg iljen irányú oktatási tevékenységeket. Ez értelmezhető úgy is, hogy olyan szakemberanyag felnevelése volt a cél, amelyik a nemzetközi közegben és normáknak megfelelő munkára is alkalmazható a vállalatoknál.

¹⁶⁶ Ekkoriban a közbeszédben és a médiában is gyakorta hallható fordulat volt, hogy ami Japánban természetes, az külföldön abszurd (日本の常識は世界の非常識). A settai-botrányok és az ezzel kapcsolatos minisztériumi letartóztatások, valamint a bajbajutott Yamaichi, stb. „vállalatok kezének elengedése”, buásának eltűrése iljen üzenetként értelmezhető.

a külföldi cégek és a japán cégek ugyanazon normák szerinti elbánásban fognak részesülni.

Másrészt ez volt az az időszak, amikor a felhalmozódott rosszhitelállomány már nem csak beszédtema és kritika tárgya volt, hanem konkrét következményekkel is járt, ami többek között bankok bukásában is megnyilvánult. A bankválság és a bankok ingatag helyzete miatti hitelszűke az egész szektorra kiterjedt. A vállalatok belföldön nem nagyon jutottak a működésükhöz szükséges hitelhez és égetően szükség volt az erről a pontról való elmozdulás. A finanszírozási helyzet javításához többek között a külföldi befektetők bizalmának megnyerésére is szükség volt. A befektetők becsalogatásának célja, a mélyebb recesszióba, válságba csúszás elkerülése, illetve később a konjunktúra elindításának reménye volt.

Már a vállalati szektorban tapasztalt kényes pontok is komoly gondot jelentettek, különösen amikor a botrányok további területekre terjedtek ki. Ekkor már nem lehetett abban reménykedni, hogy a gondok csak egyes rossz vezetők, illetve a gazdaság részterületeinek ügyei. Sokkal inkább elfogadhatónak tűnt, hogy a problémák mélyebben vannak és átfogóak, vagyis a korábban sikeresen működő szisztéma működési mechanizmusához kapcsolódnak. A korabeli légkör alapján úgy tűnik, hogy a hagyományos modellről már kialakulóban volt az a közvélekedés, hogy túlságosan betokosodott, zsákutcába jutott, változatlan formában való fenntartása szinte már kínossá vált. Igazán már egyik fél érdekeit sem szolgálja megfelelően. Ezen a téren is változást akart mindenki. Mindezen gondok azonban csak előszelei voltak a nagyobb viharoknak.

4. AZ „ELVESZTETT ÉVTIZED” KITÖRÉSI KÍSÉRLETEI

Japánban az „elvesztett évtized” alatt a múlt század végi 90-es éveket értik. Ez alatt az időszak alatt, mint láttuk, az évtized első felében nem nagyon történt előrelépés a buborékgazdaság „romjainak eltakarítására”¹⁶⁷. Miközben az ország vezetése, belső politikai küzdelmekkel de facto korlátozta a saját működésének hatékonyságát, a gazdaságpolitikában a hagyományosan bevált eszközrendszerben reménykedve tétova lépéseket tett a konjunktúra visszacsalogatására. A mind gyarapodó baljóslatú jelek hatására egyidejűleg megindult egyfajta gondolkodás a továbblépés felé, majd pedig a vészjósló belső és külső sokkok hatására a 90-es évek második felében konkrét lépések megtételére is sor került. Ennek volt egyik pontja a Hashimotói reformkísérlet, a másik pedig az Obuchi féle pénzügyi stabilizáció, majd – bár ez már nem a 90-es évek, de a folyamathoz szervesen hozzátartozik -, a kettő egyfajta folytatásaként a századforduló után a Koizumi féle bankkonszolidáció és rendszerkorrekciós kísérlet.

4.1. A HASHIMOTO¹⁶⁸ ADMINISZTRÁCIÓ FŐBB KIHÍVÁSAI ÉS VÁLASZAI

A hatalmi pozíciójában megingatott LDP a rövid – és gazdasági reformokban nem sok eredményt felmutató koalíciós időszak után - végül az újabb, változásokat ígérő Hashimoto Ryutaróval 1996-ban kerülhetett vissza a hatalomba¹⁶⁹. A pártelnökké és ezzel miniszterelnökké választott Hashimoto a választási kampányában jó érzékkel a 90-es évek végi politikai határozatlansággal szemben a történelmi hagyományokban gyökerező japános határozottságot sugallt¹⁷⁰ és jeleit mutatta a eltökélt változtatási szándékának. Az LDP lépéskényszerét jól látta és ezzel a tudattal, kifelé pedig

¹⁶⁷ Rosszhitek kitisztítása, bankkonszolidáció, stb.

¹⁶⁸ Hashimoto Ryutaró (1937) A háborús időszak egyik politikusának (Hashimoto Ryogo) fia. 1996-tól 1998-as lemondásáig kétszer töltötte be a miniszterelnöki pozíciót. (további részletek a mellékletben)

¹⁶⁹ Napjainkig ott van, bár most már külső párt a Komeitóval koalícióban.

¹⁷⁰ A TV-ben sugárzott kampányfilmekben a verbális helyett a vizuális kommunikáció dominál. A rendező kihasználja a jelölt kendóban (japán kardvívás) elért magas rangot jelentő ötödik övszintjét. A miniszterelnöki aspiráns szamuráj kosztümben a kardjával egyetlen suhintással átvágja a... (nálunk úgy mondanák: gordiusi csomót). A kép áttételesen épít a bushi (szamuráj) erkölcsre, az ezzel együttjáró, saját életét sem kímélő eltökéltségre, ami az akkori helyzetet illetően a fájdalmas lépéseket a pártban is meglépni szükséges reformok véghezvitelében való eltökéltségre éppúgy mint képességekre való aszociációt is jelenti.

kampány-sugallattal szerezte meg a kormányfői bársonyszéket. Jól látta! A tevékenységébe vetett bizalom nemcsak megmaradt, hanem később még meg is erősödött a gyakorlatban bebizonyosodott reformista imagevel és továbblépésre vonatkozó ígéreteivel¹⁷¹. Az újraszerveztésakor 1997 nyarán példa nélkül, párton belül ellenjelölt nélkül tudta biztosítani magának a posztot, ami támogatást jelentett az ígért további reformok véghezviteléhez is¹⁷².

Az új miniszterelnök hajlandónak mutatkozott néhány aktuális és fontos reform véghezvitelére. Ez érintette a hagyományos modellben a makrointézményeknek a vállalati szférával kialakított különleges viszonyát éppúgy, mint az eredetileg felülről kiépített ugyancsak sajátos vállalati menedzsment nemzetközi standardokhoz való közelítését is.

Az előbbi még a Meiji időszakban kialakított és azóta bizonyos tekintetben érintetlen kormányzati struktúra átalakítását is jelentette. Az átalakítás mint később látni fogjuk, az akkoriban gyakorta ismételt „kisebb kormány” kialakításán túl egyes intézmények összevonását, mások - beleértve a kormányzat szférában legbefolyásosabb Pénzügyminisztérium – feldarabolását jelentette. A feldarabolásnak a politikai közeg felé való kommunikálásában az egyik indíték az volt, hogy a fejlett piacgazdaságokhoz képest a fiskális és monetáris funkciók a japán pénzügyminisztériumban egészségtelen módon koncentráálódtak és így azokat szét kell választani. Ennek ütőkártyája pedig az ekkoriban felmerült vesztegetési ügyekben megmutatkozó üzleti szférával összefonódott bürokrácia kisiklásai voltak, melyek társadalmi elégedetlenséget váltottak ki. Vezető tisztviselőket tartóztattak le és száznál több kormánytisztviselőt büntettek meg¹⁷³, különösen a pénzügyi szektorban, a

¹⁷¹ Ekkor már beindult a Big Bang, de ígéretet tett a lucratív közmunkákban elfolyó közpénzek korlátozására, a hagyományos rendszer felülvizsgálatára és ezen előjogok megnyirbálására Ajay Singh and Murakami Mutsuko: Man with face (Asiaweek 1997. szeptember 19.)

¹⁷² Ajay-Murakami: [1997] ibid.

¹⁷³ A 114 különböző beosztású tisztviselőt érintő büntetésekkel járó pénzügyminisztériumi tisztviselőkkel kapcsolatos „settai jiken”-ek, stb. (日本経済新聞: 大蔵省改革積み残し Nihon Keizai Shinbun: A Pénzügyminisztérium reformjának fennmaradó pontjai 1998. március 19., ナゾ残った密室の会談 Nihon Keizai Shinbun: Zárt ajtók mögötti megbeszélések tisztázatlan kérdései 1998. március 19.)

kormányzati intézmény részéről kapott, vagy kijárt különleges bánásmód illetve kiadott információk, stb. vádjával.

A Midori Juuji esete¹⁷⁴ és más, később nyilvánosságra került ügyek arra utalnak, hogy a megoldandó problémák nem korlátozódtak a pénzügyi szektorra és nem is egyszerű szabályozási ügyek. Ezeket a gondokat nem lehet egyszerű szerkezeti átalakítással megoldani, mélyebb, irányításfilozófiai, etc. kérdéseket érintenek, ami meghaladta a Hashimoto által felvállalt reformok területét és irányát is.

A korábbi sorozatos - politikai okokból elvetélt - reformkísérletek azonban nem sok jót ígértek. A reformok szükségessége mindkét időpontban megvolt, a politika hajlandósága azonban nem egészen. Legalábbis nem látszott köztük egy meggyőző konszenzus a konkrét lépéseket és azok mértékét tekintve sem. Az új miniszterelnöknek - elődeihez hasonlóan – végül is a hagyományos modell, új kihívásokat kezelni képes változatának kialakításával kellett megbirkóznia úgy, hogy a rendelkezésre álló idő és manőverezésre rendelkezésre álló mozgástér szűkösebb volt a buborékgazdaság összeomlása óta elvesztegetett idő miatt. Emellett - az elődeihez hasonlóan - alapjaiban két egymással ellentétesen ható kényszerrel kellett szembenéznie:

1.) A buborék után stagnáló gazdaság aktuális problémáinak kezelésével, ami a halaszthatatlan reformok irányba mutatott. Ez magába foglalta az összeomlás felé sodródó pénzügyi szféra egyre inkább hallhaló recsegését, régóta halmozódó strukturális problémák megoldását.

2.) A status quo fenntartásában érdekelt párton belüli, valamint a velük összefonódott, mögöttük álló érdekcsoportok által jelentett akadállyal¹⁷⁵ ami viszont a radikális reformok ellen ható tényező. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a régi út nem folytatható, a 90-es évekre megfáradt, bemerevedett, ezen

¹⁷⁴ Profitmotivációkkal HIV fertőzött vérbécszítvények forgalmazása a felettes hatóságok tudtával. (Eric Talmadge [1996], Masao Miyamoto [1996])

¹⁷⁵ A reformlépésekkel foglalkozó alfejezetnél láttuk, hogy a 80-as évek végén, 90-es évek elején a hivatalba került kormányfők mindegyike reformokat helyezett kilátásba, sőt iljen lépéseket is tett, de működésük alatt felmerült kétes ügyletek következtében, ők pedig a reformok véghezvitele előtt többnyire lemondásra kényszerültek.

érdekek által működtetett döntési mechanizmusok megújítás után kiáltottak, de az ellenérdekeltét kemény mag még elég erős volt az oppozícióhoz és ezt a közhangulat is mutatta¹⁷⁶.

Hashimotónak ilyen háttérrel tisztában kellett lennie azzal, hogy nem indíthat a modellt minden fronton érintő támadást. Az elindított reformjai azt mutatják, hogy erre nem is vállalkozott. Az átalakítást néhány kulcsterületre koncentrált. Ide tartozott a háború óta gyakorlatilag a legkevesebb változáson átment és az adott pillanatban a gyengélkedés legtöbb szimptomáját mutató pénzügyi szféra, az ezzel szoros kapcsolatban levő központi adminisztráció és annak szabályozókkal túlterhelt rendszere¹⁷⁷. Ez a túlszabályozottságot illetően részben liberalizációt jelentett, eredményében pedig a hagyományos modell vasháromszögében rögzült összefonódások lazítását célozta meg.

A másik fontos mozzanat az átláthatóság, áttekinthetőség, nemzetközi szabványokhoz való igazodás volt. Ennek a jelentősége a külfölddel, külföldi befektetőkkel való bánásmódban, illetve olyan feltételek megteremtésében volt, ami a japán gazdaságban való eligazodást, a nemzetközi környezet standardjaihoz való igazodást célozta meg. A külföldiek részéről leggyakrabban elhangzott igény ugyanis az volt, hogy nagyon nehéz a japán üzleti életbe való bekapcsolódást a sok szabályozás, a csak a japánok számára ismert eljárás és szokás. Ilyen akadályt jelentettek pl. a számviteli előírások és eljárások sajátosságai, de a már említett settai, amakudari kapcsolatrendszer és a vállalati részvény-kereszttulajdon is. Ide tartozott a dangonak nevezett¹⁷⁸, főleg az építőiparban használatos kartel eljárás, ami a közbeszerzéseknél az aktuális munka megszerzésére irányult és kizárta a körbe nem

¹⁷⁶ Nem csak a pénzügyi szektor botrányainak enyhe következményekkel való „elsimítása” az évtized elején (Friedman D. [1991]) járultak hozzá a közvélemény radikálisabb reformok iránti szkepticizmusához, hanem a későbbi politikai és gazdasági reformigéretnek is támogatták ezt.

¹⁷⁷ Már az 1993-as koalíciós kormány egy tanácsadó testülete javaslatokat terjeszt a kormány elé, arra jutva, hogy az elosztási rendszer, jóléti és pénzügyi területeken életben levő 10.942 szabályozási rendelkezésekből minimum 1000-et el kellene törölni, a koalíció rövid fennállása ezt végül is nem tette lehetővé. Ugyanakkor rámutat a szabályozók súlyára és arra is, hogy ezen a téren tenni kell valamit. Ebben az értelemben egyfajta előkészítő szerepet is játszott. (Pitman J. [1993])

¹⁷⁸ Lásd. Melléklet

tartozó kívülállókat, így a külföldieket is. Ezek olyan akadályokat képeztek, amik gyakorlatilag ellehetetlenítették egy külföldi számára a japán piacra való bejutást és befektetést. A buborékgazdaság összeomlása, a stagnálás és a hagyományos gazdaságpolitikai eszközök, technikák működésképtelensége, az egymást érő csődök után az élénkülés, a növekedéshez való visszatérés céljából ugyanakkor elengedhetetlennek látszott külső erőforrások bevonása.

A lakosságban halmozódó elégedetlenséget is érzékelve és a támogatói bázist megalapozandó Hashimoto igyekezett megnyerni a közvéleményt a csak fájdalmasan véghezvihető reformok érdekében. Nagy lendülettel indult és a médiában egyre-másra jelentek meg az olyan gazdasági témák, amik nemcsak bemutatták az addigi gazdasági modell működésének problémáit. Az ő működése alatt hangzott el *expressis verbis* a japán gazdaságra vonatkozóan a „kommunizmusra”, máskor a „szocializmusra emlékeztető” kifejezés¹⁷⁹ is, amit később egészen elterjedt szófordulat lett nemcsak a TV műsorokban, hanem a nyomtatott médiában is. Ez már korábban is előkerült ugyan, de egy távolságtartóbb változatban, mint-egy a kifejezést is tabunak tekintve¹⁸⁰.

4.1.1. Főbb reformlépések

4.1.1.1. A reform területei:

Az előkészítő bizottságok vitái eredményeként a gazdaságot érintő főbb olyan reformterületek kerültek előtérbe, mint az adminisztratív intézmények, a költségvetési szerkezet, a társadalombiztosítás, a gazdaságszerkezet és a pénzügyi rendszer átalakítása.

A 80-as évek végi, 90-es évek elejei tisztátalan összefonódási esetekben jelentős mértékben érintettek voltak a központi kormányzati intézmények is. A Hashimoto regnálása alatt 1998-ban kirobbant sorozatos settai ügyekben is felsejlő szervezeti

¹⁷⁹ A kifejezést ráadásul nem is akárki, a Hashimoto jobbkezének számító Kato LDP főtitkár használta egy vitaműsorban. (ASP 1997 május 12.)

¹⁸⁰ Pl. a Japan Inc. cím alatt már említett sorozatban.

működési kisiklások rásegítettek a kormányzati intézményeket érintő szerkezeti reform-nyomásokra és elkerülhetetlenné tették a központi adminisztráció funkcionális újragondolását is.

A feszítő költségvetési terhek ugyanakkor strukturális átalakítás mellett a takarékosabb, vagy „kis kormány” célkitűzést is a reform egyik divátáramlatává tették. Az adminisztratív reform az intézmények szerkezetének átalakítását tűzte ki célul. Az egyik ága a reformnak a minisztériumok és ügynökségek számának 21-ről 12-re való lecsökkentése volt. Ezt a reform egyrészt több kormányintézmény összevonásával és a létszám kisebb leépítésével¹⁸¹, vagy pl. a Pénzügyminisztérium esetében feldarabolással érte el. Ez utóbbi esetben a Minisztériumból kivált a banki és pénzügyi felügyelet, amit Pénzügyi Felügyeleti Ügynökség (金融監督庁) néven hívták létre 1998-ban.

Az átalakítást sok kritika érte, az érvelés szerint amiatt, hogy lényeges tartalmi változások, valamint az addig sokat használt kis kormány megvalósítása helyett inkább össze-vonásokkal tették látványossá a meghirdetett reformot. A pénzügyi felügyelet leválasztása és önállóvá tétele valóban a hagyományos modelltől való koncepciókon alapuló elhatárolódást és egy új útra lépést jelzett. Azonban a szakemberhiány, a munkatársak munkahelyének egyszerű átnevezése (helyileg ugyanott, a korábbi Pénzügyminisztérium¹⁸² épületében maradtak) ugyancsak kritika tárgya lett. Megkérdőjelezték a régi rendszerben és minisztériumban szocializálódott bürokratáknak az új helyzethez való alkalmazkodási képességét, gondolkodásmódjának változási képességét is.

A fiskális reformmal az államadósság növekedését akarták megállítani. Az 1997-es Költségvetés-Szerkezeti Reformtörvénnyel megszorító intézkedéseket vezettek be,

¹⁸¹ A 12 minisztériumra csökkentés volt a kifelé legtöbbet kommunikált változás az 1885-ben kialakított és azóta fennálló intézményi szerkezetben, azonban ezzel párhuzamosan több más intézkedés is fémjelzte az átalakítást. Egyebek mellett a háttérintézmények és hivatalok számát 128-ról 90-re, a részlegek (főosztály, osztály) számát 1200-ról 1000-re kívánták csökkenteni a létszám több mint tíz százalékos leépítésével 2001-től. (Japan Economic Almanach 1998. 60. old.)

¹⁸² A japán nyelvben megkülönböztetik a két intézményt, a korábbi Okurasho-nak a reform utánit Zaimushonak, vagyis Költségvetési Minisztériumnak nevezik. Az angol hivatalos fordításban mind két esetben Financial Ministry-t használják.

amelynek eredményeként költségvetési hiánynak az 1997-es 5,9 %-ról 2003-ig 3 % alá való lezoritását célozták meg¹⁸³. Mivel a kormány GDP-hez viszonyított adóssága 1997-re elérte az 51 %-ot, Hashimoto a 2003-as évig a deficitfinanszírozó kötvénykibocsátást is meg akarta szüntetni. Ezt a védelmi kiadások korlátozásával, a ODA¹⁸⁴ csökkentésével, a szociális-jóléti kiadások korlátozásával kívánta fedezni.

Tulajdonképpen mindegyik lépést nagy várakozás előzte meg és nagy bátorságot igényelt, mivel a hagyományos modell kényes pontjaihoz nyúlt hozzá. A pénzügyi szféra volt ugyanis a hagyományos modell kulcspontja, amin keresztül a központi irányítás „meghajtósíjának” áttételei működtek.

Az exportra épülő japán fejlesztési modellben a nemzetközi piacra való kilépéshez és a nemzetközi szervezetekbe való belépéshez el kellett fogadni az ezen szervezetek és a külkereskedelmi környezet feltételeit és az ennek megfelelő liberalizációt már a múlt század ötvenes éveitől folyamatosan, a körülményekhez alkalmazkodva megvalósították. Ez a reálgazdaságot kényszerítette arra, hogy a nemzetközi versenyben helytálljon, alkalmazkodjon. A gazdaság eredményein látható, hogy ezt a feladatot a termelő-exportáló üzleti szektor sikeresen végre is hajtotta. A pénzügyi szféra hazai, kormányzati vezérlése szolgáltatta ehhez a stabil háttérrel.

Szilárd, megingathatatlan pénzügyi háttér nélkül nehéz lett volna a célokat megvalósítani. Ez volt az egyik oka annak hogy a pénzügyi szférát a liberalizáció gyakorlatilag nem érintette, illetve az állam teljes védelemben, támogatásban részesítette. Itt maradt fenn legtovább a japán típusú modell, mind a zártság tekintetében, mind pedig a pénzügyi intézmények védelmét illetően. A hagyományos modell jellegzetességei között már említett konvoj politika ennek volt a legkarakterisztikusabb képviselője. Ennek a konvojpolitikának a felmondása volt az egyik olyan pont, ami sokk hullámokat indított el a rendszerben. A védelem felmondásának lett a következménye a négy legnagyobb brókerház közül a Yamaichi összeomlása¹⁸⁵ és ezt még néhány kisebb-nagyobb bank követte¹⁸⁶. Ez a piac számára

¹⁸³ Japan Economic Almanach 1998. 63.old.

¹⁸⁴ Fejlődő országoknak nyújtott segélyek.

¹⁸⁵ Jellemzően nem ez volt az első botlása. 1965-ben egyszer már a csőd szélére került, azonban akkor a kormány befolyása alatt levő központi bank korlátlan hitelt biztosítva mögé

egyértelműnek szánt üzenet volt, a váltás azonban nem volt egyszerűen véghezvihető, ezért az eredményei érthetően, csak később jelentkeztek. A palackból azonban kiszabadult a szellem. Némi megingás volt, de a klasszikus konvoj-változat már nem tért vissza.

A pénzügyi reformnak egyik legjelentősebb lépése a Big Bang-nak¹⁸⁷ nevezett program volt. A név eredetileg Nagy-Britanniában a Thatcher kormány által a 80-as években bevezetett és sikeresnek tekintett¹⁸⁸ pénzügyi deregulációs lépéssorozat hordozó szlogenjeként lett ismert nemzetközileg és ennek az image-nek a húzóerejét próbálta meg Hashimoto ki-használni a japán változat kidolgozásakor és bevezetésekor.

4.1.1.2. Pénzügyi reform: Big Bang

Az 1996 decemberi meghirdetése után a pénzügyi rendszer régóta érlelődő és Hashimoto nevéhez leginkább kapcsolódó reformintézkedések kidolgozása lassan haladt. Azonban az 1997-es újraválasztása után a miniszterelnök teljes lendülettel vetette bele magát a részletek kidolgozásába. November elején kiadta az illetékes szakminisztereknek a feladatot, hogy minden erejükkel azon legyenek, hogy a lehető leghamarabb kidolgozzák a pénzügyi rendszer reformját. Erre a célra öt reformbizottságot állítottak fel egyetemi professzorok, a legfontosabb nagyvállalatok vezetői, szakmai szervezetek vezetői, újságírók és az egyes szakterületek szakértőiből összeállított csapatok résztvevőivel, akik novembertől március végéig lefolytatták a

állt és a csődöt sikerült elkerülni (Hara Akira professzor gazdaságtörténeti előadásán hangzott el. Tókyo Egyetem, 1984 júniusban.) Ez volt a konvoj fénykorszaka.

¹⁸⁶ 1998 őszén, akkor már a következő kormányfő Obuchi alatt a többi bank is veszélybe kerülve egy bankválság volt kitörőben és ekkor megint vissza tért a kormány a központi védelemhez. Ennek részleteit az Obuchival foglalkozó alfejezetben érintjük.

¹⁸⁷ Hashimoto a reformprogramot eredetileg 1996 novemberében hirdette meg, a részletek kidolgozása ezután kezdődött.

¹⁸⁸ A londoni tőzsde megnyílt a külföldiek előtt, ami a kezelési költségek liberalizációjával, a londoni tőzsde erőteljes fellendülését hozta magával és ez a buborék kipukkanása után hibernált állapotban került tókyoi tőzsde számára is ígéretes lehetőségnek tűnt.

vitákat¹⁸⁹ és előterjesztették javaslataikat, amik a kormányüléseken való megvitatás után a Parlament elé kerültek elfogadásra.

A miniszterelnök a bevezetendő reformokat Big Bangnak nevezte, jellegzetességeit pedig három szlógen a *Free*, *Fair* és a *Global* köré rendezett érvcsoportba rendezte. Az érvrendszer azt sugallta, hogy Japán a sokat kritizált zártság-vádakra reagálva végre kinyitja kapuit nem csak a külföld, hanem a verseny és a sok kötöttséggel terhelt lakosság előtt is.

A *Free*-vel azt akarták hangsúlyozni, hogy a tókyoi tőzsdét megnyitják új szereplők előtt és különböző pénzügyi intézmények számára lehetővé teszik az üzleti tevékenységet¹⁹⁰. Felszabadítják a kereskedők számára az addig kötött és magasan megállapított kezelési költséget, elindítva a versenyt és a kisbefektetők előtt megnyitva az utat. A tranzakciók körét kibővítették vagyonkezelési területek (nyugdíj és egyéb pénzalapok, stb.) felé.

A *Fair* szlógennel azt juttatták kifejezésre, hogy el kívánnak szakadni a hagyományos hazai üzleti szokásoktól és növelni kívánják az üzleti szereplők átláthatóságát, fokozni az üzleti információk nyilvánosságra kerülését, ezzel együtt erősíteni az ellenőrzést és szigorítani a fellépéseket az üzleti életben előforduló vétségek ellen¹⁹¹.

A *Global* szlógen ugyancsak a korábbi hazai gyakorlattól való elszakadást célozta, a jogszabályok és egyéb szabályozások módosításán keresztül a nemzetközi

¹⁸⁹ Melléklet: Pénzügyi intézmények reformjának kidolgozásához vezető főbb előkészítő lépések

¹⁹⁰ Ez nem csak a külföldiekre való utalást jelentette, hanem a hazai kisebb cégeket, interneten való és kis tételű online kereskedést is, ami főleg a fiatalok között egyfajta befektetési lázat indított el. Ennek a méretére jellemző, hogy néhány évvel ezelőtt a beérkező megbízások számának nagysága lebénította a tőzsde szerverét, így az egész tőzsde számítógépes hálózatát is korszerűsíteni kellett. (Negishi M.[2006]:)

¹⁹¹ A későbbiekben ez a gyakorlat valóban hozott látható eredményeket. A nyilvánosságra került különböző üzleti botrányok száma gyarapodott. Most már nem csak politikusok, kormányzati intézmények, hanem vállalaton belüli, a fogyasztó megkárosítását érintő a gazdaság alacsonyabb régióig is eljutott.

normákhoz való közelítést, továbbá a más országok felügyeleti intézményeivel való együttműködés, koordináció fokozását¹⁹².

4.1.1.3. A program ütemezése

A Big Bang elhatározott lépéseit nem egyszerre, hanem évekre elosztva ütemezték és közülük néhányat később – az eredeti ütemezési tervhez képest –, kisebb módosítások, vagy részletek kidolgozása után vezettek be. Egyébként az elhatározott lépések nagy része már nem Hashimoto hanem az őt követő Obuchi és Mori hivatali ideje alatt valósult meg, sőt még a Koizumi időszakra is átívelt néhány lépés.

Ilyen példaként megemlíthető a számviteli szabályokkal kapcsolatos Big Bang. A számviteli Big Bang a megszokott japán speciális szabályozásról¹⁹³ a korszerű nemzetközi szabványokra való áttérést jelentette. A 90-es évek közepéig Japán jól megvolt a saját, történelmileg kialakult rendszerével. A problémák akkor jelentkeztek, amikor a rendszer működési zavarai felszínre kerültek (bankok, értékpapírcégek, vállalatok számviteli svindlijei, stb.). A nehéz pénzügyi helyzetben (mind a bankok rosszhitelűei, mind a költségvetés eladósodása, mind pedig a tőzsde drasztikus visszaesése) a külföldi befektetők bevonásában reménykedve próbálták a gazdaság motorját újraindítani, de akadályt jelentett, hogy a külföldi befektetők nehezen igazodtak el a számviteli rendszerben és a vállalati könyvbotrányok légkörében a meglévő bizalmukat is elvesztették a nyilvántartással szemben. A kormány a számviteli Big Bang bevezetésével próbálta meg feloldani a helyzetet. A közzététel 1977 június-tól 1999 januárig tartott (bevezetés 1999-2001 között¹⁹⁴).

¹⁹² A Nikko Kutatóközpontjának elnöke, Kanzaki Yasuo [1997] előadása

¹⁹³ Eredetleg ezek a speciális szabályok is a nemzetközi szabályozás átvételét jelentették, hiszen, pl. a kereskedelmi törvényben rögzített számviteli szabály a XIX. század végén porosz mintára lett bevezetve. A gond azonban az volt, hogy ez egyrészt már nem felelt meg a XX. század végi követelményeknek, másrészt további törvények is foglalkoztak számviteli ügyekkel, így az üzleti élet nehezen áttekinthető volt a befektetők számára.

¹⁹⁴ Report on the Internationalization of Business Accounting in Japan METI June 2004

1999. áprilisában történt meg az átállás a nemzetközi normák szerinti konszolidált számvitelre. Ez magában foglalta az adózásra vonatkozó számviteli standardot és az R&D költségelszámolás felül vizsgálatát is, ami szintén ugyanekkor történt. 2001. áprilisától indult a nyugdíjbavonulási juttatások új számviteli rendszerének indítása és a pénzügyi eszközökkel kapcsolatos új számviteli rendszer bevezetése. Ez utóbbi szerint a könyvszerinti nyilvántartásról át kellett térni az aktuális piaci érték szerinti nyilvántartásra. (Ez volt a

A Japán Nemzeti Bank (JNB) közelmúlti történetében az egyik legígéretesebb mozzanat a pénzügyi rendszer reformja keretében visszaadott függetlenség¹⁹⁵ volt 1997-ben, ami 1998-ban lépett hatályba. Az 1942-es törvény óta voltak kisebb korrekciók az 50-es-60-as években, de ezek nem érintették a kormányzat autoritását. A kulcs a vezetők kinevezése volt, mivel a régi törvény szerint a vezetőket a kormány (pénzügyminiszter) nevezte ki. Az új törvény szerint a kormány elvesztette ezt a privilégiumot és azt a Parlamenthez delegálták. A bírálatok ellenére hivatalosan az új törvényt lényegében megfelelőnek tartják. Viszont a gyakorlati függetlenség kivívása még várat magára. A kormány ugyanis mind a mai napig szeret nyomást gyakorolni¹⁹⁶ a számára megfelelő monetáris politika elfogadása irányába. Nem véletlen, hogy a legnagyobb ellenzéki párt, a japán politikatörténeti forduló előtt álló, esélyesnek mondott Japán Demokrata Párt (továbbiakban DJP) a 2009 augusztusi választási kampány során ígéretet tett arra, hogy hatalomra kerülése esetén megteremti a feltételeket a központi bank tényleges autonómiáját biztosító feltételek megteremtésére¹⁹⁷.

hátterében korábban sok kozmetikázott vállalati eredmény jelentésnek ami többek között a Yamaichi, bankok és más cégek összeomlásához is vezetett.)

¹⁹⁵ A JNB de facto a kormány egyik fiókinstitúciója lett a 40-es rendszer bevezetésének előkészítése idején (1942-ben), amikor a Reichsbank mintájára megerősített törvény a kormány alá rendelte.

¹⁹⁶ Még a reformistának ismert Koizumi kormány is tett kísérletet iljenre a közelmúltban, már jóval a törvény életbe léptetése után. De a bank-kormányzó kinevezése körüli 2008-as viták is erre utalnak. (Hanson R. [2003] Takahara K.[2008] stb.)

¹⁹⁷ Ujikane K. and Shimodoi K. [2009]

A Big Bang reformcsomag (Mikuniya [2001] 14. old.) időbeli ütemezése¹⁹⁸:

Időpont	Reformlépés
1998. április 1.	- A vállalatok és magánszemélyek részére engedélyezik a szabad árfolyam-tranzakciókat a kormány jóváhagyása nélkül, ennek érdekében az Árfolyam és Külkereskedelmi Törvényt módosítja. - 50 millió jen felett a brókercégeknél engedélyezik a kezelési költség szabad megállapítását az értékpapírkereskedelemben.
1998 tavasz	A pénzügyi intézmények számára holdingvállalat alapításának engedélyezése.
1998-as pénzügyi évben	- Az értékpapírkereskedelmi cégek alapításánál eltörlik a kormány előzetes engedélykérési kötelezettséget. - A bankok számára engedélyezik a saját befektetési alapjukkal való kereskedést OTC-n keresztül. - Az értékpapírkereskedelmi cégek számára engedélyezik a tevékenység kiterjesztését vagyonkezelési területre ¹⁹⁹ .
1999-es pénzügyi évben	A bankok számára engedélyezik a közvetlen kötvénykibocsátást
1999 év végére	Az értékpapírkereskedelmi cégek számára engedélyezik – értékhatártól függetlenül – a kezelési költség szabad megállapítását ²⁰⁰
1999 második felére	A bankok, értékpapírkereskedelmi cégek és hitelbankok számára feloldják a más piacára való belépés tilalmát.
2001 végéig	A bankok, értékpapírkereskedelmi cégek számára engedélyezik a biztosítási piacra való belépést.
2002 márc. vége	A bankbetétek 100 %-os védelmének feloldása ²⁰¹

5. Tábla Forrás: Japan Economic Almanach 1998. 60. old.

4.1.1.4. A reformmal kapcsolatos kritikák, ellentmondások

A lépésnek, ha ebben a formában megvalósul, a feltételezések szerint valóban az ősrobbanáshoz hasonló következményekkel kell járnia a japán gazdaság és a lakosság

¹⁹⁸ Párhuzamosan további részletek kidolgozása és bevezetésére is sor került a későbbiekben. Az érték papírok dematerializálását lehetővé tevő törvény kidolgozása és elfogadása (2000-ben), befektetővédelem (2001-ben bevezetve), az elszámolási rendszernek az új követelményekhez való igazítása stb. mind később történik. További lépések történnek az üzleti környezet átalakítása terén is (lásd: melléklet)

¹⁹⁹ A lépéssorozat a korábbi szigorúan lehatárolt tevékenységi határok feloldását, tulajdonképpen a specializált pénzügyi intézményektől az általános, mindennel foglalkozó intézmények kialakítása irányába tett elmozdulást veszi célba.

²⁰⁰ A teljes liberalizáció 1999. októberében indult.

²⁰¹ A 100 %-os védelem tízmillió jenes betétkorlát-védelemmel való felváltását 2002-ig be kellett volna vezetni. A határidőt 2002-ben módosították és kitölték 2005. március 31-ig, bár 2005. márciustól egyes betétek esetében a teljes védelem továbbra is fennmaradt. (Forrás: Japán Pénzügyminisztérium).

szereplői számára is. A meghirdetési korai szkeptikus értékelések éppen a megvalósulást tekintették a program kritikus pontjának.

Ha a korábbi gyakorlatot vesszük figyelembe, akkor megalapozottnak volt tekinthető az a kritika, hogy a szokásos korábbi japán reform-ígéretkezhöz hasonlóan a nagy durranás után ezek a reformok is csendesen el fognak halni, hiszen egyrészt a korábbiakkal (lásd. pl. a nagy belső és nemzetközi propagandával is beharangozott Maekawa jelentés következtetéseit, amik utólag egy kívánságlistának bizonyultak) is ez történt, másrészt a japán politikát és így a gazdaság területén tett lépéseket is meghatározó LDP mindig is a status quo fenntartásában és nem a változásokban volt érdekelt, ugyanakkor a program kidolgozása, elfogadása és gyakorlatba való átültetése az LDP kezében volt.

A reformprogram alakítását a korábbiakhoz hasonlóan, de annál kissé hevesebben zajló belső küzdelmek kísérték, váltakozó eredményekkel. Az ellenérdekelt konzervatív kemény vonalas csoportoknak sikerült megakadályozni például a Hashimoto által is tervbe vett Posta, pontosabban a Posta által kezelt hatalmas pénzalapok kezelésének reformját²⁰². A rejtett, második költségvetésnek is hívott alapok politikai motívációkkal való felhasználása mindig lehetőséget adott ugyanis a politikusoknak olyan projektek finanszírozására, amivel biztosíthatták a választási háttérüket, vagy éppen a Tőzsde manipulálását, illetve az államkassza finanszírozását, az e célból kibocsátott kötvények felvásárlásával. Ez az ellenérdekeltség és a Postára vonatkozó elképzelés kisiklatása igazolni látszott a szkeptikusok véleményét.

A hazai üzleti világ sem volt igazán lelkes a környezeti feltételek (jogszabályi keretek, szabályozások²⁰³ liberalizációja) tágulását illetően, a bevezetett, majd többször is átdolgozott, javított törvények még mindig sok kiskaput és akadályt is tartalmaztak. Lépni csak a törvények útvesztőiben lavírozva, a kiskapuk kihasználásával lehet. Ezért nem különösebben lendült fel az új vállalkozások

²⁰² Az egyik kritikus pont a Posta-privatizáció volt, ami a tőkeallokáció javítását szolgálta volna, azonban Hashimotonak ez még nem sikerült, és későbbi utóda Koizumi is csak hivatali idejének későbbi fázisában, tudta megvalósítani (lásd: Koizumi reformok).

²⁰³ Lásd, mellékletben: Az üzleti környezet feltételeinek változása

alapítása még jóval a bevezetés után a századforduló környékén sem²⁰⁴. A XIX. század végi vállalatalapítással és működéssel kapcsolatos törvények toldozgatása-foltozgatása helyett végül egy a XXI. század követelményeihez igazodó és a régi törvények helyett minden vonatkozó szabályt egy egységes vállalati törvénybe foglaló újat dolgoztak ki, amit 2005-ben léptettek életbe.

A bankok rosszhitel portfólióját – részben annak mérete²⁰⁵, részben a következményei miatt -, óvatosan kezelte az adminisztráció és a politikusok is. A sorozatos botrányok²⁰⁶ miatt a politikai szféra támogatottsága érthető módon gyenge volt. A közpénzeket igénylő banki portfólió megtisztítására a külföldi nyomás ellenére nem volt meg az elszántság. Ezzel nemcsak befagyasztották illetve szűkítették a bankok hitelezési képességeit, hanem életben tartották az életképtelen, zombiknak titulált cégeket, még évek múlva is elvonva a pénzt az életképes, profitábilis cégektől²⁰⁷.

A reformcsomag véghezvitelének esélye mellett szólt ugyanakkor, hogy a japán gazdaság feltételrendszere, működési közege a 90-es évek második felére jelentősen megváltozott. Egyrészt - mint láttuk -, a japán gazdaság motorja a buborék-konjunktúra összeomlása által okozott lefulladásból nem tudott újraindulni a stimuláló intézkedések ellenére sem, ezért más irányt kellett venni a megoldáshoz. Másrészt a többször emlegetett pénzügyi botrányok miatt a gazdaságnak ez a területe vált a lakosság körében is a legkevésbé népszerű szektorrá. Harmadrészt a túlszabályozottság miatt a hazai üzleti élet felől növekedett a nyomás a dereguláció irányába és végül: az állami eladósodottság szintje már meghaladta a GDP-t amit a G7 csoportba tartozó fejlett országok között addig csak Olaszország ért el. A konjunktúra,

²⁰⁴ Business law changes just scratch surface (The Japan Times 2001. március 8.)

²⁰⁵ A rosszhitelállomány méretét nehéz volt megítélni. A kormány taktikai okokból nem közölt adatokat, így csak a médiában keringő adatokra lehet támaszkodni. Eszerint a bankok rosszhitelállománya 1997 szeptemberi 21 trillió jenről 1998 januárig a becslések szerint 76-100 trillióra emelkedett, ami önmagában az akkori GDP ötödét tette ki. (Fuji Terebi becslés 1998. június 21.)

²⁰⁶ Oishi Itaru [1992], Scandal majengulf over 100 politicians (Japan times 1992, február 14)

²⁰⁷ Patrick Huges [2003]: Whither the Japanese Economy? Augusztus 27.

http://www-1.gsb.columbia.edu/japan/director/Whither_the_Japanese_Economy_8-27-03.pdf

és vele a tőzsde talpraállása elmaradt, a késlekedés miatt viszont nagy árat kellett fizetni, különösen a pénzügyi szférában az évtized második felében kitört válsággal.

4.1.2. Hashimoto regnálásának hatása

A sokak által bírált reformcsomag – bár a céljai nagyratörőek, ambíciózusak voltak -, önmagában azoban kevés lett volna a gazdaság szekerének a kátyúból való kimozdítására, sőt még szignifikáns változások elérésére sem. Ezért a reformcsomag, aminek célja a vállalkozói és lakossági szektor mozgásterének, szabadságfoknak kiszélesítése volt, kiegészült olyan elemekkel, amik ugyancsak hasonló irányba mutattak.

Az önállóság és szabadság növelése egyben azt is jelentette, hogy a vállalati és lakossági szféra állam általi védelmével szemben az egyén (vállalat) (ön)védelmének, felelősségének a szerepe, jelentősége megnövekedett. Ilyen intézkedés volt a konvoj politika felmondása, vagyis az állami védőernyő elvonásának meghirdetése, ami a lakosságra is vonatkozott. Erre utalt a reformprogramnak az a lépése is, hogy egy átmeneti időszak eltelte után a banki betétek teljes védelme megszűnik és csak egy korlátozott összeg erejéig tartja fenn az állam azok biztonságát. A cél, a japán háztartások által felhalmozott jelentős megtakarításoknak bankszámlákról való áttelése a pénzügyi szféra másik területére, a tőzsdére, amivel a tőzsde élénkítésén túl, a nehéz helyzetben nehezen hitelező bankok kiesésével keletkezett űr betöltését is szerették volna elérni. A megtakarítások megmozdításával a bankszféra egyfajta megtisztításán²⁰⁸ túl a verseny fokozódását és a gazdaságban a közvetetről a közvetlen finanszírozás felé való elmozdulást, így a hagyományos modell újabb pillérének lebontását is támogatta az átalakulás.

Egy másik áttörési pont a tevékenységi területek határainak lebontása. Erre ugyan már történt kísérlet korábban 1993-ban is, amikor a Big Bang keretében is közzétett, az átjárhatóságot lehetővé tevő szabályozást liberalizálták. Azonban a Big Bang

²⁰⁸ A gjenge bankokból való betétkivonás és az erős bankokba történő átcsoportosítás teremtett volna a propaganda szerint egyfajta piaci erővel történő szerkezeti átalakítást.

bevezetéséig nem sok változás történt az intézmények tényleges piaci fellépése, viselkedése terén. Az okot a Monopolelleses Törvény holdingszabályozásának változatlanságával magyarázzák²⁰⁹. Ezúttal viszont a holdingtilalom feloldása is megtörtént: indulhatott a verseny.

A védőernyő megszüntetésének meghirdetése már önmagában elindított egy tisztulási folyamatot. Az akkoriban nehéz helyzetben levő pénzügyi intézmények ingadoztak, illetve néhányan össze is omlottak a felhalmozott adósságállomány alatt. Ezek vagy végleg eltűntek a japán gazdasági élet porondjáról, mint a Yamaichi Shoken²¹⁰, Hokkaido Takushoku Ginko, vagy átmeneti államosításra kerülve, feljavították és értékesítésre kerültek szakmai befektetőknek, mint a Chogin²¹¹, a Japán Hitelbank vagy a Daiichi-Kangyo Bank²¹². A mé-diában pénzügyi, illetve bankválság kitöréséről kezdtek spekulálni.

Az 1997-98-as japán pénzügyi válság több tényező együttes eredménye. Egyrészt a japán gazdasági konjunktúra élénkülésének a vártnál hosszabb elhúzódása, másrészt az erre mentőövként várakozó érintett üzleti szervezetek erőtartálékainak kimerülése, harmadrészt a gazdaságpolitikai kurzus megváltozása. Az esetlegesen megélénkülő konjunktúra a veszteségesen működő vállalatoknak biztosíthatta volna a túlélést, de mint tudjuk ez nem következett be. A vállalatok másrészt számítottak az addig megszokott állami mentőövre, amit a kormány nyújtott a múltban az ún. konvoj-típusú gazdaságpolitika létezése idején, de ezt a Hashimoto kormányzat váratlanul felmondta. Az addig használt különböző módszerek (tobashi => 飛ばし, funshoku-

²⁰⁹ Shimotani [2003]: 9. old.

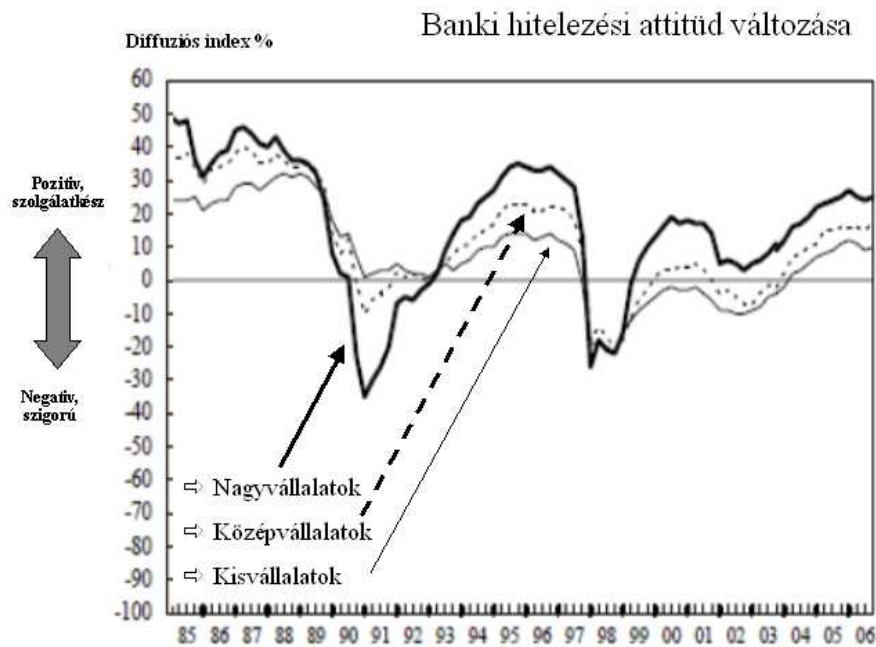
²¹⁰ A 100 évnél hosszabb múltra visszatekintő négy legnagyobb japán brókerház egyike, amelyik már került hasonlóan csődközeli helyzetbe korábban a 60-as évek közepén, de az még a konvoj védelem időszakában volt és a japán központi bank korlátlan hitelnyújtással megmentette. A Yamaichi-név ugyan eltűnt a piacról, azonban a romjait felvásárló Merrill Lynch 2000 alkalmazottat és 30 fiókot átvéve belépett helyette a Japán piacra, kihasználva a kapuk nyílását a külföldek előtt.

Az 1997-es Yamaichi és Hokkaidó Takushoku Bank bukása viszont a kormányzat részéről való úze-netként szolgált a piacnak arról, hogy eljött az idő arra, hogy a kormány politikájának változása nem korlátozódik üres szavakra! Ezentúl mindenkinek magára kell számítani.

²¹¹ Hosszú Távú Hitelek Bankja, közkeletű japán rövidítés.

²¹² Az új befektető többnyire a kellemetlen imageval rendelkező névtől is megszabadult és a ráncfelvarrásokon belső reformokon átesett bankok nevének megváltoztatásával tulajdonképpen ezen bankok neve is eltűnt a japán piacról. A Chogin a Shinsei Bank nevet vette fel, a Japan Hitelbank pedig Aozora bank néven indult újra útjára az új befektetők kezén.

kessan 粉飾決算²¹³) hatástalanokká váltak, és az érintett cégek számára bekövetkezett a vég. A felszínre került trükkök ugyanakkor kiváltották a szabályozási rendszer átalakítását, gyakorlatilag a nemzetközi számviteli rendszer átvételét, aminek következtében a fenti trükkök semlegesítődtek²¹⁴. Innen már nem nagyon volt visszaút, de azért még nem volt minden veszve. Ugyanaz a kormány, amelyik a védelmet felmondta, vészhelyzetben azért tovább trükközött: a bankok megmentése érdekében felmentést adott egyes szabályok alól²¹⁵.

6. ábra. Forrás: Japán Nemzeti Bank Tankan összesítő 2006 december

A bankok hitelezési aktivitásában érzékenyen megjelent a válság, majd pedig a stabilizációs csomag átmeneti hatása. Azonban az is, hogy mivel az élénkülés nem indult be a gazdaságban, a hatása gyorsan elmúlt. Az egyértelmű váltás csak a

²¹³ A tobashi a veszteség rejtegetés, a „funshoku-kessan” pedig az üzleti könyvek meghamisítása. (További részletek a mellékletben).

²¹⁴ A számviteli reform belépésének részleteit lásd.: melléklet, „üzleti környezet feltételeinek változása” részénél.

²¹⁵ Az 1997-es pénzügyi záraskor a részvényárfolyam zuhanása miatt veszélyes helyzetbe került bankoknak a Pénzügyminisztérium megengedte, hogy ne a részvényeik piaci értékén hanem bekerüléskori, könyvszerinti értékén vegyék számításba a részvényportfóliójukat (ellentétben a csak éppen bevezetett számviteli szabályoknak) hogy elkerüljék az összeomlást a zárómérlegük kritikus helyzete miatt. Mike Head [1998/4]: What is Japan's „Big Bang”... ibid.

századforduló után jelent meg, amikor további pénzügyi csomag nélkül, a bankok saját erőből jutottak túl a nehézségen, egyértelmű hitelezési aktivitás növekedésével, bár a három vállalati rétegnél különböző mértékben, de mindegyiknél emelkedő tendenciával.

A tőzsdén is elindult egyfajta átrendeződés. A külföldi brókercégek forgalma 1997-ben az év eleji 30 %-ról októberben már 38 %-ra hízott, miközben a négy legnagyobb japán brókercég forgalma az ugyancsak 30 %-ról októberben már csak 18 % körül volt, igaz, hogy ebben a Yamaichi bukása és az üzlethálózatának felvásárlása, piacának külföldi befektetők általi átvétele is belejárt.

Mindenesetre ezzel egy másik gond, a piaci zártság feloldása, a külföldiek előtti kapu zárja is nyílni látszott bizonyos mértékig, jóllehet a piacnyitás mértékével az érdekeltek nem igazán voltak elégedettek. Ha figyelmünket nem csak a pénzügyi területre koncentráljuk, akkor a kialakuló kép egészen jó benyomást kelthet: a teljes dereguláció 624 területet érintett, magában foglalva a telekommunikációt, a szállítást, az egészségügyi és jogi szolgáltatásokat is. Azonban az EU és az USA is elégedetlen volt az eredménnyel, mondván, hogy a piacnyitás túlságosan korlátozott, a sebessége pedig nagyon lassú. A deregulációs program egyes kulcspontokon nagyon homályos, meghatározhatatlan, fontos szabályozási változások bevezetése pedig sokszor éveket késik²¹⁶.

A Thatcheri hatásokat is magán hordozó Big Bang végülis egy felemás reformkísérletre sikeredett a pénzügyi szektorban. Az eredeti radikalizmusa komoly ellenállásba ütközött, majd a belső lobbista „iszapbirkózások” hatására az adminisztratív reform csak jelentősen legyengített változatban került megvalósításra. A véglegesített formája ellentmondásosra sikerült és nem kerülte el a bírálatokat²¹⁷.

A szkeptikus vélemények és a megvalósulás során tapasztalt hibák ellenére a pénzügyi rendszer reformját összességében pozitívan és nagy változásokat hozónak is lehet értékelni. A folyamatot a 27 éves szakterületi tapasztalattal, kormányzati

²¹⁶ Mike Head [1998/4]

²¹⁷ Yayama Taro [1997]

felügyeleti pozícióból néző és értékelő Mikunia²¹⁸ szerint, a Big Bang reformprogram, elindulása óta tízszer nagyobb változások mentek végbe a japán gazdaságban mint az egész második világháborút követő időszakban együttvéve.

Az elindított változások hatását nehéz volt megítélni, mivel a negatív hozamuk gyorsan, a változásokat megjelenítő pozitív eredményeik jóval később kezdenek jelentkezni a következő évtizedben.

A pénzügyi szférában történt deregulációs és re-regulációs intézkedések, a globális szabályok bevezetése már önmagában jelentős lépés volt. Ugyanakkor a kormány elkövetett gazdaságpolitikai hibákat is (ilyennek tekintik 1997-ben az adózási területen megtett lépéseit²¹⁹). Hashimoto az eladósodott államkasszára tekintve – ígéretének megfelelően - de facto olyan pénzügyi reformokat helyezett előtérbe, amikkel nagyobb teret próbált engedni a piacnak és addig is elment, hogy meghirdette a pénzügyi intézmények védelmének²²⁰ feladását. A gondok azonban már nagyobbak voltak és a reformeri ambícióját megvalósítani akaró miniszterelnök ténylegesen megvalósult gazdaságpolitikája nem nyerte el sem a választók, sem pedig az LDP meghatározó köreinek tetszését.

Bár a hosszabb távon eredményeket ígérő reformjait sok kritika éri később is, távozása közvetlen okaként mégsem ezt, hanem a gazdasági fellendülés iránti várakozások teljesületlensége volt. A sikertelenségének fő okként egy rövidtávú reformirányú lépés hatását, a fogyasztási adó²²¹ 3 %-ról 5 %-osra emelését szokták megjelölni, amit részben az egyébként sem erős lábakon álló gazdasági konjunktúra visszaeséséhez kötöttek. Ez utóbbi lépése a költségvetési hiány és eladósodás megállítását, vagy legalább enyhítését célozta, ami ugyancsak az indulásakori választási ígéreteinek egyike volt. A reformpolitikája a hibákkal együtt a választásokon megmérte a regime végét jelentette. Az 1998-as választási veresége

²¹⁸ Mikuniya Katsunori: The 'Big Bang' Reform for Financial Stability (Controller of the Tókió Stock Exchange at the Financial Services Agency, Japan) XXVI. Annual Conference of the International Organisation of Securities Commissions (IOSCO) 23-29 Jun 2001., Stockholm

²¹⁹ Encyclopedia of Japanese Business 86. old.

²²⁰ Itt a hagyományos modellel kapcsolatban korábbiakban említett kicsiket és gjengéket védő konvoj-elvről van szó.

²²¹ Az ÁFA japán változata

után át kellett adnia a helyét egy más irányú gazdaságpolitikai fordulatot hozó következő kormánynak.

4.2. OBUCHI-MANŐVEREK

4.2.1. A pénzügyi válság kezelése

A saját, önálló útjához ragaszkodni szándékozó karakterű Hashimoto utódja ezzel éppen ellentétes sajátossággal büszkélkedett. Obuchi egy sajtótájékoztatón a gazdaságpolitikai arcpoétikáját porszívóhoz ²²² kifejezéssel jellemezte. Az új kormányfő ²²³ konzervatív fordulatot vett a gazdaságpolitikában és lényegében visszatért egy keynesiánus gazdaságpolitikai pályára. Bár a média állami befolyásolását a hatalmon levő párt mindig hevesen tagadja, az új miniszterelnök hatalomra kerülésével a változás első jele számomra az volt, hogy hirtelen megváltozott a légkör. Hashimoto alatt a TV csatornák tele voltak kritikus reform műsorokkal, reform vitákkal, az addigi gyakorlatot, ezen belül az intézményrendszert, a hagyományos kereteket, szabályozást érintő heves bírálatokkal, a hibákat kipellengérező példákkal. A részben propaganda ízű médiakeret célja érthetően a reformok előmozdítása, valamint feltehetően a lakossági és politikai közvélemény meggyőzése volt.

Obuchi hatalomra kerülésétől kezdve a médiahangulat megváltozott: ezek a típusú műsorok és kritikák egycsapásra eltűntek a képernyőkről. Természetesen gazdasági műsorok továbbra is voltak, szakértők is vitatkoztak, de inkább aktuális gazdaságpolitikai kérdéseket érintettek, nem a gazdasági rendszer átfogó, elvi kritikáját. A kettő közti különbség úgy is interpretálható, hogy míg a reformirányzat modellváltáson munkálkodott, az Obuchi vonal a meglévő keretek között - tehát a status quo fenntartása mellett -, a gazdaság szakadék felé rohanó szekerét próbálta megállítani.

²²² Arra való utalás, hogy nem a saját (rög)eszméit erőlteti, hanem a környezete tanácsait (értsd: párt és egyéb lobbisták) „szippantja fel” és beépítve hozza meg a döntéseit.

²²³ Számomra érdekes – változások korlátait megjelenítő, bizonyos értelemben a régi reflexekhez köthető - jelenség volt (a reformretorikával erőteljesen élő utódjával, Koizumival ellentétben), hogy a párton belüli választások során a médiában szondázott jelöltek közül a lakosság körében legkisebb támogatottságot élvező jelölt, Obuchi került ki győztesen. Amikor erre az újságírók rákérdeztek, a párt képvisője olyan értelmű nyilatkozatot tett, hogy a jelölt kiválasztása fontosabb kérdés annál, semminthogy a lakossági támogatottsághoz kössék.

Az elhatározott reformokat az utód némi késleltetéssel ugyan, de lényegében végrehajtotta. Obuchi ugyanakkor – a külső szemlélő számára legalábbis úgy tűnt -, teljes hátraarcot csinált a hosszú ideje megérett és a társadalom által várt reformfolyamat továbbvitelének. Igaz, ekkorra a belső és külső feltételrendszer is megváltozott.

A bankkonszolidáció késése, a konjunktúrális fellendülés elmaradása, a részvényárak esése, továbbá a szabályozási feltételek szigorodása²²⁴ miatt is, a bankok helyzete romlott. Hasonló okokból a reálgazdaság helyzete, a vállalati eredmények sem javultak, így a bankok mind nagyobb rosszhitelállományt görgettek maguk előtt és a bankrendszer a csőd szélére sodródott.

A bankok halmozódó kintlévőségek kapcsán kialakult a rossz likviditási helyzetük miatt nem tudtak hitelezni²²⁵. A hitelforrások elapadása tovább veszélyeztette az egyébként még életképes, jól működő gazdasági szereplők pénzügyi helyzetét is és az ennek kapcsán bekövetkezett bedőlések folytán tovább növekedett a rosszhitelállomány is. Az őszi időszakra a pénzszektor és a nagyobb bankok helyzete is megrendült²²⁶. A szakértők már a dominóelv működésbe lépésével riogatták a gazdasági szereplőket.

A japán pénzügyi rendszer iránt megrendült bizalom 1998-ra a jen árfolyamát az 1995-ben még gyengítő jellegű intervenciós beavatkozást is kikényszerítő 85 jenes USD árfolyammal szemben 147 jenes árfolyam alá szorította így ellenkező irányú intervención túl a bankok stabilizációját is meg kellett oldani az összeomlás elkerülése céljából. A hitelminősítő intézetek közben rontottak a japán megítélését jelentő paramétereken.

²²⁴ A BIS 8 %-os tőke megfelelési előírását 1998 áprilisban vezették be 1988 júniusban megalakult a független pénzügyi felügyelet (FSA) stb. és ekkortól kezdték komolyabban venni a korábban lazábban kezelt szabályokat is.

²²⁵ A nevezetes hitelcsapok elzárása (貸し渋り対策), majd később a bankok részéről a hitelezés követelményeinek szigorítása sőt a hitelek felmondása, visszavonása (貸し剥がし) került előtérbe a bankok eszköztárában. (lásd: banki hitelezési attitűd ábra.)

²²⁶ Yamaichi brókerház, illetve a Hokkaido Takushoku Bank, Hosszú Távú Hitelbank (LTCB), stb.

Külföldön sem volt rózsás a helyzet: az ekkortájt, 1997 végén tört ki az ázsiai pénzügyi válság az 1998-as üzleti évet és gazdasági helyzetet is meghatározta. A válság érintette Japán egyre fontosabbá váló export és tőkebefektetési piacait, ezzel mind a reálgazdasági oldalról mind pedig a monetáris oldalról tovább szűkült a gazdaságpolitika mozgásteret. A bankok konszolidációjával való minden külső sürgetés ellenére is késlekedő japán politikacsinálónak a piac benyújtani készült a számlát.

A Dél-Kelet Ázsiából indult, majd később az egész világon végigsöprő és az USA-ban is nagy hullámokat vető pénzügyi válságnak volt egy másik mellékterméke is: a reformerőket elgondolkoztatta és emellett a reformok ellenzőinek is újabb muníciót szolgáltatott. Mint említettük, a felmerült gazdasági-politikai, stb. problémák fényében szinte konszenzus volt abban a tekintetben, hogy reformok kellenek. A problémák tükrében nehéz volt nyíltan reformellenesnek lenni. Ha pedig reform, akkor az addigi kötött, központi vezérlésű gazdasági filozófia volt a tárgy, aminek kézenfekvően adódó, alternatívája a liberalizáltabb, decentralizáltabb angolszász modell volt. Ezért is sikerült a Nakaszone-Hashimoto irányvonalnak Reageni-Thatcheri mintákkal végzett megújítási kísérleteket a társadalommal és az irányt ellenzőkkel szemben is elfogadtatni.

Az ázsiai válság tükrében azonban az addig nagyon vonzónak tűnő angolszász modell csillogása mindkét fél (újító, konzervatív) szemében érzékelhetően megfakult. A válság az angolszász pénzkapitalizmussal szemben a japán gazdaság „monozukuri” jellegének²²⁷ a társadalommal szembeni felelősségét, mintegy erkölcsi előnyeit hangsúlyozó érveket hozott vissza a vitákba. Ez az irányváltás később kihatott az átalakulás-átalakítás lendületére és a konkrét területen megvalósított reformkorrekciós lépésekre is. Az Obuchi időkben azonban még a sürgetőbb napi gondokkal kellett megküzdeni és ez került előtérbe.

²²⁷ A pénzgazdaságot mindenek elé helyező elvével szemben a reálgazdaság, a gazdaság árútermelő, termékkészítő (vagyis monozukuri) sajátosságának preferálása. Ezt ma is quasy erkölcsi fölényt jelentő érvként jelenik meg a vitákban érezhetően Amerikát érintő kritikaként, amit a reformerek érvelésével szemben is használnak.

A monozukuri-elv a gazdaságpolitikában, vagy legalábbis ilyen irányú propagandában is egyre hangsúlyosabban felbukkan. (Mon-Han Tsai [2006/3]) Mon-Han a jelenséget a merkantilista gazdaságpolitika új típusú nacionalista változatának nevezi (3.old)

A hagyományos modellben a dekonjunktúrából való kikapaszkodás segítése, mitöbb megoldása, részben a mainbank feladata volt, legalábbis a saját keiretsu területén. Azonban a bankmenedzsment válsága, a banki portfólió állapota ezúttal nem tette lehetővé a feladat korábbiakhoz hasonló megoldását²²⁸. Az államnak a modelltől adódó mértékig át kellett vállalni a szerepet. Az új vezetés végül - az ellenzéknek és a külföldi sürgetéseknek²²⁹ is engedve - a bankok felé fordul. Miután a bankválság szele is kezdett fújdogni, ezért Obuchi első nagy lépése a bankok részéről fenyegető katasztrófa elhárítása volt²³⁰.

Obuchi gyakorlatilag felújította a Hashimoto által feladott kormányzati reformelveket és a bankokat – hatalmas állami forrásokat felhasználva -, megkísérelte stabilizálni. Októberben elfogadtak egy banktörvényt a beteg bankok államosításának opciójáról (még aznap államosították a Hosszú Távú Hitelbankot LTCB) és létrehoztak egy alapot a bankok feltőkésítésének céljából (amit nyomban aktivizáltak is, amikor 1998. márciusában 15 nagybankba 7,5 trillió jent pumpáltak)²³¹. Ezekkel a lépésekkel önmagukban nem is lett volna baj, hiszen a nemzetközi közvélemény is ezt várta, különösen az ázsiai válság világméretűvé növekedésének veszélye miatt. Azonban a már addig is jelentősen eladósodott központi költségvetést így további hatalmas kiadásokkal megterhelték meg, ami a G7 körbe tartozó országok körében már szemöldök-emelő figyelmet keltett, mivel az államadóssággal kapcsolatos elveikben még elfogadható szintet jócskán túllépte²³².

Költségvetési élénkítő csomagok a 90-es évek második felében		(Trillió jenben ²³³)	
	Az intézkedés elnevezése	Összeg	Min.elnök
1995 szept.	Gazdaságélénkítő csomag: Kóbe-i földrengés-övezet segítésére	14,200	Murayama

²²⁸ Shimotani [2003]: 8. old.

²²⁹ G7 urges Japan to step up reforms, vows faster growth (The Japan Times 2001. április 30.)

²³⁰ Obuchi politika keretében csak az 1998 év során döntésre került „Obuchi mix”-ben egy 123 trillió jenes csomagot fogadtak el. Ez az összeg az akkori GDP 25 %-át elérő mértékű volt. (Kansai Terebi 1999. április 24.)

²³¹ Powell B.: [2002] 38. old.

²³² Emlékeztetőül, az EU maastrichti kritériumaiban a GDP arányos állam adósság 60 %. Ezt ugyan a pénzügyi válságnak sikerült áttörni, de még így is mindig töredéke a Japán szintnek és az EU-ban is extrémnek számító belga-olasz szintet is jócskán meghaladja.

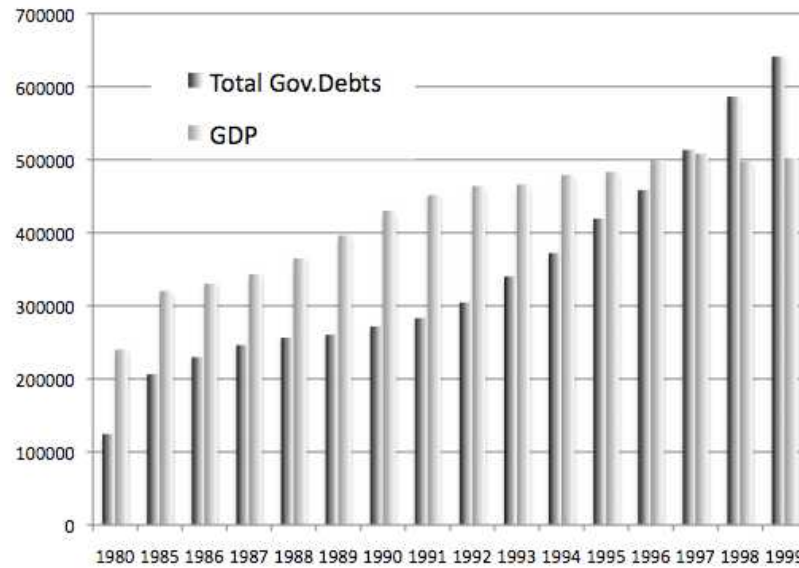
²³³ Az USD/jen árfolyama 1995 és 2000 között az 1998-as évet kivéve amikor az ázsiai pénzügyi válság kitört és az árfolyam átmenetileg 140 alá esett, a 105 jen illetve 120 jen között mozgott.

1998 április	Általános gazdaságélénkítő csomag: adócsökkentés + közmunkák	15,650	Hashimoto
1998 november	Rendkívüli gazdasági csomag: bankstabilizálás	23,900	Obuchi
1999 április	Gazdaságélénkítési intézkedés csomag: közmunkák	46,000	Obuchi
2000 november	Új növekedési stimuláló intézkedések Japán feltámasztására	11,000	Mori

6. tábla Adatforrás: ASP 1998 március 29, Nihon Terebi 2000. nov.18

A 90-es évek első felében történt gazdaságélénkítő stimulációs csomagok még a konjunktúra fellendítését célozták, de csak rövid távon mozdították meg a gazdaság motorját. Az évtized második felében azonban a kormány már – az elnevezések ellenére - a válságtól fenyegetve tűzoltó jelleggel, stabilizációs funkciót szánt a csomagoknak.

Az elkerülhetőségüket, méretüket és a helyességüket lehet vitatni, azonban egyfajta szerepet betöltöttek: a katasztrófát sikerült elhárítani. Viszont a fiskális következményük egy másik problémát generált: azt a növekvő költségvetési hiányt, további deficitet finanszírozandó államkötvény-kibocsátást, ami a költségvetési reform nélkül az államadósság expanzív növekedését eredményezte és ami a 80-as évek elejétől a japán vezetést a reformok irányába terelte. Az államadósság 1996-97 körül már túllépte a GDP méretét és még napjainkban is tovább növekszik.

7. ábra. A japán államadósság növekedése (100 millió jenben)
Forrás: Japán Statisztikai évkönyvek

Az eladósodás mérete nemzetközi vetületben jelenik meg igazán szembetűnően a 7. táblában látható számokban és a 9. ábrán megjelenő tendenciákban. A fejlett ipari országok csoportjában ezzel abszolút rekorder lett Japán, de gazdaságtörténeti oldalról is kiemelkedik a teljesítménye, még ha ez a teljesítmény nem is a dicsekvésre leginkább okot adó mozzanat az ország fejlődésében, különös tekintettel a háború utáni fejlődési sikersorozatra.

A GDP-hez viszonyított Japán államadósság nemzetközi összehasonlításban(%-ban)

	1982-90	1995	1996	1997	1998	1999
USA	53,5	67,9	67,9	65,9	62,1	57,7
Japán	68,0	89,7	94,4	101,1	117,9	127,8
Németország	41,3	58,3	60,8	52,8	52,4	51,9
Franciaország	31,5	45,2	52,5	53,4	58,2	58,7

7. tábla Forrás: IMF, World Economic Outlook 1999.

Stimuláló intézkedésekkel és bridgebank mintájú speciális bankmentő módszerekkel az állam különböző utakon igyekezett életben tartani a roskadozó bankszektort. Az világos volt azonban, hogy költségvetés további merész lépések megtételére csak korlátozottan vállalkozhatott, már csak az adósságállomány lassan

kritikussá váló szintje miatt sem, másrészt a lakossági támogatás továbbra sem volt meg hozzá.

A fentiek miatt a bankok müncheni lépésekkel saját magukat próbálták meg kihúzni a csávából és előre menekülve²³⁴, maradék erejüket egyesíteni. A too big to fail motívációkra építve a kormányzati reflexeket próbálták meg beélesíteni²³⁵.

1998-ban megjelent az első bankegyesülési kísérlet a bajban levő LTCB²³⁶-tól, a legnagyobb hitelezési intézménytől, ekkor még a Sumitomo Trustot megkörményezve. Nyílt titok volt hogy a kísérlet mögött az LTCB kritikus liquiditási helyzete van. A Sumitomo visszalépésével a kísérlet meghiúsult és a Japán Hitelbankkal együtt más útra került: államosították és szakmai befektetők kezére bízták őket²³⁷.

4.2.2. A hagyományos modellrendszer repedezése

Időközben azonban nem csak a költségvetési helyzet romlott, hanem – egyebek mellett - a finanszírozás akadozása miatt a nagyvállalatok helyzete is megváltozott. A világban (leginkább USA-ban virágzott, de másutt is érezni lehetett) ekkoriban, a századforduló vége felé alakult ki az IT boom néven ismert konjunkturális jelenség, és a szomszédos Kína is egyre nagyobb sebességfokozatba kapcsolt. Japán mindkettőhöz sok szálon és szorosán kapcsolódott áru és technológia exportőrként is. Mindennek ellenére a vállalatok menedzselése a hagyományos feltételek között nem igazán tudott elég gyorsan alkalmazkodni a változó piaci körülményekhez. A következmény viszont az lett, hogy olyan nagy nevek is bajba kerültek, mint a Nissan, Daiei, Yaohan, Shiseido, Matsushita, Mitsubishi, stb. és lépésváltásra kényszerültek. Mivel a kormányzattól segítséget már nem remélhettek, a katasztrófa elkerülése céljából – a

²³⁴ Ogino [2000]

²³⁵ Az ambivalens helyzetet jól jellemzi, hogy bár a too big to fail elsősorban a bankok motívációja volt, ellentmondásnak látszik, de a korabeli pletykák szerint az egyesülési lépések mögött, a másik oldalon ezzel ellentétesen, bizonytalan reményekből táplálkozó kormányzati bátorítás is volt (Ha sikerül, nem kell a kormányzatot kényesen érintő további közpénzeket felhasználni.)

²³⁶ LTCB a Long Term Credit Bank of Japan rövidítése.

²³⁷ Az összeomlott LTCB ideiglenes államosítás és feltőkésítés után Shinsei bank néven újjászületett, a Hitelbank pedig Aozora bank néven. Forrás: Laissez faire has taken a powder (The Japan Times 2008. november 11.)

bankokhoz hasonlóan - ők is előre menekülve, néhányan (külföldi) befektető partnereket kerestek, mint a Nissan illetve a Mitsubishi²³⁸. Mások menedzsment váltással, belső reformokkal kísérleteztek (Matsushita, Daiei, etc.).

Mindegyik világklasszis, de zavarba került japán korporációnak megvan a maga válságmenedzselési története. Mindegyik saját, a körülmények alakította fogatókönyvvel dolgozott és ez már önmagában mutatja, hogy a hagyományos modell kialakulásakor meglévő környezeti feltételek gyökeresen különböztek a XX. század végeiktől. A 30-as - 40-es években ugyanis – mint láttuk -, a forgatókönyvet az ország akkori, háborús nyomás alatti vezetése írta és nem volt lehetőség egyénieskedésre. A másik különbség, hogy az ország vezetése akkor ehhez szisztematikusan megteremtette az intézményi (jogi és szervezeti is) kereteket²³⁹ és feltételeket, sőt ezek megteremtésében kezdeményezően lépett fel. A XX. század végén azonban az állam – a megosztott politikai vezetésével -, tétovázott, állandó lépéshátrányban volt, mind a külföldi, mind a belső, üzleti szféra, sőt ahogy a választásokból kitűnik, a lakosság felől is állandó noszogatás légkörében volt. Azon kívül, hogy állandó lépéshátránnyal kellett megküzdeni, óvatos reformlépései arra utaltak, hogy maga is szeretné nyitni a kapukat, de a határozott lépések megtételéhez nem volt elég ereje²⁴⁰. A vállalati szféra ebben a helyzetben megérezte, hogy egyrészt nem várhat tovább másrészt az addigi makrokörnyezetben meghatározott szabályozási mozgástere lassan bővül és a résnyire megnyíló kapuk által kínált lehetőségeket kihasználva elkezdett saját megoldásokat keresni.

A nagyvállalati szektor menedzsment reformja nem mehetett volna végbe a fentebb említett kapunyitások, vagy másként fogalmazva környezeti feltételek átalakítása nélkül. A folyamat mint láttuk, már a 90-es évek közepe táján elkezdődött. Az elindulásához hozzájárult a vállalatok részéről erősödő nyomás (mint pl. a már idézett

²³⁸ De ezt láttuk korábban az LTCB és más bankok esetében is.

²³⁹ Ueda K. The financial system and its regulation 40. old. in: Okazaki T. [1999]

²⁴⁰ Vezetésben a reform felé hajlók és a konzervatív keményvonalasok közti erőviszonyok inkább megosztottságot és ezért belső erőszétforgácsolást mutattak, mint azt az egységes hátteret, amit a 40-es modell felé masírozásnál a hadsereg megteremtett. (Amivel nem a hadsereg és az erőszakos megoldás szükségességét szeretnénk hangsúlyozni.)

Keidanren vezetői²⁴¹ nyilatkozat), azon befolyásos cégvezetők érvelése, akik a változásokat követelték, a közvélemény, ami a változásokat igényelte. Mint jeleztük óvatosan ugyan, de megjelent a hajlandóság, a kormányzat részéről politikai akarat formájában is. Ennek lett az eredménye a pénzügyi rendszer reformja, majd az új Munkajogi Törvény többszöri módosítása²⁴², ami lehetővé tette az elbocsátást éppúgy, mint az ideiglenes foglalkoztatási formák kiszélesítését, hasonlóképpen az állam által a gazdasági szereplők felett kiterjesztett védőernyők (konvoj, különböző liberalizációs szabályozások, stb.) felmondását, illetve felszámolását. Ettől kezdődően kezdtek beszélni a közszereplők eleinte csak óvatosan, majd az évszázad végére már mind hangosabban a saját, vagy egyéni felelősségvállalás szükségességéről, illetve az arra való áttéréstől, az állami emlékről való leválasztásról²⁴³.

Obuchi utáni Mori regnálása rövid ideig tartott, lényegében az Obuchi vonalat követte, népszerűtlensége miatt rövid időszak után lemondásra kényszerült.

4.3. KOIZUMI²⁴⁴, A MESSIÁS-ÍGÉRET „GORDIUSZ” KÍSÉRLETE

A hashimotoi reformok²⁴⁵ érzékelhető lépéseket tettek a rendszer sajátosságainak átalakítására, de nem ölelték fel az egész rendszert. Obuchinál ugyan folytatódott a folyamat, de nem volt jelentős, új lépés inkább egyfajta visszakozás az állami beavatkozás területe felé. A beígért eredmények nem jöttek. Érthető, hogy nagy volt a

²⁴¹ A Keidanren vezetőjét a japán üzleti világ miniszterelnökének tartják, és korábban is későbbben is nagy befolyással rendelkezett a kormányzati döntések kimenetelére (a Koizumi időszak reformjainak is egyik hajtómotorja volt). A Keidanren hatalmát jellemzi, hogy volt olyan eset is, amikor egyetlen szavával megbuktatta a hivatalban levő miniszterelnököt.

²⁴² A módosítások 1998, 1999, 2003-ban történtek és a hagyományos modell foglalkoztatással kapcsolatos kereteire jelentős hatást gyakoroltak. Feloldásra került az elbocsátási tilalom és ezzel az élethosszig tartó foglalkoztatottság, de az ideiglenesen, vagy szerződéssel való foglalkoztatottság tere megnőtt, és a vállalatok számára az alkalmazotti létszám, struktúra átalakításának egyik jelentős eszközzé vált.

²⁴³ Sakaiya Taiichi a Japán Tervezési Ügynökség vezetőjének nyilatkozata az NHK vitaműsorában: „...A kormánynak nincs több pénze (a felhalmozódott adósságállomány miatt, K.I.) a gazdasági szereplők megsegítésére. A kormány már csak egy elhagyott szülő, akit kellemtlenül érintené, ha a fiai (üzleti aktorok), nem tudnának megállni a saját lábukon...”

²⁴⁴ Koizumi Junichiro, japán 87-89. miniszterelnöke, 2001 áprilisától 2006 szeptemberéig volt hivatalban. (További információ-részletek a mellékletben.)

²⁴⁵ Ezek egy jelentős része a politikai szférát érintette ezért sokan nem is tekintik gazdasági reformernek. (Pilling.D.: [2006] Viszont amit a politikai szférában érintett, az nagyon is gazdasági hatásokat implikál illetve gazdasággal szoros összefonódásokat érintett, vagyis a gazdaság piaci alapú liberalizációjára irányult.

várakozás egy olyan személyiségre, aki felrázza végre Japánt és valódi változásokat hoz. Hashimoto újra ringbe szállt és a külföldi elemzők megítélése²⁴⁶ szerint is az LDP-n belül ő látszott a favoritnak a három versenytársával az ókonzervatív Kamei Shizukával és a radikálisan reformirányú, de az LDP-re fenyegetettséget jelentő Koizumi Junichiróval, valamint a kisebb súlyú Aso Taroval szemben (az utóbbi 2008 őszén elérte célját, a miniszterelnöki posztot). A lakosságnak azonban már kezdett elege lenni az LDP konformista, klienspolitikára alapozó öregjeiből, akik az országot kézben tartották a háború után²⁴⁷. Többet akartak.

A részbeni érintettség ellenére, az acélháromszög fennmaradt. Az egyik legfontosabb csatornajaként szolgáló amakudari összekötő-szálainak felszámolása és az állami beavatkozás fenntartásának lehetőségét biztosító pénzügyi háttér, a Posta, illetve annak quasi banki funkciókat ellátó betétkezelő rendszere, mint gordiusi csomó megoldása még vára-tott magára. Ez utóbbi viszont mélyen kapcsolódott az LDP érdekszféráihoz, ezért már az érintése merész vállalkozás volt és szilárd, a konfliktusoktól vissza nem rettenő elszánást igényelt. Úgy tűnt ez Koizumiban megvan és a választók körében ő látszik teljesíteni az új Messiásra kivetített várakozásokat.

Mandátuma végére a háború utáni egyik legnépszerűbb és leghosszabb ideig hivatalban levő miniszterelnökké vált²⁴⁸. A politikusaival szemben egyre szkeptikusabb japán közvélemény öt évig kitartott mellette. Pártbeli ellenlábasai nemcsak hogy nem tudták megingatni pozícióit, de a periódus végére elvesztették befolyásukat és kiszorultak a pártból.

Koizumi - kampánya során a korábbiakban megszokott, konkrétumokat kerülő politikusi retorikákkal szemben -, közvetlenül és konkrétan megnevezte gazdasági és céljait, a strukturális átalakításban, a kormány további eladósodása megállításában. Ezek a szándékok pedig egyértelműen egybeestek a várakozásokkal. Két kampánymondása vált azóta is sokat idézett szállóigévé. Az egyik a „reformok nélkül nincs

²⁴⁶ Gillian Tett [2001/4] Továbbá: Hashimoto outlines reform plans (CNN archív)

²⁴⁷ Gillian Tett [2001/4]: ibid.

²⁴⁸ Koizumi előtt 11 miniszterelnök váltotta egymást és egy sem maradt tovább hivatalban két évnél hosszabb ideig, de volt olyan aki egy évet sem töltött ki.

növekedés”, a másik pedig a reformokat bármi áron is végrehajtja, „még a párton belüli frakciók lerombolásával is”. Az előbbi a buborék összeomlása óta betegeskedő japán gazdaságtól, az elvesztegetett tíz éves időszakról kifáradt tömegek és üzleti élet elemi igényét ragadta meg. Nem véletlen, hogy határozott konkrét reformokat ígérő politikus meggyőző, 80 % feletti lakossági támogatást is maga mögött tudhatott. A még szokatlanabb az volt, hogy népszerűségét végig magasán tudta tartani, amely még a legmélyebb ponton is magasabb volt, mint egyes elődjei támogatottsága a csúcsponton²⁴⁹.

Az utóbbi mondása pedig a pártpolitika szent tehenét jelentő, a hagyományos, függöny mögötti tárgyalások eredményeként a frakcióerőviszonyokon alapuló kiegyezéssel vezetőt választó illetve döntést hozó gyakorlatot rugta fel, amivel pedig a párton belüli konzervatív szárny ellenállását keményítette meg. Ez a törésvonal olyannyira érezhető volt, hogy a politikai és gazdasági szakértők a reformokkal egyetértve is megkérdőjelezték a politikus erejét a radikális célok megvalósítására²⁵⁰. A hivatalba lépésének első éve ezt visszaigazolni látszott: az év második felére a gazdaság tovább esett vissza, a banki rosszhiteltek tovább nőttek, a gazdaság pedig csúszni látszott egy újabb válság felé²⁵¹. Már azzal is meggyanúsították, hogy ígérete ellenére feladta a reformokat és ígéretei ellenére egy megszokott átlagminiszterelnök válik belőle.

4.3.1. ÖRÖKSÉG A MÚLTBÓL

Az új miniszterelnök helyzete a gazdasági fronton nem volt irigylésre méltó. A belföldi fogyasztási szektor nem tudta segíteni a gazdasági élénkülést. A gazdaság

²⁴⁹ A korábbi politikusoknak nemcsak hogy messze nem volt ilyen szintű a támogatottsága, de a regnálásuk során még az erősen lecsökkent, heljenként 10 % alá (Mori blows out admitting blunders BBC 2001. április 18.).

Ezzel szemben Koizumi népszerűségét a popsztárokéhoz hasonlították. Jellemző, hogy a választások során az őt ábrázoló plakátot újra kellett nyomni, mert elkapkodták, támogatottsági indexe pedig még a hivatali időszakának végi visszaesés után a kormányról való lelépésekor is 47 % volt. (小泉支持率 47% 朝日新聞: 2006年08月28日)

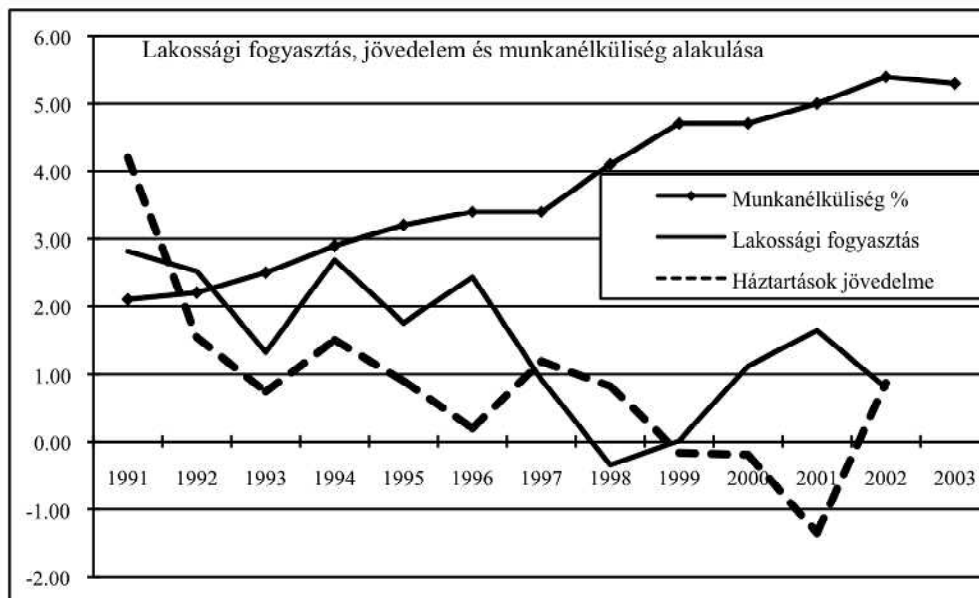
Az időszaki átlagos népszerűsége, támogatottsága pedig 1978 óta a második legmagasabb Japán miniszterelnöki teljesítményként lett elkönyvelve

(小泉内閣の平均支持率は 56%、歴代 2 位 読売新聞: 2006年9月14日)

²⁵⁰ Japan awaits new PM (BBC 2001. Április 24.)

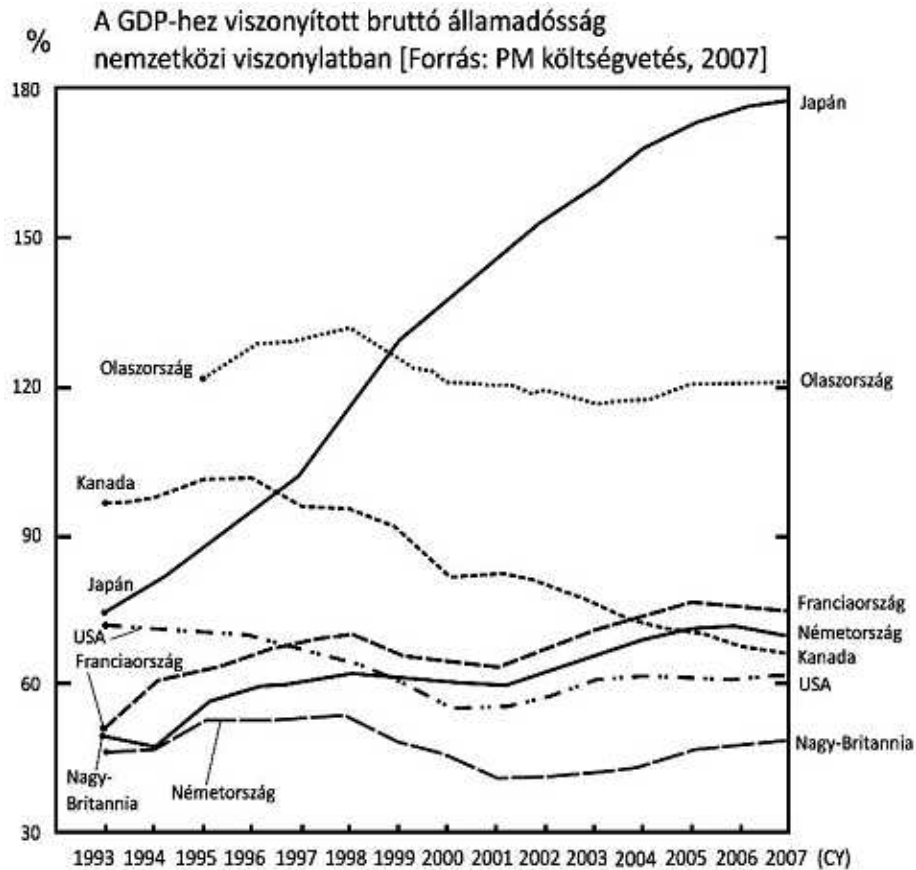
²⁵¹ Reforms on hold (The Economist 2001. szeptember 6.)

1990 utáni gyengélkedése, a vállalati finanszírozásban nyújtott banki teljesítmény, a kínai piac elszívó ereje a vállalatok belföldi teljesítményét is korlátozta. A következmény: növekvő munkanélküliség, csökkenő háztartási jövedelem és ezzel együtt csökkenő vásárlóerő. A hazai termelési és foglalkoztatási potenciál is csökken, visszahatva mind a termelési mind a fogyasztási szektorra, egyfajta negatív spirált indukál.

8. ábra. Adatforrás: Japán Statisztikai Hivatal adatbázisa C. Y. Horioka [2003]
総務省統計局総合月次統計データベース

Igazi élénkülés sem a termelő, sem a pénzügyi szektorban nem volt érzékelhető. A megelőző Obuchi rezsím és az ennek örökébe lépő Mori rezsím visszatérte egyfajta keynesiánus politikához az ismert költségvetési többlet-teher következménnyel járt. A bankválság nem rendeződött véglegesen, igaz – mint láttuk a legrosszabbat –, a rendszer összeomlását sikerült elkerülni. Az eredmény egy nemzetközi és gazdaságtörténeti értelemben is rekordösszegű adóssághalom lett (9. ábra). Ilyen adósságállomány mellett csak a kamatfizetés mértéke akkora volt, hogy deficitfinanszírozó kötvényeket kellett kibocsátani, ami az adósságot tovább hizlalta Koizumi alatt is, ezért csak a növekedés korlátozására tudott ígéretet tenni.

9. ábra Forrás: Japán Pénzügyminisztérium

Az új miniszterelnök nem ígért kevesebbet, mit amit Theatcher ígért a 80-as évek Angliájának, nevezetesen, hogy kigyógyítja a japán gazdaságot a betegségéből²⁵². Ehhez a közvélemény szemében is fő akadállyal számító konzervatív politikus ellenfelei bástyáinak lerombolását, a maradék két nagy közüzemi vállalat privatizálását, valamint a pártja frakciókon alakuló belső szervezeti és döntési mechanizmusának átalakítását kínálta megoldásként. Azonban a japán gazdaság eredményeiben játszott szerepét sokan egyszerűen véletlen egybeesésnek tekintik, állítva, hogy a munka oroszlánrészét nem ő végezte, hanem a vállalati menedzser, akiknek az erőfeszítése jelenik meg a rezsim fennállása alatti élénkülésben²⁵³. Mások éppen azt hozzák fel érvényül, hogy nem avatkozott bele a vállalati ügyekbe, elengedte

²⁵² Shiokawa, Koizumi tanácsadója és pénzügyminisztere mutatta be így a Koizumi célokat egy sajtókonferencián. The man who is trying to cure Japan (Financial Times 2001. június 11.) Nem véletlen tehát a messianisztikus várakozás

²⁵³ Michio Sato (Yomiuri Shimbun 2006. április 8.)

azok kezét, nem zavarta meg őket a magukra találásban, az öngyógyítás folyamatában²⁵⁴.

4.3.1.1. Az államháztartás, költségvetés szigorítása

Koizumi hivatalba lépése előtti konkrét ígéreteteinek egyike az volt, hogy a költségvetés adóssághelyzetét nem rontja tovább. Ennek érdekében a kötvénykibocsátásokat minimalizálva, nem engedi a szintet az addigi adósságállomány törlesztéséhez és kamatfinanszírozásához szükséges 30 trillió jenes szint fölé emelkedni. Új konjunktúra élénkítő költségvetési intézkedést pedig nem tervezett. Ugyanakkor a szentháromság²⁵⁵ szlogenjével a kisebb kormány létrehozását tűzte ki célul és ennek érdekében egyes funkciókat a helyi kormányzatokhoz delegált, természetesen párhuzamosan csökkentve a helyi kormányzatok központi pénzügyi támogatását és pénzügyi átutalásait is. Az erőfeszítések eredményeként a helyi kormányzatok mozgásköre bizonyos területeken szélesedett, de valóban áttörő eredmény nem született. Ugyanakkor, kormányzati ösztönzéssel is rásegítve, elkezdődött egyfajta átrendeződés, melynek következtében helyi kormányzatok, városok egyesülési mozgalma indult meg. Az új kormányzati munkamegosztásban bekövetkezett irányváltást értékelő vélemények azt hangsúlyozták, hogy a kisebb jövedelembevétellel rendelkező helyi kormányzatok, városok a központi támogatás hiányában eladósodnak és nehéz helyzetbe jutnak.

A miniszterelnök célkitűzése annyiban megvalósult, hogy konjunktúra-élénkítő csomagok indításának felfüggesztése mellett, szigorú költségvetési megszorításokat vezetett be, heves kritikákat kiváltva. Ismét újraindult a paternalista elveket előrángató és a racionalitással érvelő oldalak közötti klasszikus vita. A pártbeli ellenlábásainak kritikái szerint az egyoldalú megszorítás a konjunktúra beindulását akadályozza ezért nem megengedhető²⁵⁶, még sem ha ez az eladósodás terhére megy.

²⁵⁴ Takenaka caused a lot of resentment with his famous statement that “no one was too big to fail”. This was taken to mean that the government was prepared to allow big companies and even big banks to collapse. (D.Pilling [2006] 6.old.)

²⁵⁵ Kevesebb támogatás és kevesebb fizetési transfer a helyi kormányzatoknak a központi kasszából, több adófizetési potenciál (Hama Noriko [2003])

²⁵⁶ M. Nakamoto: (Financial Times 2002. december 23.)

Koizumi nem engedett, az ígérését azonban abban a tekintetben nem tudta tartani, hogy többször is átlépte felfelé a saját maga által megszabott harminc trillió jenes felsőhatárt, annak ellenére, hogy az élvezeti cikkek terén adóemelésre is sort kerített, vagyis a költségvetés bevételi oldalát is erősítette. A felső határ átlépésének igazolásául az szolgált, hogy a lassuló növekedés és defláció mellett az adóbevételek is csökkentek. Mindemellett az adósságfinanszírozó kötvények kibocsátása jelentősen lelassult.

A körülmények alakulásának megfelelően az ország nemzetközi megítélése is változott. A Standard & Poor nemzetközi hitelminősítő szervezet egy fokozattal leszállította a Japán hosszú lejáratú szuverén adósság minősítését²⁵⁷ (A-ról AA(-)ra), ugyanabba a csoportba helyezte, amelyben Málta, a Cseh Köztársaság és Ciprus volt. Ez felháborodással vegyes riadalmat okozott és a reformokat folytatni akaró miniszterelnök munkáját nem könnyítette meg, főleg ami a közvélemény megítélését és az ellenlábasokkal folytatott küzdelmet illeti. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az induláskori kilátások nem voltak kedvezőek: a munkanélküliség nőtt, a tőzsde tovább esett vissza, a gazdasági mélypont még csak ezután következett. Koizumi azonban eltökélt maradt.

4.3.1.2. Bankkonszolidáció

A miniszterelnököt a liberalizációs tevékenységében és a főleg a banki válság szálainak elkötésében a Keio egyetem közgazdász professzora a katedrát miniszteri, majd politikusi székkel felcserélő Takenaka Heizo támogatta. Mivel 2001 tavaszán, vagyis az új kabinet hivatalba lépését követően a pénzügyi felügyelet még mindig nagy (11,600 milliárd jen) és halmozódó (1000 milliárddal több, mint az előző évben) méretű rosszhitel-állományról tesz jelentést. Ezzel ismét sikerült kiváltani US rosszallását és Greenspan is sürgeti a bankok rendbetételét²⁵⁸.

A dolog rendbetételével megbízott Takenaka munkába lendült. Rákényszerítette a bankokat a portfóliójuk megtisztítására, ezzel a bankrendszer stabilizációjára. Ez

²⁵⁷ NOL hír (2002. április 17.)

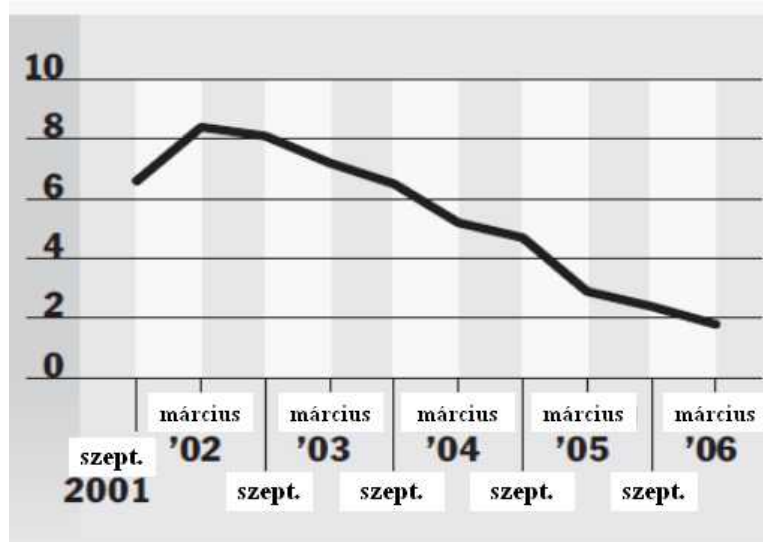
²⁵⁸ G.Tett: (Financial Times 2001. május 28.) B.Rahman [2001]

annak ellenére sikerült, hogy az eredeti reformtervét - ami nagyobb beavatkozási lehetőséget adott volna neki -, a banki, kormányzati és politikai körökből jövő heves ellenállás következtében fel kellett adni és csak egy jóval legyengítettebb változatot keresztülvinni. Az eredeti terv pánikot váltott ki az érintettek körében, mivel egy sor veszteséges, a hiteleket visszafizetni nem tudó és gyakorlatilag közpénzeken fenntartott haldokló vállalat feladásához vezetett volna a kereskedelmi és építőipari szektorban, ami viszont a politikusok pénzforszási elől zárta el a csapat²⁵⁹. Ezzel a politikájával Takenakának sikerült kivívnia neoliberais, pro-US címkét, ami aztán végig hivatkozási alap volt a Koizumi adminisztráció ellen más ügyekben is.

A bankkonszolidáció természetesen ezzel nem oldódott meg véglegesen, így az IMF néhány hónap múlva még mindig arra figyelmezteti a kormányzatot, hogy a bankok tőkeemfelelési mutatója nem felel meg a kívánalmaknak²⁶⁰, vagyis a pénzügyi rendszer még nem lábalt ki a betegségéből. Ezért egyidejűleg a JNB által nyújtott korlátlan pénzhez jutási lehetőségre is szükség volt.

A rosszhitelállomány apadása

A rosszhitelállomány aránya a főbb bankok összes hitelállományához viszonyítva százalékban

Forrás: The Nihon Keizai Shimbun

10. ábra.

²⁵⁹ The ghost reform past (The Economist 2002. Október 31.)

²⁶⁰ D.Pilling [2002] (december 20.)

A központi bank kamatpolitikájának és a külföldi konjunktúra húzóerejének köszönhetően a bankok stabilizálódása a rezsim hivatali idejének második felére megoldódott, a bankok roszhitel-pozíciója az adatok szerint jelentősen javult (10. ábra) Ennek következtében a bevezetett nevezetes nulla százalékos kamatpolitikát a Koizumi időszak végére a JNB feladhatta, de még ekkor is erős kritikának volt kitéve a kormány, főleg Takenaka részéről²⁶¹.

²⁶¹ Figyelemre méltó mozzanat, hogy a reformidőszak egyik eredménye a Központi Bank jogi értelemben vett függetlenségének deklarálása volt (A 40-es rendszer vonatkozó törvényének módosítása), ez is a 40-es rendszer egyik pillérének „átfaragását” (de nem kidobását) jelentette. Az alapjában piacpárti, liberális Takenaka azonban kormányzati pozícióban továbbra is igyekezett befolyást, nyomást gyakorolni a Központi Bankra. Igaz közvetlenül utasítani már nem tudta, amit az előző rendszerben könnyebben megtehetett volna.

4.3.2. A „gordiusi” kísérlet eredménye és a hagyaték

4.3.2.1. A szent tehén: kiváltságok elleni fellépés, privatizáció

A küzdelmes időszak egyik legkritikusabb pillanata a sok belső harcot eredményező privatizáció volt. Ez a még közkezen levő két vállalat, az Autópálya Társaság (Dóro-Kódan) és a Posta privatizációját jelentette. Mindkettő nagyon érzékenyen érintette a belső politikai összefonódásokat, ezért nagy ellenállást váltott ki. A Dóro-Kódan átalakításával az „amakudari” egyik csatornáját akarta kiiktatni. Ezen keresztül a közpénzek pazarló használatának megszüntetését célozta meg, ami a miniszterelnök költségvetési takarékosági célját hosszú távon is lehetővé tevő feladat megvalósításának feltétele volt. A Dóro-Kódan intézményei környékén régóta fel-fel bukkano kártelügyek (lásd: alábbiakban), gyengítették az ellenállást és a közvéleményben a támogatást erősítették. Végül kompromisszumokkal, de az Autópálya Társaság átszervezésére is pontot tett.

11. ábra Koizumi előtt tornyosuló feladatok és visszahúzó erők
Forrás: The Economist 2005. július 14.

A Posta privatizációját is hasonló motivációból indította. Mindkettő a támogatás megszerzésének eszköze volt a politikusok hátszágában. A saját választókeretében közmunkák megszerzésén, illetve a kormány második költségvetésének számító postai megtakarítások parlamenti ellenőrzés alól kibúvó használatán keresztül. Ez az egyes politikusok és politikai érdekcsoportok kiváltságos érdekszférájába való belépést jelentett, amibe - mint korábban láttuk -, Hashimotónak „bele is tört a bicskája”. A Big Bang, adminisztratív reform, fogyasztási adó stb. mellett ez már túl soknak bizonyult egyszerre.

A posta-privatizációt több lépésben oldotta meg: A privatizáció felé haladva elsőként közüzemi vállalattá alakította át az addig a kormányhivatali keretek közt működő Postaszolgálati Ügynökséget 2003-ban, majd ezt kezdte terelni a privatizáció felé. A közben lezajlott viták érvrendszerében az ellenzők azt hangsúlyozták, hogy a privatizációval a kistelepüléseken élő idős emberekhez nem jut el a szolgáltatás és Koizumi egyébként is csak a posta pénzalapjaira éhes USA követeléseinek kiszolgálója. A reformot támogatók ezzel szemben azt emelték ki, hogy a Posta pénzalapjainak politikai célokra használt, nem piackonform, ineffektív használata nem szolgálja az ország érdekeit.

Az ellenállás érthetően nagy volt. Ennek mértéke és szervezettsége akkora volt, hogy a Parlamentben első kísérletre nem tudta keresztülvinni a postai privatizációt 2005 nyarán. A problémát Koizumi egy gordiusi vágással oldotta meg 2005 nyarának végén²⁶². Feloszlatta a Parlamentet és választásokat íratott ki. A választási kampány során addig elment, hogy még azt sem izgatja, ha meggyilkolják emiatt²⁶³, de a postai privatizáció ügyét nem fogja feladni, küzdeni fog. Az ígéretét teljesítette és ez még ma is alapot szolgáltat a népszerűségéhez.

A hatalmas konglomerátumot végül is 2006 januárjában átalakították részvénytársasággá, majd 2007 októberében Japán Postaholdinggá, amely alá négy elkülönült vállalatra felosztott szervezeti és funkcionális egység tartozott: a Postabank,

²⁶² Koizumi goes to the people (The Economist 2003. október 10.)

²⁶³ Pilling David [2005]: Koizumi dissolves parliament after post defeat (Financial Times augusztus 8.)

a Japán Postai Biztosítótársaság, magát a Japán Postaszolgáltató (levélkézbesítés) és végül a Japán Postahálózat²⁶⁴.

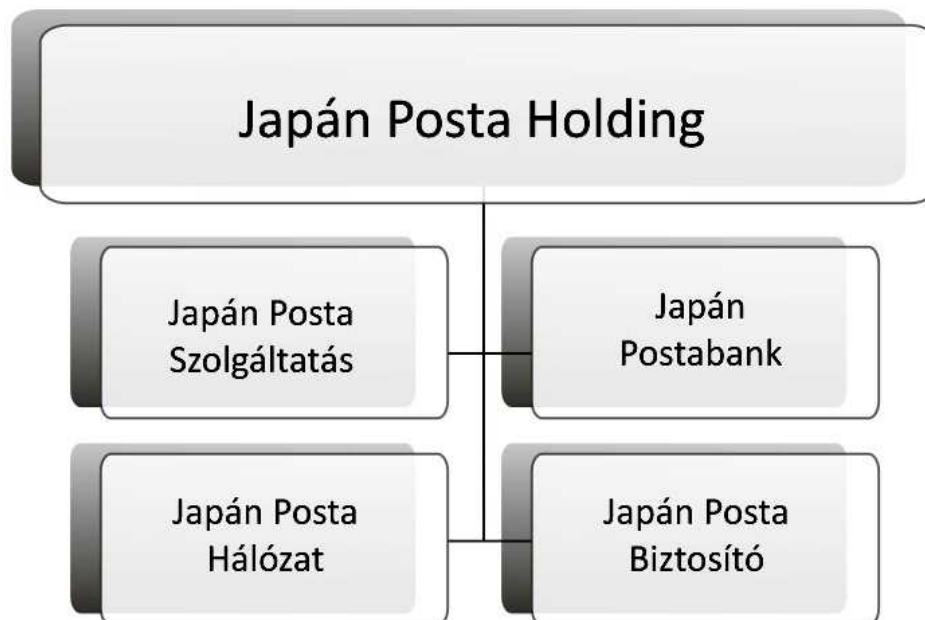
A Postaprivatizáció tervezett szakaszai (Takahara [2007/9]):

I. Az eredeti, privatizálás előtti szervezet:

12/1. ábra

II. A privatizáció első szakasza:

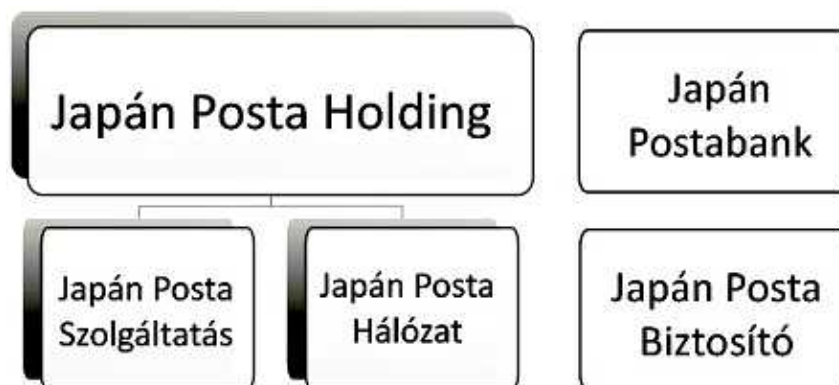
12/2. ábra

A holding részvénytársaság létrejötte után a 4 szervezeti egység felállítása. A kormány 100 %-os tulajdonosa a holdingnak és a Holding Vállalat tulajdonában van részvények 100 %-a.

²⁶⁴ A year after privatization (The Japan Times 2008. október. 7.)

A 2010-től megkezdődik a postabank és biztosító vállalatok részvényeinek értékesítése

III. A privatizáció második szakasza:

12/3. ábra

A Postabank és a Biztosítóvállalat leválik és teljesen magánkézbe kerül.

A kormány a Holdingvállalatban birtokolt tulajdonrészét 33 %-ra csökkenti.

A Holdingvállalat megtartja a fennmaradó két vállalat 100 %-os tulajdonát.

A hosszas átmeneti időszakból is látszik, hogy csak meglehetősen későn kerül sor a tényleges privatizációra, egyelőre inkább a szervezeti elkülönítés és átalakítás van napirenden.

4.3.2.2. Megújuló politikai és adminisztratív környezet

A 90-es években sok botrány került felszínre. Azonban még ezeket is meghaladta, legalábbis számosságban a Koizumi időszak alatt kiobbant botránnyok mennyisége. Ezek nagyobb része mind az adminisztrációhoz, mind pedig a politikához kapcsolható, leginkább építőipari cégekkel hozható összefüggésbe, a út és hidépítések közbeszerzésén való kartellezések (japán megfelelője: 談合/*dango*) és ennek a helyi adminisztrációt, politikusokat érintő összefonódások formájában. A kartellezéseket a japán hagyományos modell egyik utolsó elemének is szokták nevezni a médiában²⁶⁵. A jelenséget nehéz tetten érni, de az utóbbi évtizedben belső információkból nyilvánosságra került esetek alapján arra lehet következtetni, hogy egyfajta társadalmi

²⁶⁵ NHK special címe: Datsudango, az utolsó japán stílusú rendszerelem (2007. június 3.)

mozgalom alakul ki körülötte. Ezek közül egyes esetek szereplői igazságszolgáltatási szakaszba is eljutottak vállalatvezetők és helyi politikusok letartóztatása formájában.

Ha csak a számosságot tekintjük, az látszólag arra utal, hogy a Koizumi időszak meglehetősen korruptnak látszó periódus volt. Azonban valójában ennek éppen az ellenkezője a jelenség magyarázata. Ezek a korrupciós ízü jelenségek korábban is jelen voltak a közéletben, a gazdaságban és a politikában is, de nem, vagy csak ritkábban kerültek felszínre. Az, hogy a koizumi időszakban tapasztalható számban találkozhattunk velük, az a hagyományos japán érték és szokásrendszer változására, kevésbé a jelenség korábbi hiányára utal. Adminisztratív értelemben pedig sokkal inkább a koizumi időszak alatti felügyeleti szigor²⁶⁶ növekedésére (pl. szigorították a monopolelles törvény büntetési tételeit²⁶⁷), vagyis egyfajta tisztulási folyamatra másként egy új közéleti standardra való áttérés jeleire utal. Eközben párton belüli²⁶⁸ ellenfelei nem tudtak Koizumin támadási felületet találni (szemben több korábbi politikussal).

Koizumi saját elvei mentén haladt, nem kívánt támaszkodni a frakció egyezkedésekre. Ehhez külső szakértőkből felállított szakértői bizottságot a Gazdasági és Pénzügyi Tanácsadó Testület-et²⁶⁹ (経済財政諮問会議), egyfajta „think tank”-ot kért fel javaslatok kidolgozására, melynek tagjai közt voltak üzleti vezetők, valamint az akadémiai világból meghívott gazdasági szakemberek is. Közülük az egyik legtöbbit vitatott és támadott szakértő Takenaka Heizo. A bizottság a reformok

²⁶⁶ Ezt a szándékát Koizumi mindig kiemelte a miniszterelnöki beszédeiben is: Prime minister's policy speech (The Japan Times 2001. május 8.) Text of prime minister's policy speech in the Diet (The Japan Times, 2003. február 1.)

²⁶⁷ ASP 2007. október 14.: Rakusatsu dango giwaku (Verseny tárgyalás győztesének kartelezési gyanúja)

²⁶⁸ Az LDP-n kívüli ellenzéknek sem sikerült, itt azonban a koizumi időszak sajátosságára szeretnék utalni. A sajátosság egyrészt abban van, hogy a botrányokban a saját pártjának politikusai illetve azok kapcsolati szférája, vagyis érdekei sérültek, vagyis belső ellenállással kellett megküzdenie, másrészt, szemben az elődeivel nagyon hosszú ideig maradt hivatalban, amit a párton belüli erőviszonyok kontrollja nélkül nem tudott volna megvalósítani.

²⁶⁹ Koizumi a legfontosabb bizottságának nevezte. A fórumnak három egyetemi tanárból és két – a privát szektort, az üzleti világ képviselőit - jelentő tagja volt: Takenaka a Keio, Honma az Osaka, Yoshikawa a Tókió Egyetemről, továbbá az Ushio Denki vezetője valamint Okuda, a Toyota és a keidanren vezetője. Forrás: NHK special: Koizumi reformok öt éve (2006. május 14.)

alapelveit mindjárt az induláskor lefektette. Ezek lettek a koizumi politikai irányvonal és a konkrét lépések iránymutatói.

A hagyományok szerint zárt ajtók mögötti pártcsoportok közti belső érdekegyezkedésekhez szokott politikusok hirtelen kizártnak érezték magukat az egyezkedésekből. A saját tanácsadóra támaszkodó miniszterelnök módszerét, felülről vezérelt irányítási stílusként, negatívan értékelték, mint az LDP hagyományaival szembemenő, azokat felrugó vezetés kísérletét és mint ilyet, ellenfelei néha heves kritikákkal illették. Volt aki a Hitlerhez, az ő diktátori módszereihez hasonlította a miniszterelnök határozott, a frakciók követeléseinek ellenálló vezetési stílusát²⁷⁰.

Koizumi szándékai közül a legtöbb pesszimizmussal kísért, a sikeres megvalósításakor ugyanakkor az egész politikusi közeget sokkoló lépésre, a privatizációkat és liberalizációt ellenző csoport, az un. zokuin²⁷¹ elleni fellépés kapcsán került sor. A postai privatizációnak végsőkéig ellenálló LDP-n belüli csoportot Koizumi nem tudta meggyőzni, azért egy Japánban elég szokatlan eszközhöz folyamodott²⁷². Kírta a választásokat és ennek központi kérdésévé tette, a privatizációt. Másképpen fogalmazva, megszólította a lakosságot, hogy döntse el: egyetért-e a privatizációval, vagy nem.

A siker drámai volt, az eredmény ismert: a referendumértékű választáson a lakosság nagy része támogatta. Ez a legitimáció megerősítette pozícióját, a népszerűsége megugrott, a privatizációs törvényt pedig sikeresen át tudta vinni a parlamenten.

A fegyverténnyel nemcsak az ellenzék felett aratott szokatlanul fényes győzelmet, hanem a párton belül is. A legkeményebb konzervatív mag nem jutott be a Parlamentbe, viszont bejutott egy olyan fiatalokból álló csoport, akiket aztán koizumi childrens elnevezéssel népszerűsített a média a közvélemény előtt. Ugyanakkor a párt

²⁷⁰ Kamei Shizuka, aki az LDP frontvonalán tevékenykedő, befolyásos, egyben a Koizumi elenzékét, és a privatizációs céljait ellenző konzervatív csoport vezéregyéniségeihez tartozott nyilatkozott így a miniszterelnökről, de mások is ehhez közelálló véleményét hangoztattak.

²⁷¹ Zokuin (lásd melléklet)

²⁷² Ennek kapcsán kritikaként gyakorta hallani azóta is a „Koizumi Gekijo” (Koizumi színház) kifejezést, utalva arra, hogy a „közönségnek (értsd, választóknak) játszik” ahelyet, hogy a politikusi körökben oldaná meg a dolgot, ahogy az addig megszokott. (Lásd még: melléklet)

a választások eredményeképpen mintegy homogenizálódott, a reformot végre lehetett hajtani, és ezzel egyidejűleg a miniszterelnök pozíciója annyira megerősödött, hogy a belső ellenállás teljesen megszűnt. A privatizáció megvalósításával és a választási eredménnyel egyben teljesítette azt a választási ígéretét is, hogy „az LDP-t megújítja akár a belső frakciós érdekviszonyok szétzúzásával is”.

4.3.2.3. A liberalizáció mellékvágányai és kritikák

Az átmenet során érintett területek érzékenyek, a beágyazódott érdekek szerteágazóak és út nem mindig zökkenőktől mentes. Vannak olyan kísérőjelenségek, amik - úgy tűnik - túlságosan feszegetik a társadalom és az establishment tűrőképességének határait és ezt az ellenfelek Koizumi-kritikaként is igyekeztek kihasználni.

2006 januárjában egymást követően több, a pénzügyi deregulációt és a Koizuminak tulajdonított reformokat, valamint az általa megvalósított gazdaságpolitikát kellemetlen helyzetbe hozó esemény vonta magára a figyelmet. Ezek végül meghatározónak bizonyultak a Koizumi időszak zárószakaszát jellemző hangulatban illetve a miniszterelnök reformlendülete „elfáradásában”.

A Horie-Murakami-Aneha botránysorozattal ²⁷³ a „koizumi vonat” robogását sikerült megfékezni. Az első kettő a pénzpiaci, az utóbbi, az Aneha építész-skandallumként vált ismertté. A Horie-Murakami ügy tőzsdei és üzleti-technológiai értelemben nem új jelenség. Japánban azonban az amerikai stílusú, a liberalizáció által nyitott új, tőzsdei játékeret kihasználó, üstökösként feltörekvő új vállalkozások példája lett. Sikereik sokszor sértették a hagyományos édekszférák területét. Ugyanakkor társadalmi támogatottságuk érzékelhető volt. Ezt a népszerűség-tökét egyes politikusok is igyekeztek felhasználni a választások során. A „két pénzvilági üstökös” mozgását élénk közfigyelem kísérte, így egyben az új üzleti forma és a liberalizáció tesztjének is bizonyult ²⁷⁴.

²⁷³ Részletek a mellékletben

²⁷⁴ További részletek az 5. fejezetben

Az Aneha ügy sem új tevékenységi terület, mivel épülettervezésről van szó. Viszont mind a Horie-Murakami, mind az Aneha ügyeket lehetett a liberalizációhoz és az előírások áthágásához, mintegy annak a társadalomra és a gazdaságra káros jellegéhez kapcsolni. Bár egyik szóban forgó liberalizációs szabályozás sem Koizumi érában született, legfeljebb a hivatali ideje alatti bürokrácia működéséhez és a kiváltó okokat a nem megfelelő szakmai ellenőrzéshez lehetett kapcsolni, ez felerősítette az ellentábor hangját, és a miniszterelnök politikai megítélésére negatívan hatott²⁷⁵. A három ügy a közvélemény szemében végül is a 90-es évektől indított liberalizációval kapcsolódott össze és bizonyos mértékig diszkreditálta azt. Ebben az értelemben a felmerült kérdések túlmutattak az egyéni szereplők individuális határain és a változások elleni fellépés, ellenállás társadalmi-politikai hátterét reflektálták. Az események együttesen nemcsak a Koizumi éra fényének megkopásához, hanem a liberalizáció elleni hangok felerősödéséhez is vezettek²⁷⁶.

Az új szelek fújdogálását képviselő két szimbolikus venture vállalkozó bukásával modell(rendszer)-megújítás ingája mintha elkezdett volna visszafele lendülni. Azonban, – bár kétségtelenül ők keltették a legnagyobb figyelmet –, szerencsére nem csak ez a két vállalkozó képezte a megújuló üzleti környezetet²⁷⁷.

4.3.2.4. Reformok utáni helyzet

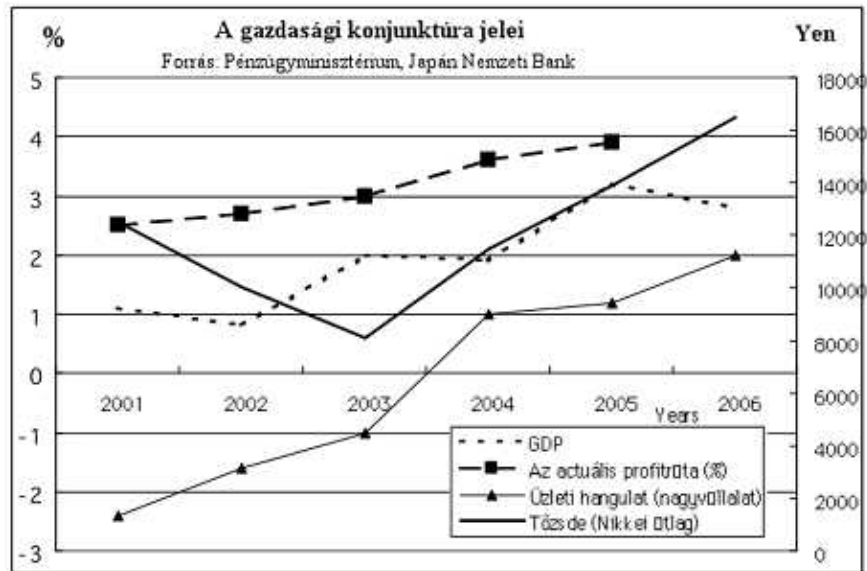
Az elveszett évtized alatt elindított reformok a Koizumi időszak közepére kezdtek eredményeket hozni. A bankok túljutottak a legveszélyesebb időszakon és a

²⁷⁵ A januári botránysorozat után február elejére egy Nikkei felmérés szerint Koizumi támogatottsága 45 %-ra esett vissza. (David Pilling: Financial Times 2006 február 6.)

²⁷⁶ Ekkor már túlvagyunk a liberalizáció élharcos USA kisiklásain: a pénzügyi mérnökökként ismertté vált nobeldíjasok által managed LTCM látványos bukásán az ázsiai pénzügyi válság idején, valamint az ENRON botránynon is. Mindegyik élénk érdeklődést váltott ki a japán médiában és így a közvélemény felkészült, érzékeny volt a problémákkal kapcsolatos információkra. Bár a reformokat továbbra is támogatták, egyfajta liberalizációellenesség, piaci fundamentalizmus és neokonzervativizmus ellenesség is érzékelhető volt.

²⁷⁷ Csak a METI (Japán Gazdasági és Kereskedelmi Minisztérium) által szervezett két 2008-as SME Fair venture résztvevők száma meghaladta a hatvanhat ezret, és ezek közül konkrét üzleti szerződéssel végződő esetek, tehát konkrét vállalkozással végződők száma nyolcvan százalék felett volt. (Forrás: METI honlap sajtóközleménye)

nagyvállalatok is rendezték soraikat a stratégiaváltásuk közepette. Csendben, észrevétlenül a szomszédos Kína konjunktúráját vették célba és ezzel sikerült javítani eredményeiket.

13. ábra. Forrás: Pénzügyminisztériumi adatok alapján készítve

A GDP növekedési üteme 2001 óta stabilan emelkedett és 2006-ra 2 % feletti szintet ért el. A tókiói tőzsde-index átlag, a Nikkei 17000 körül mozgott, ami a Koizumi hatalomra kerülése utáni 2003-as mélypontot (7600 jen) több mint kétszeresen túlszárnyalja.

A tőzsdei vállalatok profitjelentéseiben ugyancsak kedvező volt a kép, mivel a profitszint rég nem látott magasságokba emelkedett vissza. A szakértők a háború utáni leghosszabb, az Izanagi²⁷⁸ konjunktúráját meghaladó időszakú üzleti ciklusról beszélnek.

²⁷⁸ Az Izanagi konjunktúra-ciklus volt a 60-as évek gazdasági csodájának leghosszabb konjunktúrális periódusa, ami az Olimpiai konjunktúra-ciklus lefutása után 1965-ben kezdődött, és a 60-as évek végéig tartott. Igaz itt már némi kormányzati besegítés is szerepet játszott, de éppen ez volt az ami a későbbi ciklusok gazdaságpolitikai kezelésével összekapcsolata az Izanagit. Érdekes módon a Koizumi-éra alatti ciklus volt az első kísérlet arra, hogy a hagyományos gazdaságpolitikai rásegítést ne alkalmazzák a konjunktúra élénkítésére.

14. ábra. Miniszterelnöki Hivatal honlapjáról

A piaci ártendencia hosszú idő után végre elhagyta a sok fejfájást okozó deflációs periódust és enyhe áremelkedést jelzett. Ez – viták közepette – a Japán Nemzeti Bank (JNB) monetáris politikájának megváltoztatását is maga után vonta, miután a bank közzétette, hogy a nulla százalékos kamatpolitikáját feladja és jövőbeni kamatemelés(ek)e)t helyezett kilátásba²⁷⁹. Az akkori jegybanki alapkamat ugyan még mindig a nulla közelében van, de lépésével jelezte az irreguláris kamatpolitika végét, a jegybank optimizmusát az üzleti élet szereplői felé.

A pénzügyi kormányzat részéről a központi banki autonómia irányában tett törvényi lépések után is többször megnyilvánultak a bankpolitikát befolyásoló, az korlátozó igények²⁸⁰. Ugyanakkor a JNB a fenti kamatpolitikai lépésével és szándékai meghirdetésével az autonómiáját igyekezett kifejezésre juttatni és de facto szabad

²⁷⁹ Nakata Hiroko [2005], McNeill David [2006]

²⁸⁰ Hanson R.: Losing independence? Ibid.

A beavatkozási kísérlet érint olyan területeket mint a központi bank vezetőjének kinevezése, ahol a régi Japan Inc. iskola neveltjei egyszerűen a Pénzügyminisztérium amakudari intézményének tekintve a bankot, saját volt vezetőjét szeretné kinevezni (Rafferty Kevin [2008]), de olyan ügyeket is, mint a közvetlen beleszólás a bankpolitikába, mint pl.: Takenaka Heizo felelős miniszter megnyilvánulásai a központi bankkal kapcsolatban. Takenaka to attend BOJ's policy-setting meeting (Japan policy and politics, 2001. June 12. vagy Takenaka hopes BOJ to have 'flexible, bold' policy talks [Asian Economic News, Feb 11, 2002](#)

kezet kívánt biztosítani magának a megfelelőnek ítélt időpontban megteendő jegybanki alapkamat emelésére.

4.3.2.5. Hazai és nemzetközi értékelés

Koizumi eredményeinek értékelése meglehetősen széles skálát ölel fel. Külföldön meglehetősen magasra értékeli a gazdaság rendbetétele területén elért eredményeit²⁸¹. A 2006-ban rendezett Davosi Világgazdasági Fórumon egy külön szekciót szenteltek teljesítményének „Junichiro Koizumi's Quiet Reforms” címmel²⁸² és ezen a fórumon résztvevők értékelése nagyon pozitív volt. Az amerikai pénzügyminiszter John Snow addig is elment, hogy a reformokat végrehajtó Koizumi tevékenységét követendő példának állította az Európai vezetők elé²⁸³. A japán lakosság ugyancsak nagyra értékeli az eredményeit²⁸⁴, főleg amit a privatizáció terén tett. Ennek köszönheti a népszerűsége megőrzését is.

Ugyanakkor belföldön a postai privatizáció után a kritikák felélénkültek, jóllehet az irányuk egy kicsit módosult: a reformok társadalmi következményeit vették célba (lásd később a szociális feszültségek alfejezet). Ekkor kerültek felszínre a Horie, Murakami, Aneha ügyek is.

A kritikák másik csoportja aköré az álláspont köré koncentrált, hogy a Koizumi-Takenaka vonal tulajdonképpen az USA neoliberalizmus kiszolgálója és követeléseinek végrehajtója volt. Az érvelés szerint a külső nyomás eredménye volt maga a BigBang, a bankok rosszhitel-állományának rendbetétele, az FTC²⁸⁵ jogkörének erősítése, a telekommunikációs üzletág liberalizációja, a Munkatörvény korrekciója, a Kereskedelmi Törvény és az Egészségbiztosítási Törvény revíziója, az

²⁸¹ Külpolitikáját éles kritikákkal illetik, de ez nem tárgy a jelen anyagnak.

²⁸² Reforms under the spotlight (Yomiuri Shimbun 2006. április 21.)

²⁸³ A.Balls and D.Pilling: Snow says Japan set modell for Europe (Financial Times 2005. okt. 11.)

²⁸⁴ Koizumi era highly appraised (Yomiuri Shimbun 2006. április 19.)

²⁸⁵ FTC => Fair Trade Commission (公正取引委員会), a Japán Versenyhivatali Felügyelet

új – USA vállalati rugalmasságot mintának tekintő modern Vállalati Törvény megalkotása, valamint a postakonglomerátum privatizáció is²⁸⁶.

Koizumi, - ahogy politikai karrierje során, valamint a választási kampányában is mindig hangsúlyozta - egyik legnagyobb feladatának a Posta privatizációját valamint az LDP megújítást tekintette. Mint láttuk ehhez a lakosság támogatását a választás során is megerősítve megkapta. Ezzel a megújulás fő gátjának tekintett LDP-n belüli régi gárda által képviselt frakciós politikai erővonal hatalmát megroppantotta és választásokkal a párt személyi összetételét is rugalmasabb irányba sikerült megváltoztatnia. Ezzel valószínűleg politikai küldetését beteljesítve érezhette, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a hivatali ideje vége felé, az utolsó fél évben a miniszterelnök reformretorikája és a további reformok erőltetése is sokat veszített a lendületéből. Még olyan média hírek is voltak, hogy az ezen szakaszban tervezett egyes reformjai megvalósításától is elállt²⁸⁷.

A félfordulatnak tekinthető váltással olyan reformok végrehajtása gyengült meg, mint a központi adminisztráció szerkezeti átalakítása és racionalizálása (a „kis kormány” cél), valamint az Oktatási Alaptörvény. A kormányzati adminisztráció reformját formálisan megcélzó törvény ugyan átment a Parlamenten, azonban a kritikák szerint éppen a kényes kérdést, a kormány és az üzleti szektor összefonódásának kulcspontját, a botrányokban is fő szerepet játszó amakudari rendezését hagyták ki belőle. A kritikák szerint nem látszott világosan az új törvény célja és elvi háttere sem²⁸⁸.

4.3.2.6. A post-Koizumi kormányok reformirányú tevékenysége

Az Abe adminisztráció, annak ellenére, hogy Abe Shinzó, az LDP főtitkárként még támogatta Koizumit, miniszterelnökké válása után, irányultságát és szándékait illető lépései azonban azt mutatták, hogy tevékenységében kevesebb súlyt adott a gazdaságpolitikának, inkább a belpolitikában hajtott végre egy konzervatívabb

²⁸⁶ A vádak sok fórumon és sokféleképpen felvetődtek, itt csak egyet említünk: Asahi vasárnapi vitaprogram (2006. június 25.)

²⁸⁷ Japan Times Weekly 2006. február 25.

²⁸⁸ Ito Masami: (Japan Times 2006. május 27.)

súlyponteltolást és tett nem igazán népszerű lépéseket (oktatás, stb.). A külpolitikában a környező országokkal megromlott viszony helyreállítására tette a hangsúlyt. Ezen utóbbi terület, különösen a Kínához való viszont a külpolitikában, a Koizumi időszak kritizált pontja volt.

A közvélemény csalódással, elfordulással reagált a súlyponteltolás belpolitikai területére. Abe - a Koizuminak a privatizációval kapcsolatban keletkezett pártonbelüli konfliktusa során az LDP-ből kiszorított – konzervatívok egz részét visszavette a pártba, ami olyan érdekkapcsolatok újraéledésének lehetőségét vetette fel, amiket az elődje éppen meg akart szüntetni. Vagyis ezt egy visszafelé fordulásként értékelték a választók. Emellett az oktatás terén tett lépései, valamint a kormánytagok visszás pénzkezelési ügyletei sem javították gyorsan romló támogatottságát. Az erősödő kritikák hatására egy év után Abe fel is adta és lemondott.

Az öt követő két utód Fukuda Yasuo és Aso Taro sem arról lettek nevezetesek, hogy a gazdasági reformok megvédésében illetve a fennmaradó reformigényű feladatok megoldásában jeleskedtek volna. Fukuda egy mérsékeltebb irányvonalat követve a felmerült kritikákra próbált meg válaszokat keresni, de az erősödő ellenzéki párt és a romló támogatottság őt is lemondásra készítette egy év múltán. Ugyanúgy mint elődjét.

Aso már eredetileg sem nagy reformtervek ígéretével, inkább csak egy az új választásokig hivatalban maradó, azt előkészítő átmeneti miniszterelnökként indult. A róla kialakult kép is egy konzervatív, a párt status quo irányvonalának képviselő személyre engedett következtetni. Azonban a rohamosan romló támogatottság és erősödő kritikák ellenére az időközben Japánt is elérő globális pénzügyi válság romboló hatásait hatástalanítani kívánó intézkedések (hagyományos eszközök, pótköltségvetés, gazdasági stimulációs intézkedéscsomag) kidolgozásának szükségességére hivatkozva egy időre hivatalban maradt. A távozása viszont a 2009. augusztusi választások eredményeképpen egyben az LDP leváltásával is összekapcsolódott. Hivatalba lépése után már azt a véleményét is hangoztatta, hogy a postai privatizációval nem értett egyet, ezért annak felülvizsgálatát fontolgatja²⁸⁹, igaz ezt a reagálásokat következtében néhány nap elteltével kénytelen volt revideálni²⁹⁰.

²⁸⁹ Nagata Kazuaki [2009]

²⁹⁰ Aso revises postal privatization remark (The Japan Times, 2009. február 10.)

A postkoizumi gárda tehát nem igazán erősítette a Koizumi és elődei által megtett reformlépéseket, inkább a késleltetett és egyes esetekben felülvizsgált bevezetésekkel, visszalépésekkel, valamint a régi gárda visszakerülésével a hagyományos szellem visszatértét sejtette. A választók valószínűleg ezt is értékelték a szavazataikkal.

A japán „reform-inga” mintha visszalendülő szakaszba került volna, amire a jelen globálissá eszkalálódott pénzügyi válság is rásegített. A pénzügyi válságnak köszönhetően ma mindenütt a piac mindenekfelettségének gyakorlati lépésekkel való megkérdőjelezése, illetve az elvekben a fundamentalizmussal és neoliberalizmussal ellentétes, inkább a keynesiánus gazdaságpolitikára emlékeztető lépések vannak napirenden még a globalizációt elindító USA-ban is!

Amellett, hogy a régi Japán, a Japan Inc. újjáéledésének, a reformok hatástalanításának esélye megvan, a másik oldalról a reformok által a palackból már kiszabadult szellem is dolgozik és bizonyos dolgok már nehezen fordíthatók vissza, a folyamat elindult. Az üzleti szektor viselkedése is megváltozott, így hosszú távon annak eredményei is kell, hogy jelentkezzenek. A végbement változások irányát és mélységét a következő fejezetben fogjuk tárgyalni.

5. A TÍZ ÉVNYI REFORMIDŐSZAK HOZADÉKA²⁹¹

A reformok minden kritika ellenére jelentős változásokat generáltak egyes területeken. Ha a reformok irányát reális igényként, követendő irányként értelmezzük, akkor az államigazgatásban még maradtak fenn megoldatlan ügyek, ugyanakkor már az sem tud működni a régi keretekben. Az üzleti-vállalati szektor viselkedése pedig szignifikánsan megváltozott és ez a változás nem csak a piaci viselkedésüket, hanem részben az állami adminisztrációhoz való viszonyukat is érintette. A távolság nőtt, az összefonódás, vertikális kapcsolatrendszer szálai a gyengülés irányába mozdultak.

5.1. TÁRSADALMI POLITIKAI KÖZEG

A hagyományos modell a vertikális társadalom, a központi hatalom és dominánsan egyetlen párt (LDP) erejére épült, így a társadalmi politikai környezet változása a modellváltás kulcskérdése. Ezen a téren lassú, de fokozatosan változó tendencia érzékelhető.

Az LDP ereje a buborék-gazdaság összeomlása óta fokozatosan erodálódik²⁹², a párt maga is kezd szétforgácsolódni²⁹³. A hitelvesztés miatt elolvadt politikai dominanciája óta szinte csak koalícióval tudott bentmaradni a hatalomban. A folyamat kifejlődéséhez a választói rendszer reformja is hozzájárult. Párhuzamosan az ellenzéki tábor pártjai is átalakultak és megerősödésükkel, valamint a 2009. augusztusi választások eredményeként érlelődően van egy tartós politikai váltógazdálkodás kialakulása, ami a háború utáni politikai status quo-t végleg megváltoztatná és a gazdaságban, illetve annak működési mechanizmusában bizonyos kulcspontokon való átlendülés ígéretét is magában hordozhatja.

²⁹¹ Jelen esetben a tíz év az 1995-től, a Hashimoto-tól-érától 2005-ig terjedő időszakot jelenti.

²⁹² Nakasone predicts major changes in politics (The Japan Times 2009. március 11.)

²⁹³ A folyamat már a 90-es években elindul. Az augusztus végi választásokon győztes párt vezetőinek nagy része, maga a párt vezetője is, ekkor lépett ki az LDP-ből és alapították meg a DPJ-t. Ez a folyamat az utóbbi időkhöz folytatódott. Még a közelmúltban is többen eltávoztak az LDP-ből és vagy átigazoltak az ellenzékhez (LDP enemy Tanaka signs up with DPJ The Japan Times 2009. augusztus 16.), vagy maguk is önálló párt alapításával próbálkoznak. (Ex-minister Watanabe starts new political party The Japan Times 2009. augusztus 9.)

A korrupcióellenes törvény, a politikai pénzadományok szigorítása, az építőipari kartellezés elleni társadalmi nyomás, az amakudari mozgástér szűkülése, vagyis az elit “vasháromszög”-ének repedezése fokozatosan lemorzsolgatja a hagyományos intézményrendszer kötőelemeit és így tovább emészti a szerkezetet. A politikusok körüli kétes ügyek feltárása, nyilvánosságra hozatala, publicitása és az igazságszolgáltatásig eljutó felelősségrevonás, - már csak az ügyek volumenét tekintve is -, arra utal, hogy gyengült a diszkrecionális elintézés lehetősége és észrevehetően erősödött²⁹⁴ egyfajta normativitás irányába való elmozdulás.

5.2. ÁLLAMIGAZGATÁS, SZABÁLYOZÁS

A kormányzati rendszer intézményeinek átalakítása, a Pénzügyminisztérium feldarabolása, a kormányzati intézmények számának csökkentése a „kis kormány” filozófia jegyében született. Az adminisztratív reform azonban ezen volumen jellegű keretváltásokon tovább ment. A Koizumi-féle szentháromsággal érintett – bármennyire is korlátozott - decentralizáció, központi és helyi kormányzati erőviszonyok átrendeződését eredményezte és a helyi kormányzatok ambícióit láthatóan megnövelte. Olyan mértékig, hogy ma már az országos politika alakulására is befolyással vannak²⁹⁵.

A hagyományos rendszer kereteitől való elszakadást leginkább a 90-es évek második harmadáig különböző formában felszínre került összefonódások kapcsán elindult letisztulás, az országos hatáskörű szervek szigorúbb fellépése jelentette. A helyi politikusokat is diszkreditáló kartellbotrányok, az ellenük egyre gyakrabban

²⁹⁴ Pl. Obuchi ügy: a volt miniszterelnöknek és lányának, aki jelenleg miniszter egyik közeli rokonát ítélték el sikkasztásért. (Obuchi nephew guilty of theft, walks The Japan Times 2008. december 13.) Ezen kívül: Suzuki, Muraoka, Moriya, Endo, Akagi, Matsuoka, stb. hogy csak néhány jelentősebb, közelmúltbeli ügyet említsünk. Mindegyik a közpénzek kezelésében való félrelépéssel illetve politikai pártoknak és személyeknek való pénzjuttatásokkal kapcsolatos kisebb, nagyobb törvény vagy szabálysértéssel kapcsolatos. (Nem vagyok meggyőződve arról, hogy ezek az ügyek a 80-as években iljen publicitást kaphattak volna. A közvélemény idegeit borzolgató ügyek ugyan akkor is voltak, de megmaradtak pletyka szinten, vagy befejeződtek valamilyen politikai felelősségrevonásra korlátozva. Bíróságra kerülve, igazságszolgáltatási ügy nem nagyon lett belőlük. Ugyanakkor a XXI. század első dekádjában felgyarapodott a büntetőjogi felelősségre vonásos esetek száma.)

²⁹⁵ Itoh Masami [2009] / Osaka governor, Keidanren head push agenda for regional blocs (The Japan Times július 26 2009)

kialakuló alulról kezdeményezett mozgalom is ebbe a sorba illik bele. Az ilyen ügyek felszínre kerülése és az ellenük való fellépések gyarapodása, a hagyományos keretek továbbélését egyre inkább megnehezíti.

A hagyományos modell és változásának elemei: I. makro elemek

Területek	Hagyományos modell	Változás, új elem
Vasháromszög	erős	átlakulóban, de még él
Amakudari	fontos kötőelem	több formai korlátozás van, de lényegében fennmaradt
Privatizáció	Posta, Dóro kódan: közvetlen állami control	Posta, Dóro kódan kikerült a közvetlen állami alól
Administratív guidance	erős	gyengülő, normatív irányú
Állami védelem	konvoj rendszer	konvoj felmondása
Törvények végrehajtása	diszkracionális bánásmód nem ritka	normatíviás felé mozdult, szigor erősödik
Kormányzati költségvetés	erősen centralizált	részben decentralizált
Központi bank	kormánynak alárendelt	független, autonom
Pénzügyi Felügyelet	a Pénzügyminisztérium része	a Pénzügyminisztériumról leválasztva
Szabályozás, engedélyezés	előzetes kontrol utáni engedélyezés	előzetes kontrol helyett normák, utólagos ellenőrzés
Bankrendszer	zaibatsualapú mainbank	zaibatsumentes megabank
Finanszírozás	közvetett	közvetlen felé forduló
Számviteli rendszer	sok speciális hazai szabály	nemzetközi standardhoz igazítva
Tőzsde, részvénytőzsdék	kötött, magas korlátok kisbefektetők számára	liberalizált, kispénzzel is elérhető

8. tábla Forrás: szerzői összeállítás a jelen dolgozat feltárásai alapján

A fentieket megerősítette a gazdaságpolitikai irányváltás: a konvoj típusú védelmi politika feladása és ezzel az adminisztratív irányítás korlátozása, a hagyományos modell összefonódásainak melegágyát jelentő intézmények (Posta, Autópálya Társaság²⁹⁶) kivezetése az állami intézmények sorából, így a közvetlen beavatkozási szálak elvágása. A központi bank önállóságának deklarálása, a kormánytól független monetáris politika megerősítését szolgálja és felelősebb fiskális politika érvénysülése céljával történt meg.

A Hashimotótól Koizumiig tartó fiskális reform emellett a helyi önkormányzatnak a központi költségvetésről való fokozatos leválását, egyfajta fiskális decentralizálást, bizonyos helyi önállóság, felelősség erősítésének lehetőségét is elősegítheti.

²⁹⁶ Douro Koudan. Formálisan mindkettő megszűnt állami (minisztériumi) irányítású vállalat lenni mivel a részvényes közgyűlés irányítása alá kerültek, ugyanakkor a részvények továbbra is állami kézben vannak.

Ugyanakkor az önkormányzatok részéről hallható kritikák szerint a leválasztásuk sokszor inkább pénzügyi megszorítás jellegű, mivel az állami elosztás és így beleszólás ugyan redukálódott, ugyanakkor a források is. A rájuk háruló feladatokat viszont el kell látni és így a jövedelemforrásokkal kevésbé rendelkező területeken a fokozatos eladósodás a jellemző.

5.3. TŐZSDE, PÉNZPIAC

A pénzpiac átrendeződésével kapcsolatos várakozások bizonyos mértékig teljesültek ugyan, de a XXI. század elejéig a remélt lakossági megtakarítások tőkepiac felé való átrendeződésében nem sok változás történt. Sem a külföldi valuta betétek²⁹⁷ sem pedig a bankbetétek²⁹⁸ tekintetében. Részben az árfolyammozgások bizonytalansága részben pedig a banki szektor megoldatlan helyzete és ezért a kockázatok miatt a lakosság inkább maradt a postai megtakarításoknál, mivel mögötte állami garancia volt. Igaz, a posta privatizációjával ez a menedékhely is megszűnik, de az átrendeződés – ha megindul – hosszabb folyamat eredménye lesz.

A dereguláció egyik eredményeként az interneten keresztüli kereskedelem is lehetővé vált. A kisbefektetőknek a piacra való visszacsalogatása érdekében kisösszegű tranzakciókat is lehetővé tették, ami a szerényebb tőkeerővel rendelkezők számára jelentett új lehetőséget. A buborékgazdaság kisbefektetői ugyan kevésbé próbálkoztak ismét a kockázatos tevékenységgel, időközben azonban felnőtt egy új generáció, amelyik számára az új technológia, a mobiltelefon és a számítógép, valamint az internet használata már a napi tevékenység természetes részévé vált. Ezek kombinációja könnyen hozzáférhetővé tette a tőzsdei kereskedelemben való aktív, napi részvételt. Ennek következtében az úgynevezett daytraderek száma rohamosan növekedett. A piacon az egyéni befektető aktivitása lett a főszereplő. 2005-ben az év eleji 1500 milliós napi átlagos részvényforgalom október végéig 3000 milliós napi átlagos részvényforgalommá duzzadt, november közpén pedig már napi 4500 milliónál járt²⁹⁹.

²⁹⁷ Hoshi & Kashyap [2001] 314. old

²⁹⁸ Bremner Brian [2001]

²⁹⁹ Forrás: NHK hír (2005. november.16.)

A day-trader típusú befektetés ugyan nem annyira a klasszikus befektetői vonulatot képviseli, inkább a spekuláció körébe tartozik, de mutatja, hogy a befektetéssel kapcsolatos hagyományos szemlélet³⁰⁰ is jelentős változáson megy keresztül és egy új befektetői réteg van kialakulóban.

Ezt az új befektetőréteget motíválta a Horie-féle új vállalkozás, ami azonban agresszív üzleti stratégiája miatt is, a társadalom hangadóinak túróképességi korlátaiba ütközött. Az ehhez kapcsolódó fellépés a Horie karrier diszkreditálódásához vezetett. Az események sorozatának nyitó akkordja a TSE³⁰¹ technikai zavara lett, amiben természetesen benne volt az „új idők szele” más oldalról. Az új befektetőréteg technikailag felkészült volt a gyors, interneten keresztül reagálásra (a régi rendszerben ilyen technikai probléma nehezen fordulhatott volna elő). A hirtelen nagy volumenben érkező tőzsdei tranzakciókat kezelni nem tudó tőzsdei komputer elszámolási rendszere viszont összeomlott. A technikai vismajor olyan rengéseket keltett, hogy a nemzetközi piacon is érezni lehetett a hatását³⁰². A technikai zavar közvetlen oka a háttérben az addig sikeresnek tekintett cég (Livedoor) papírjai körüli piaci összeomlás volt, ami később egy másik ugyancsak sikercégnek tekintett befektetőalap körüli anomáliákat is felszínre hozta.

A technikai kisikláshoz Horie, a Livedoor³⁰³ vezetője körüli vizsgálódás kapcsolódik. A későbbi letartóztatás pedig sokkot váltott ki üzleti és politikai körökben is. Az ifjú titán tánca a borotvaélen súlyos következményekkel járt³⁰⁴. Horie, agresszív üzletpolitikájával a vállalatműködési kereteket a törvények szűrkezőnáiig feszítette és a vádak szerint át is lépte azokat a vállalat sikere érdekében³⁰⁵. A politika felbolydult: a vádak szerint az angolszász (i.e. amerikai) pénzügyi modellt erőltető Koizumi-

³⁰⁰ A pénzzel kapcsolatos japán kulturális felfogás részleteit lásd a mellékletben.

³⁰¹ TSE = Tókyó-i Értéktőzsde.

³⁰² A problémának csak egyik fele volt a tranzakciók mennyisége. A másik az, hogy a tőzsde adatfeldolgozó kapacitása elégtelennek bizonyult. Annak ellenére, hogy a hashimotoi célok közt a londoni kapacitás lebegett, az ennek megfelelő technikai fejlesztés a londonitól messze elmaradt, ami a külföldi befektetők körében zavart keltett.

³⁰³ A Livedoor az amerikai álomhoz közeli vállalkozói sikerként volt elkönnyelve. Fergegeteges sikere nemzetközi érdeklődést is kiváltott, de vesztére ellenfelei sem tétlenkedtek. (további részletek a mellékletben.)

³⁰⁴ Nemcsak Horie-t, hanem egy közeli vezető munkatársát, egy másik vezetőt is letartóztattak, valamint egy további vezető öngyilkosságba menekült.

³⁰⁵ Horie tagadta a vádat, de elítélték. Részletek a mellékletben.

Takenaka féle vonal eredményei jelentkeztek az incidensben, ami a gazdaságpolitikai vonal diszkreditálásához adott muníciót a politikai ellenfelek számára.

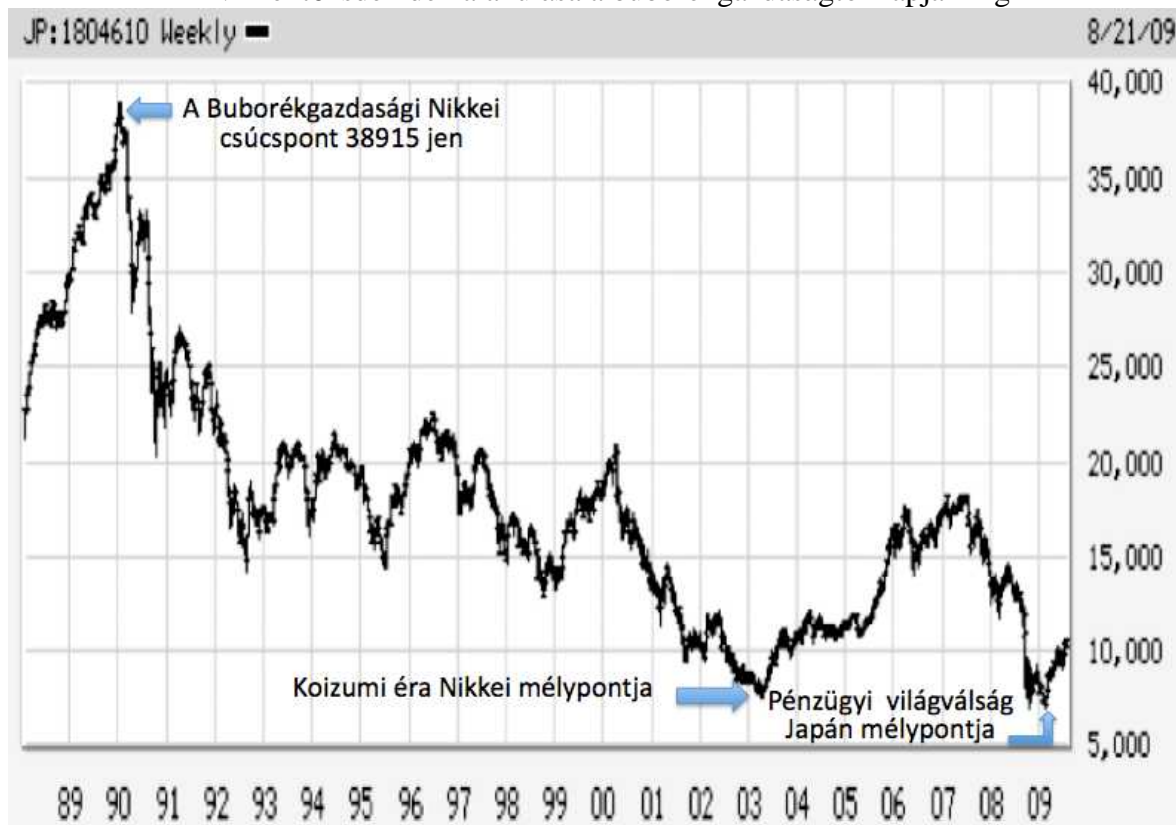
A következő esemény a Livedoor üggyel némileg összekapcsolódott, de a pénzpiac egy másik területén, a befektetési alap businessben a Murakami Alappal kapcsolatban került a felszínre. A Livedoorhoz hasonló közfigyelem mellett, az Alap pénzpiaci befektetéseivel néhány év alatt üstököszerű sikereket ért el és főleg az üzleti élet állóvizében kavart hullámokat. Ennek háterében az volt, hogy akvizíciókkal és az ellenőrzésük alá került cégek corporate governanceval szemben támasztott a japán hagyományos modellben szokatlan, új a nemzetközi normákat követő követelmények támasztottak³⁰⁶. Fellépésükkel közvélemény és az addig jogaikat érvényesíteni nem tudó japán kisbefektetők körében, valamint a modell megújításán dolgozó reformtáborban is a támogatóik voltak többségben. Ellenhangok ugyan voltak a hagyományos modellért utvédharcokat folytató konzervatívok és az érdekelt, az akvizícióknak kitett vállalatok managereinek körében, azonban a status-quo érdekében való felszólamlásaik erőtlennek bizonyultak.

Végül azonban a Murakami Alap is fennakadt a pénzügyi felügyelet rostáján. A Murakami Yoshiaki nevével jegyzett befektetési alappal szemben is felmerült bennfentes kereskedelem-aggányok néhány hónappal későbbi letartóztatásához is vezettek, ami a társadalom számára is sokkot okozott, mert Horie után róla is kiderült valami, ami a várakozásokkal ellentétes volt. Nem csak a japán corporate reformer kép sérült meg, hanem tevékenységének tisztaságán is folt esett³⁰⁷. A két ügy végül a vonatkozó törvények korrekciójához vezetett.

³⁰⁶ Pl. az osztalékemelés, a menedzsmentbe döntéseibe való beleszólás, alkalmasint a menedzserek kinevezését is érintették, ami a nyugati részvénykapitalista modellben nem szokatlan jelenségek.

³⁰⁷ Hallottam olyan vélekedést is, hogy itt sokkal inkább a reformokon és reformereken, az estab-lishmentet megkérdőjelező feltörekvőkön akarták elverni a port. Nem mintha az általuk elkövetett dolgokat vonták volna kétségbe, inkább azért, mert ezen az alapon korábban a bankszektor vezéreit is a vádlottak padjára lehetett volna ültetni, de az nem történt meg.

A Nikkei tőzsdeindex alakulása a buborékgazdaságtól napjainkig

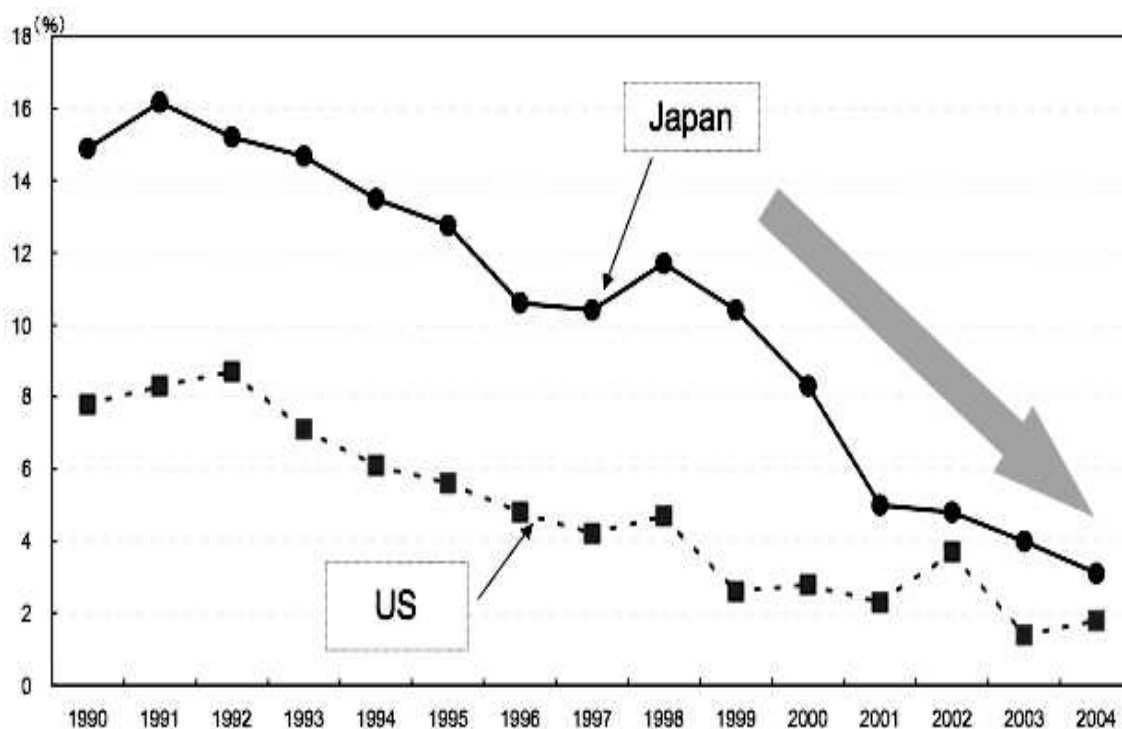
15. ábra. Forrás: <http://bigcharts.marketwatch.com/>

A két új vállalkozás jelentős sikereket ért el. Mindkettő megmozgatta a japán pénzügyi világot és a pénzszektor liberalizációs szándékainak megfelelően a piacra pezsgést hozott vissza. A 14-es ábrából azonban az is látható, hogy a piacon keletkezett élénkülés nem volt elégséges ahhoz, hogy a hashimotoi szándéknak megfelelő fellendülési célt elérje a Japán piac. A TSE várt élénkülése és London – New York aktivitásának elérésével szemben³⁰⁸ tovább esett. A Nikkei átlagindex az eredeti 2001. évi aktivitási cél (a hashimotoi szándék megvalósítása) helyett 2002-ben a mélypontját érte el, ami után kisebb emelkedés mellett is a buborék csúcsához képest annak mintegy harmada körülre szintre visszatornáztta magát. Tendenciájában azóta is

³⁰⁸ A 80-as évek végi buborékgazdaság idején a tőzsde forgalmát jelző index meghaladta London és New York szintjét is, veszélyeztetve azok piaci pozícióit. A hashimotoi célkitűzés tehát, hogy ide visszatornássa a TSE-t 2001-ig nem volt csak egy irreális álom. Ami viszont a pénzpiac nemzet- közti versenyképességét és a reformok terén addig megtett lépéseket illeti, az álom megvalósulása nem látszott egy könnyű galoppnak. Az eredmény ezzel szemben azt mutatja, hogy a zsákutcából való kijutáshoz többet kellett volna tenni.

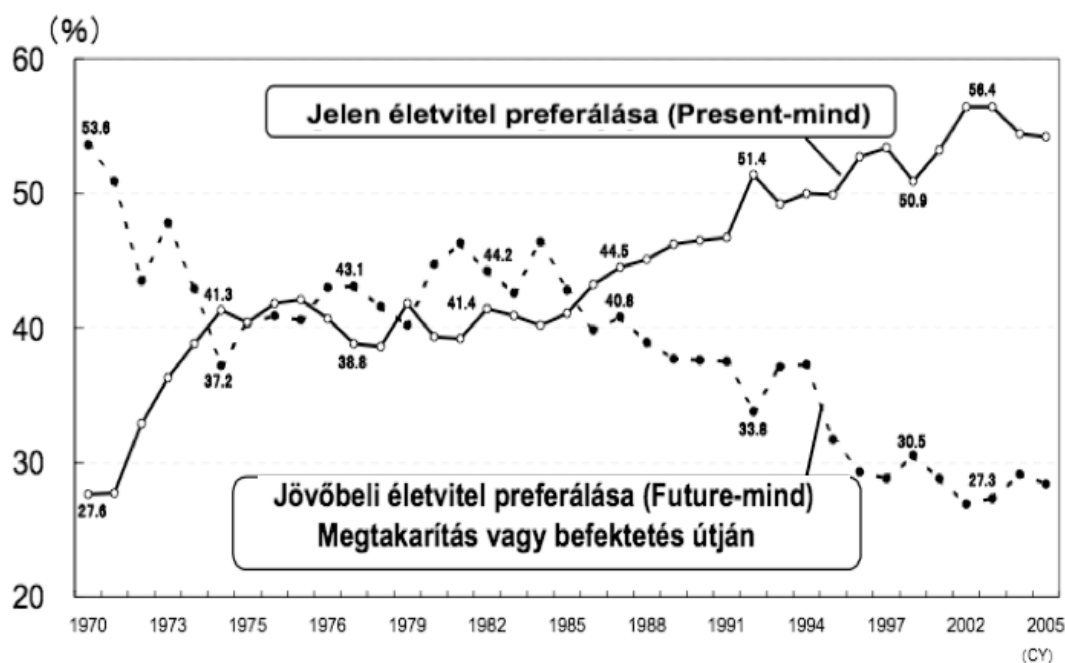
inkább süllyed, ill. ez alatti szinten ingadozik, vagyis meg sem közelíti a hashimotoi álmocélt.

A banki betétvédelem feloldása is elhalasztódott egészen 2005-ig. A lakosság nem igazán bízott a reformokban és ahelyett, hogy a megtakarításait megmozdítva a befektetési piacra vitte volna - ahogy a reformerek várták – a háztartások a bizonytalan jövőre gondolva inkább visszafogták a kiadásait. A háztartások megtakarításai csökkenő tendenciájúak (US és Japan saving összehasonlító ábra).

16. ábra US és Japán megtakarítási tendencia az Elvesztett évtizedben és a Koizumi időszak alatt (Forrás: "System of National Accounts" (Cabinet Office, Japan) Department of Commerce (the US). In Katayama Kentaro [2006/12])

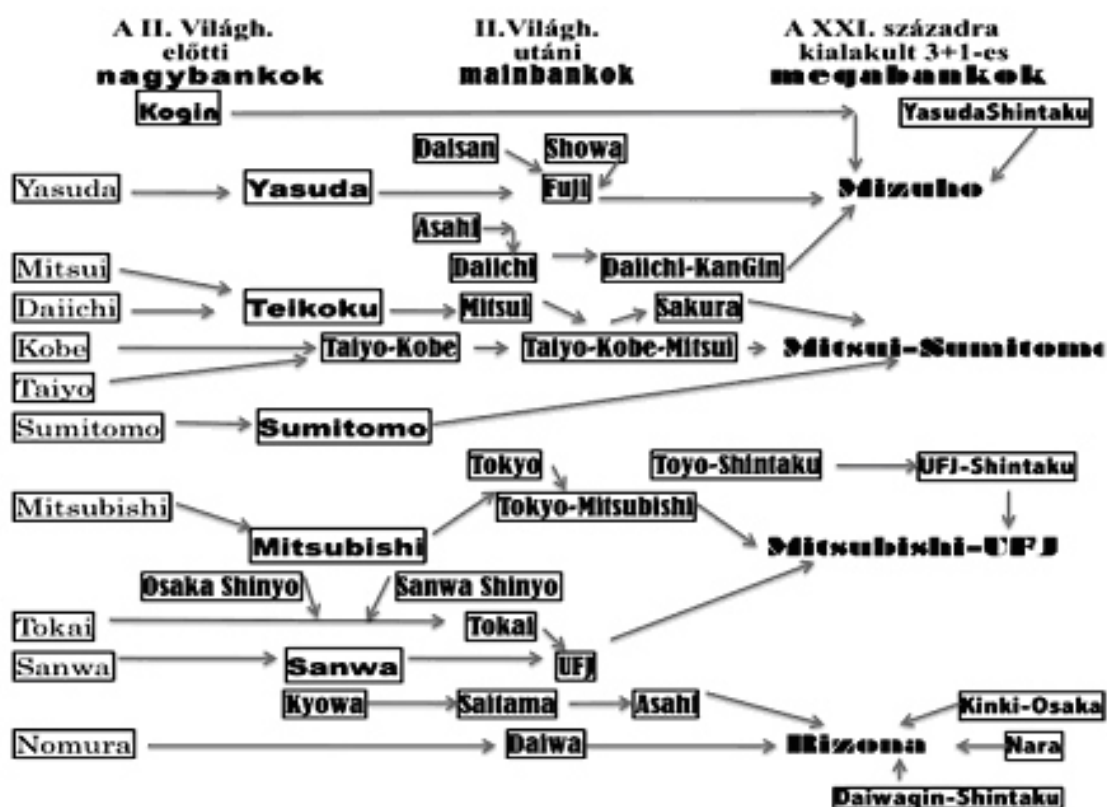
A Katayama ezt a jelenséget inkább az előregedéssel, valamint a lakosság gondolkodásmódjának megváltozásával (rövid és hosszú távú gondolkodást ábrázoló felmérés ábrája) hozzák összefüggésbe. Csökkent azoknak a száma akik idősebb korokra gondolva megtakarítanak és nő azoké, akik a jelenben akarják élvezni az életet.

17. ábra Kormányzati felmérés a lakosság rövid és hosszú távú gondolkodásának átalakulásáról (Forrás: „Opinion survey on daily life” (Cabinet Office, Government of Japan). In Katayama Kentaro [2006/12])

5.4. A BANKSZFÉRA ÁTALAKULÁSA

A bankok, mint láttuk a stabilizációval párhuzamosan az egyesülés felé indultak el. A folyamat végén, a 21. század elejére, a II. világháború előtti tucatnyi nagybankalakzat, a háború utáni kisebb átrendeződés után stabilizálódott, de itt még a háború előtti érdekszféra határok (zaibatsu kapcsolatok) érezhetően meghatározók. A XX. század végi válságból való újabb kitörési-előremenekülési stratégia eredményeképpen mára egy 3+1-es csapat alakult ki: a Mizuho, a Mitsui-Sumitomo és a Mitsubishi-UFJ és + 1-esként a Daiwa Asahi, stb. környéki csoport összeolvadásával létrejött Risona bankkal. Az egyesülések önmagukban is érdekesek, de ami ennél is figyelemre méltóbb, hogy a háború előtti zaibatsu kapcsolathatárok légiessé, átjárhatóvá váltak. Ezen határokat a háború után pénzügyi keiretsu formában továbbra is megőrző szervezetek a holdingtilalom feloldása után átléptek egy történelmileg delikat érzelmi gátat is és - mint a Mitsui példa is mutatja -, a fennmaradás érdekében a zaibatsu múlt többé nem akadályozta meg őket a Sumitomóval való frigre lépéstől.

18. ábra. A megabankok kialakulásának folyamata a háború előtől napjainkig (Forrás: Egyszerűsített szerzői összeállítás a BOJ, AirNet, RIETI anyagok és ASP programok adatai alapján)

Az elveszett évtized alatt a bankok a hazai instabilitásukkal és a saját konszolidációjukkal voltak elfoglalva. Ennek következtében nem nagyon merészkedtek külföldre, így kimaradtak a jelen pénzügyi válságból³⁰⁹, illetve az ezt előidéző ingatlanhitelezési örületből. Jóllehet, a relative szerényebb lehetőségekkel, szinte csak hazai tevékenységi területekkel rendelkező regionális bankok megérik a válság hatását³¹⁰, a külföldön is aktív japán megabankok helyzete jobb, mint a külföldi versenytársaiké. A relative stabil, a jó liquiditási helyzetük, valamint a belföldi piac sovány vigaszt nyújtó feltételei megfordították a banki befektetési folyamatot. Amíg korábban a külföldi pénzintézetek segítették a japán bankokat tőkeinjekciókkal³¹¹,

³⁰⁹ Az eddig nyilvánosságra került adatok szerint nem sokkal több mint egy milliárdos veszteség-leírással megúszták. (Ibid. The Economist 2008. június 26.)

³¹⁰ 38 regional banks to fall into red (The Japan Times, 2009. február 14.)

³¹¹ A csődbe ment Long Term Credit Bankot előbb államosították (1998. október 23.), majd külföldiek (USA befektetőcsoport) vásárolták meg (elsőként került japán bank külföldi ellenőrzés alá), és Shinsei Bank-ként született újjá. Az új bank 10 év múlva újra liquiditási veszélyhelyzetbe kerülve bankegyesülésbe menekült (2009. június) / A Merrill Lynch a UFJ-be, a Goldman Sachs az SMFG-be fektetett be milliárd dolláros nagyságrendű összeget.

addig az utóbbi években a rendelkezésükre álló felhalmozódott eszközeikkel a japán bankok megint külföld felé fordultak. A Sumitomo-Mitsubishi (SMFG) pénzügyi csoport a Brit Berkleysbe, a Mizuho Financial csoport a Merrill Lynchbe, a Tókió-Mitsubishi pedig hongkongi és singapuri bankokba fektetett be milliárdos összegeket. Mitsubishi UFJ Financial Group a válságban megroggyant Morgan Stanley-be nem csak pénzt fektetett, de az igazgatótanácsba is tagot delegált³¹². Sőt, a három megabank a korábban a Citibankhoz, tehát külföldi kézre jutott Nikko Cordial viszaszerzésére is vállalkozik közös erővel³¹³.

A bankszektor kezdte rendezni sorait, miközben talpraállásával párhuzamosan más szektorhoz hasonlóan külföldiek is megjelentek. Nem csak a Nissan kapott külföldi managert, hanem a Shinsei bank is, a csődbejutott és egyszer már államosított Hosszú Távú Hitelbank későbbiekben privatizálásra került utódja. Az elbukott Yamaichi helyébe is külföldi értékpapírkereskedő a Merrill Lynch lépett, ahogy korábban említettük. A külföldi részesedés növekedésével, új menedzsment-szemlélet jelent meg a pénzügyi szektorban is, és a dolgok már nem mehetnek úgy tovább, mint a háború utáni, hagyományosnak mondott modellben megszokott volt. Ezzel még egy fontos bástya ostroma indult meg a régi modell felszámolásáért folytatott küzdelemben.

5.5. ÚJ SZELEK AZ ÜZLETI SZEKTORBAN

A korrekciós igényért kiáltó gondok tulajdonképpen már a 80-as évek végén 90-es évek elején kezdődtek, amikor a nagy japán gyártók kénytelenek voltak redukálni a modelvariációikat. Egy MITI felmérés szerint az elektronikai ipar 25%-os termékmodell csökkentést hajtott végre, a Nissan 40 %-kal csökkentette a modellvariációt, a Matsushita közel negyedére, de még a Toyota és a Mazda, stb. is³¹⁴. Akkor még úgy tűnhetett, hogy termelésracionizálással a gondok megoldhatók. Azonban az évtized közepére kiderült, hogy nagyobb bajok is vannak, amik nem korlátozódnak egy-egy vállalat-átstruktúrázásra, racionalizálásra. Ekkorra már sokak számára nyilvánvaló volt, hogy sokkal mélyebb, modellfilozófiai igényű változási igény van kialakulóban.

³¹² MUFG's Hirano joins Morgan board (The Japan Times, 2009. március 12.)

³¹³ Three megabanks set to bid on Nikko Cordial (The Japan Times, 2009. február 12.) 3

³¹⁴ Stalk-Webber [1993]

A post-buborék időszak nehézségei felrázták a nagyvállalati szektort. A 90-es évek második felére a multinacionális gigászok is nagy adósságállományt halmoztak fel és komoly viharfelhők gyülekeztek a fejük felett. Ez volt az egyik igazi tesztje a hagyományosnak nevezett modellrendszernek. Bebizonyosodott, hogy a cégek csak akkor és addig ragaszkodtak a hagyományokhoz, illetve a hagyományos modellrendszer nyújtotta előnyökhöz, amíg az az érdekeiknek megfelelt. Amikor ez már akadály volt a cégek számára, elkezdődött a leválás róla és elindult a menedzsment reformja. Gyaníthatóan - mint egyik tényező -, ez is szerepet játszott korábban az elvesztegetett évtized hezitálásainál: nehéz volt megválni a bevált és jól szolgáló eszközöktől, de végül elérkezett az igazság órája.

A különböző feltételek között megvívott csaták közül az egyik legimpresszívabb a Matsushita menedzsment filozófiájának megváltoztatása és az ennek megfelelően végrehajtott reformjai. Az új menedzsment nagy bátorságról téve tanubizonytságot, képes volt elszakadni az alapító Matsushita Konosuke egész életén keresztül követett menedzsment filozófiájától ³¹⁵, amivel a kis osakai villanyszerelőműhelyből világcéggé ³¹⁶ fejlesztette a vállalatot. Az új cégvezetés akkor lépett, amikor a körülmények erre kényszerítették a versenyben. Az eredmény - a veszteségből egy újra virágzó, a nemzetközi porondon versenyképes cég visszatérése a küzdőtérre -, igazolni látszik az új menedzsmentet. Azonban ezt a reformot belső vállalati és ami nem kevésbé fontos, japán menedzser hajtotta végre és vitte sikerre, szemben a Nissan új menedzserével, akinek külföldi létére, nem csak a vállalati belső közvéleménnyel és hagyományokhoz tapadó érdekekkel, hanem közvetve az egész japán társadalommal kellett megküzdenie.

³¹⁵ A sokat betegeskedő karizmatikus alapító Matsushita Konosuke betegen is dolgozva, nagy gondot fordított a cég menedzsment-filozófiájának kifejlesztésére és ennek megértetésére. Az alkalmazottakkal történő elsajátíttatás céljából évenként tartott oktató-nevelő jellegű konferenciákat a cég alkalmazottjai számára. (Csak az ezzel kapcsolatos tevékenységét 45 kötetben publikálták.) Matsushita az alkalmazottakat mindenet felülíró elsőbbséggel kezelte, nagyon fontosnak tekintette és mint a családjáról (saját szóhasználata) igyekezett messzemenően gondoskodni róluk. Elbocsátás nehezen fért bele ebbe a képbe. Ehhez képest az új vezetés a racionalizálás részeként meglehetősen sok, 26 ezer embert bocsátott el a századforduló óta. (Forrás: 1.) Matsushita emlékmúzeum, Osaka, 2.) Matsushita gives way to Panasonic (The Japan Times 2008. október 1.)

³¹⁶ A fortune 500-as listáján az ötödik legnagyobb elektronikus cég volt ekkor.

A megkeresett külföldi partnerek nem mindig viszonyultak pozitívan a japán cégek részéről felmerült szerelmi felhívásra³¹⁷. Az első fordulóban nem csak a Mitsubishi, hanem a Nissan sziréndala is hiábavalónak bizonyult. A Mitsubishi a Daimler-Chryslerrel kísérletezett, eleinte sikerrel. A Daimler bevásárolta magát a tulajdonosok közé és a 34 %-os részvénypakettjével a legnagyobb részvényes lett³¹⁸. Azonban a vállalat belső feltételeinek megismerése után a partnernek meginvitált befektető csalódást okozva odébbállt. Így – nem találva megfelelő partnert –, az eredetileg állami emlőn nevelkedett Mitsubishi maga próbálta meg belső reformokkal saját magát kihúzni a csávából. A sokkal inkább a piaci körülmények között felnőtt Nissan azonban továbbra is piaci módszerekkel próbálkozott, több partnerrel is.

A lassan induló üzleti szektorbeli változásokat ebből következően talán a Nissan esete tükrözi a legjobban. A Nissan vezetése, nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy a felhalmozódott megoldatlan problémáival megbirkózzon, ezért kifelé fordult: bár nem sikerült a kívánatos első partnerrel, végül is talált egy stratégiai befektetőt, a francia Renault-ot.

A választás végülis szerencsésnek bizonyult: az időközben átalakulóban levő vállalati környezeti feltételek - mint a szabályozási és jogi feltételek –, kihasználása az adott vállalaton túlmutató, a vállalati szektor üzleti reflexeinek finom áthangolódását eredményezték és hozzájárultak ahhoz, hogy a társadalom szemlélete is változzon.

A patrernválasztási döntés nyilvánosságra kerülésekor azonban még a Nissan lépése felhördülést váltott ki szerte az országban. Nem csak azért, mert Japán második legnagyobb autógyártójaként nem egy Daimler-Chrysler kategóriájú céggel társult, vagy egy Forddal, amelyikkel ugyancsak szóbahozták, hanem egy Japánban szinte ismeretlen, kisebb ráadásul félállami kontrol alatt levő franciával. Az is fokozta a feszültséget, hogy a patinás cég élére a Renault által delegált *nem japán* managert neveztek ki, lévén, hogy a részvények harmada a Renault kezébe került és a cég még további opciót is szerzett 44 %-ig, vagyis gyakorlatilag a Nissan külföldi ellenőrzés

³¹⁷ A szerelmi felhívás a japán médiában egyidejűleg elterjedt „rabu kooru” kifejezés tükörfor-dítása (Megjegyzés: K.I.)

³¹⁸ DaimlerChrysler takes equity stake in Mitsubishi Motors (The Japan Times, 2000. október 19.)

alá került³¹⁹. Az aggodalommal figyelt tapogatózások után a hír sokszerű reakciók jeleit mutatta a piacon. Nem csak a Nissan számára volt ugyanis egy kicsit keserű a pirula, hanem a piac is fanyalogva értékelte a választást és a Nissan részvényárfolyama a tőzsdén tovább esett.

A legtöbb figyelmet talán az vonta magára, hogy a cost killer néven nemzetközileg elhíresült Carlos Ghosn nem csak szelet kavart. Szakmai tapasztalata hátraarcot eredményezett az addig folytatott menedzsment gyakorlattal szemben. Először is radikális fogyókúrára fogta a Nissant: gyáregységeket zárt be, régi keiretsu beszállítóknak közel a felével szakította meg a kapcsolatot és tízezres nagyságrendben bocsátott el embereket³²⁰. Megvádolták azzal, hogy mint külföldi nem ismerve a japán üzleti hagyományokat, szembe megy velük és tönkreteszi a Nissant. Ghosn, Revitalizálási Terve végrehajtásának első szakaszában igazolni látszott a kritikussait, mert a terv rekord veszteséggel járt és az eladások is közel egy tizedével visszaestek³²¹. Azonban amikor a meghirdetett programjának megfelelően néhány év múlva, az ezredforduló után Ghosn talpra állította a korábban haldokló vállalatot és a többi japán autógyártónál jobb vállalati teljesítményt tudott felmutatni³²², nemzeti hősnak kijáró tisztelettel övezték és vele kapcsolatos reagálások a „ló másik oldalára kerültek”: volt olyan időszak, amikor nem múlt el nap, hogy ne jelent volna meg valamilyen formában a sikereinek titkát hajszóló médiában. Ghosnnak elévülhetetlen érdemei vannak nem csak a Nissan talpraállításában, hanem a japán társadalom külföldi befektetőkkel, menedzserekkel kapcsolatos szemléletének átalakulásában is. Tevékenysége bizonyította, hogy a külföldi menedzserek szakértelme tud újat nyújtani

³¹⁹ Az egyetemi óráimon rendszeresen figyelem diákjaim reflexióit a gazdaságban történt eseményekre. A Nissannal kapcsolatos vélemények kapcsán nemegyszer diákomnál a kétségbeesés jeleit láttam, aminek az egyik változata úgy artikulálódott, hogy: Mi lesz Japánnal? A külföldiek kezébe kerül? A másik típusú válaszok ennél kicsivel árnyaltabbak voltak. Csak attól tartottak, hogy így a japán technológia kerül idegen kézbe. (A vélemények különböző alkalmakkor és csoportokban hangzottak el, egymástól függetlenül, mégis nagyjából ezen két reflexió köré csoportosíthatók.)

³²⁰ Nissan Motor to cut five factories, 21,000 jobs (The Japan Times 1999. október 18.)

³²¹ Restructuring of Nissan brings 323 billion yen loss (The Japan Times 1999. november 22.)

³²² 2002 májusban már új ambíciózus célokat tűzött ki **180**-as vezérszlogennel, azaz **1** milliós autóeladásnövelés, **8** %-os profitráta és **0** % kamatos kötvénykibocsátás. Ehhez képest 2003-ban már kétszámjegyű profitrátát tudott jelenteni, amivel a japán autógyártókat, a Hondát és Toyotát is maga mögé utasította. (ASP 2003. április 12.)

a 90-es években sokat szapult japán menedzsmentnek és hasznára tud lenni egy japán vállalatnak is. Amikor néhány év múlva a Sony egy brit származású amerikai menedzsert helyezett a vezetői székbe³²³, az esemény a nissani váltáshoz viszonyítva már szinte észrevétlenül maradt³²⁴.

A keiretsuhálóba való belenyúlás, a foglalkoztatási keretek átalakítása, a fizetési elvek teljesítményhez való kapcsolása, külső menedzserek alkalmazása az igazgatótanácsban, közvetlen finanszírozásra való áttérés, stb. olyan elemek amelyekhez más vállalatok is hozzányúltak. Nem minden vállalat és nem egyformán minden elemhez. Ki-ki saját szükségletei és elvei szerint, de a hagyományos modell-rendszerben megszokott módszerek kevés helyen maradtak változatlanul.

Egy – a Pénzügyminisztérium által 2007-ben végzett felmérés szerint – három típusú vállalatcsoportot lehetett megkülönböztetni: Az elsőhöz a felmérésben résztvevő vállalatok 24 % tartozott, amelyek ún. hibrid modellt alkalmazott, vagyis a hagyományos és a nyugati modell-elemek egyfajta keveredését. Ide tartoztak olyanok, mint a Toyota, Canon, Yamaha, Hitachi, Mitsubishi, stb., vagyis olyan cégek, amelyeknek jelentős külpiaci aktivitása van. A 42 %-os részesedésű második csoport megmaradt a hagyományos modellnél. Ide főleg építő, vegyipari, textil, élelmiszergyártók tartoztak. A 34%-os harmadik csoport az előző kettő között helyezkedett el és kiskereskedők, különböző iparágakban tevékenykedő családi cégek alkották a zömét³²⁵. A hibrid modellt követő cégek rugalmasabban voltak és teljesítményük jobb volt a többinél. A 24 %-os arány önmagában relatíve kicsinyek tűnik, de ha figyelembe vesszük, hogy ez csak a cégek száma szerinti arány. Ha a piaci részesedést is figyelembe vesszük, akkor kiderül, hogy miután közöttük voltak a legnagyobb japán multik, és ezen a csoport a foglalkoztatottak 67 %-át alkalmazta, belátható, hogy a súlyuk és jelentőségük a modellátalakulás véghezvitelében korántsem elhanyagolható.

³²³ Sir Howard Stringer, 2005. június.

³²⁴ Híradás természetesen volt, de szinte már csak normál üzleti hírértékkel rendelkezett.

³²⁵ Japan is reluctantly embracing globalization (The Economist 2007. November 29.)

5.6. CORPORATE GOVERNANCE

A kilencvenes évek nem csak a banki-pénzügyi szektort rázkódtatták meg, hanem a Japán második világháború utáni sikerét kihordó és megszüülő termelő szektor világszerte sikeresnek ismert nagyvállalati szereplőit is. Mint láttuk, a kilencvenes évek második felétől, 1998-tól, a Hashimoto-Obuchi időszak határától kezdett kikristályosodni, hogy a hagyományos modell-rendszernek leáldozott. Az üzleti világ örökre megváltozott. Ez ugyan elsősorban a banki és pénzügyi szféra sokkja volt, de ez a japán gazdaságnak az a kulcsterülete, ami a hagyományos modellt legtovább hordozta, legkésőbb kapcsolódott a globalizációhoz és mint láttuk a pénzügyintézmények nem csak átértékelték a sokkot, hanem le is vonták a következtetéseiket amik többek közt addig nem látott szerkezeti és hagyományfelrugó változásokban öltött testet. Ennek következményei viszont a reálgazdaságot sem tudták elkerülni.

A XXI. évszázad elejére a vállalatok - így vagy úgy, de többnyire saját erejükből - valamennyire rendezték soraikat. A többség túljutott a válságperióduson. A kisebbség – pl. a Daiei, a gazdasági csoda időszakának egyik emblemikus szereplője, vagy a Yaohan supermarket lánc -, nem tudta visszaszerezni a régi fényét. Mások – mint például a Sony – még csak ezután került zavarba, az alapítója és egyben vezetője: Morita halála után. A vállalatok talpraállása ugyan megtörtént, azonban az elvesztegetett tíz év is rajthagyta a nyomát a japán üzleti világ képén: a japán vállalatok nemzetközi megítélése is változott. A már többször említett 500-as Fortune rangsor alapján a helyzetük a következőképpen alakult:

A világ 20 legnagyobb vállalatának rangsorváltozása 1996-2001 között³²⁶

Rang sor		Vállalat neve	Ország	Árbevétel USD mill.
2001	1995			
1	9	Exxon	U.S.	210,392
2	12	Wal-Mart Store	U.S.	193,295
3	4	General Motors	U.S.	184,632
4	7	Ford Motor	U.S.	180,598
5	17	DaimlerChrysler	Német	150,070
6	10	Royal Dutch Shell	Brit/Netherlads	149,146
7	n.a.	BP Amoco	Britain	148,062
8	20	General Electric	U.S.	129,853
9	1	Mitsubishi	Japán	126,579
10	8	Toyota Motor	Japán	121,416
11	2	Mitsui	Japan	118,013
12	n.a.	Citigroup	U.S.	111,826
13	3	Itochu	Japán	109,756
14	n.a.	Total Fina Elf	Francia	105,869
15	15	NTT	Japán	103,234
16	n.a.	Enron	U.S.	100,789
17	n.a.	Axa	Francia	92,781
18	5	Sumitomo	Japán	91,168
19	18	IBM	U.S.	88,396
20	6	Marubeni	Japán	85,351
7	11	Japán cégek száma		

9. tábla Forrás: Fortune magazin 1996. & 2001. augusztus alapján szerzői összeállítás

Miközben a 20-as rangsorban 1995-ben 11 japán vállalat ért el helyezést és az első nyolc helyen szinte csak japánok voltak, ez 2001-re érzékelhetően átrendeződött. Az első 20-as csoportban már csak 7 japán vállalat van, de ezek is pozícióvesztésben. Miközben az 1995-ben első helyezett Mitsubishi 2001-re a 9., a második helyezett Mitsui a 11., a harmadik Itochu a 13.... a hatodik Marubeni pedig a 20. helyre csúszott vissza. Még az autógyártók piacán mára első helyre felkúszott Toyota³²⁷ is visszaesett kicsit. És ezek csak az élcsoportban megmaradt vállalatok számbavételét érinti. A teljes lista további rangsorbeli visszaeséseket is regisztrált.

³²⁶ A Fortune 2001-es időpontját azért választottam, mert az időközben elindult és felgyorsuló egyesülési hullám következményeként későbbi időpontban már nehezen lehetett volna összehasonlítható adatsort találni, annál is inkább, mert az egyesülés éppen a érintett nagyvállalati körben indult meg látványosan.

³²⁷ A GM-et 2007-ben, közel száz év után taszította le a világszerepet jelentő trónról. => Toyota outsells GM in first half (The Japan Times 2007. július 21.)

A pénzügyi szektor sem látszik teljesíteni minden, Hashimotó által a Big Bang meghirdetésével kitűzött célt. Egyebek mellett azt, hogy a pénzügyi szektor liberalizálásával megindul a külföldi tőkebeáramlás és a XXI. század elejére a Tókyói Tőzsde Londonnal és New Yorkkal vállvetve kereskedik és a világ pénzügyi piacának alappillérét képezve, annak egyik meghatározójává válik, visszatérve a 80-as években egyszer már megszerzett nemzetközi pozícióhoz. A várakozás, illetve a kijelölt cél nemcsak hogy nem látszik teljesülni, hanem az is a megtett lépések korlátozott eredményességét mutatja, hogy XXI. század elejére, több ázsiai piac, a Hong-Kongi a Singapúri is megelőzte Tókyót.

A fentiek miatt az egymás után felszínre került, néha a szakadék szélére sodródott vállalati kudarcok után a Mitsubishi, Nissan, Matsushita, Shiseido is - hogy csak néhány ismertebbet említsünk -, kezdtek kikapaszzkodni a kátyúból. Ők menedzsment-reformokkal, költségcsökkentéssel és belső szerkezetátalakítással megújulva próbáltak megoldást találni a problémájukra.

A Sony-nál a helyzet messze nem volt olyan súlyos, mint a Nissannál és számos területen továbbra is a megújulás élvonalában volt, ennek ellenére, az átállást még nem sikerült teljes mértékben megvalósítani. A Sony újonnan kinevezésre került külföldi vezetőjének, Sir Howard Stringernek³²⁸ a legutóbbi időkig a változásokat hevesen ellenző belső ellenállással kell küzdenie³²⁹. Most úgy tűnik, hogy a jelenlegi globális válság külső kényszere a belső ellenállás elerőtlenedéséhez is hozzájárult. Nincs ez másként a többi elektronikai gyártóval sem. A Panasonic (a 2008-ig Matsushita nevű cég utódja) Hitachi, Toshiba, Sharp amelyek egyszer már átmentek ráncfelvarrási folyamaton, a jelenlegi válság hatására úgy tűnik ismét neki kell gyürkőzniük a piaci turbulenciák által keletkezett újabb feltételekhez való alkalmazkodáshoz³³⁰.

Az autógyártáshoz visszatérve: a Nissan ismét nehézségekkel néz szembe, igaz, hogy az egész autóipar hasonlóképpen érintett, egészen a csúcán levő Toyotáig

³²⁸ Az első külföldi vezető akit egy japán cég saját elhatározásából vezetői, CEO pozícióba helyezett. (A Mazda és a Nissan esetében a külföldi vezető M&A keretében került vezető pozícióba!)

³²⁹ Japan's electronics giants Unplugged (The *Economist* 2009. február 5.)

³³⁰ The *Economist* 2009. február 5. Ibid.

bezárólag. Bár ez utóbbiaknál inkább a válságra való gyors reagálási képesség tesztjéről, vagyis a már megújított üzleti modell kereteinek és működésének, reagálóképességének vizsgájáról van szó³³¹.

Egy harmadik csoportnak, mint a Daiei, Yaohan, még a megváltozott környezet ellenére sem sikerült a megújulás. A korábbi modellből nem sikerült teljesen kijönni és még mindig küzdenek a túlélésért. A létszámleépítés itt már kevésnek bizonyult, de a menedzsment megújulása és a vállalatfilozófia megváltoztatási kísérlete sem hozta még meg a kívánt eredményt.

A corporate governance-nak a fenti big-business csoporton túli képe is változott. A szabályozás megváltoztatásának következményeként az addig belterjes menedzsmentbe a kívülről felkértek arányát meg kellett növelni. Ez egyébként később elhangzott a liberalizáció kritikái között is, amelyek szerint a lépést a reform álcája alatt tulajdonképpen az USA követelés-listáinak engedve a neoliberalizmus, illetve a piaci fundamentalizmus irányába lépve hajtottak végre³³².

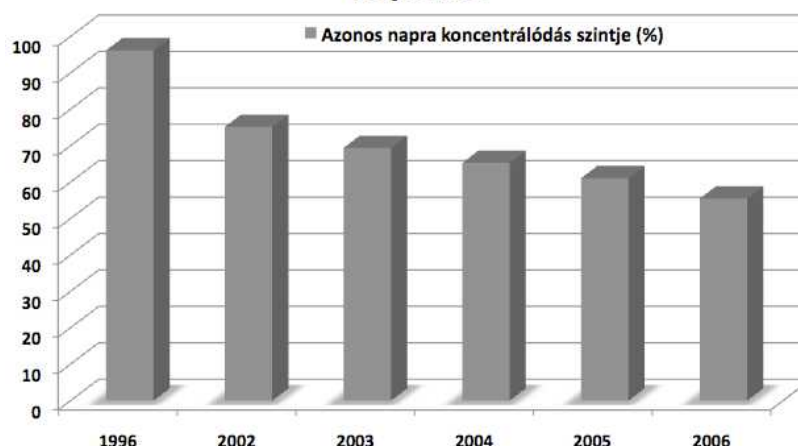
A kereszttulajdonlás arányának csökkenése és a szabályozókörnyezet változása, a külföldi befektetők arányának növekedését is maga után vonta. Ennek a következménye viszont az lett, hogy a nyilvánossági, átláthatósági, nemkevésbé a hatékonyság iránti igény, ezzel a nyomás a menedzsmentre tovább erősödött.

A külföldi befektetők mellett a kisbefektetők is fokozottabban léptek fel a buborékgazdaság összeomlása után. Igyekeztek csoportokba tömörülve, szakembereket alkalmazva nagyobb súlyra szert tenni és érdekeiket ezen az úton érvényesíteni. Mivel az üzleti környezet is megváltozott, a közgyűlésekkel kapcsolatban látott korábbi kép is átalakulóban van.

³³¹ Ezzel kapcsolatban egy értékpapírkereskedő cég nemrég nyugalomba vonult vezérének Koshin Hirotsugu úrnak - tehát egy olyan személynek aki belülről és a mindennapi gyakorlatban látta a folyamatot -, a kérdésemre adott válasza szerint a japán vállalatoknak a mostani válságra adott válaszai „most tényleg meglepő, eddig nem látott gyors kéz”-re (i.e. gyors üzleti korrekciós intézkedés) utalnak. Vagyis, a tapasztalt szakember várakozására is rácafoló sebességgel, nagyon gyorsan reagáltak. Ez ugyan nem statisztikai adattal alátámasztott bizonyíték, de a sokéves tapasztalat reflexiója, amit úgy is felfoghatunk, mint a „hagyományos modellpályáról” való letérésre utaló gyakorlati bizonyosságot.

³³² Forrás: Asahi Sunday Project vitaprogramban elhangzott érvelés 2006 június 25.

A részvényközgyűlések dekoncentrációjának folyamata

19. ábra Forrás: NHK hír 2006. június.10.

Az átalakulásért küzdő, a véleményükkel előálló (もの言う株主) és azt érvényesíteni kívánó részvényesek szimbólumává, emblematikus figurájává vált Murakami Yoshiaki³³³ is ekkor, az 1998-as fordulat után kezdett feljönni. Nem kifejezetten csak Murakami fellépésének hatására, hiszen a kritikák már előtte is léteztek és egyfajta mozgalom előtte is volt a kisméretű részvényesek körében. Sokkal inkább valószínű, hogy a változások szelét érezve lépett fel Murakami, otthagya a minisztériumi munkahelyét. Megjelenése és aktivitása viszont – legalábbis addig, amíg a csúcson volt -, kétségtelenül bátorítóan ösztönzően hatott a corporate governance terén lezajlott változások előmozdításában is.

A részvényes közgyűléseknek a hagyományos modellben látott egy napra koncentráltsága figyelemre méltó mértékben oldódott. A Tókyói Tőzsdén jegyzett 1808 vállalatnak az 1996-ban feljegyzett 96,2 %-os arányával szemben 2006-ban már csak 55,5 %-a tartotta a közgyűlést június 29-én vagyis egy napon. Ugyanakkor 45 vállalat – ami az előző évhez viszonyítva kilenc vállalattal való gyarapodást jelentett -,

³³³ Murakami a pénzügyminisztérium elit-bürokráciájából lépett ki és a befektetőcége megalapításával az indulásakor a japán menedzsmentet megreformáló imageval lépett fel nagy érdeklődést és várakozásokat kiváltva.

Némileg kapcsolódva a Livedoorhoz, ugyancsak hullámokat vetett nem csak a tevékenysége, de letartóztatása is. A vádak szerint olyan akvizíciós tranzakciókat hajtott végre, amelyekkel szintén a törvények határáig elment és a gyanú szerint azokat átlépve, végül is insider tradingben állapították meg bűnösségét és kettő és fél éves felfüggesztett börtönbüntetést kapott pénzbüntetéssel kísérvé. => Kamiya Setsuko [2009]

szombatra és vasárnapra hirdette meg a közgyűlést, hogy minél többen tudjanak résztvenni³³⁴. Figyelemre méltó tendencia az is, hogy a japán részvényesekkel kapcsolatos vállalati szemlélet megfordulni látszik más esetekben is. Különösen azon vállalatok esetében, ahol az M&A aktivitás - következőkben tárgyalandó - növekedése kapcsán az ellenséges felvásárlás veszélye áll fenn. Ez esetben a vállalatok törekedtek arra, hogy minél több részvényes jelenjen meg és segítségükkel elfogadtassák az ún. poison pill rendelkezésüket és így megakadályozzák a külföldi felvásárlást³³⁵. Bizonyos értelemben ebbe az irányba mutatnak a kormányzati védelmi intézkedések is, amelynek keretében kiterjesztették azon vállalatok körét, amelyeknél nemkívánatosnak tekintik a külföldi befektetők jelenlétét³³⁶, vagyis a deregulációt reregulációval kiegészítve finomították. Az is szembetűnő azonban – egyebek mellett az ellenséges felvásárlási kísérletek megjelenésének és azok kezelésének példáján keresztül -, hogy a korábbi adminisztratív alapú bezárkózó szemlélet helyét a piaci módszerek felé való elmozdulás is megjelent.

Mivel a koizumi-takenakai gazdaságfilozófiából világossá vált, hogy továbbra sincs visszatérés a reformok előtti időszakhoz, az állam nemcsak ideiglenesen, a Hashimotoi reformok és pénzügyi zavarok idején, hanem végleg elengedte a vállalatok kezét és a daytraderen kívüli kisbefektetők, valamint a külföldi befektetők aktivitásának növekedése a corporate governance korábbi keretek közti továbbélését egyre inkább szélesedő körben tette lehetetlenné. A hagyományos modellnek ez a bástyája is omladozóban van és egyebek mellett mostanában a részvényesek nagyobb súlyt kapnak a közgyűlés tevékenységében.

5.7. AZ M&A FELGYORSULÁSA

A corporate governance kereteinek, a holding és egyesülésekre vonatkozó törvényi szabályozások változása, és a részvénystruktúra átalakulása fokozatosan utat nyitott nemcsak az állami ösztönzésű, konszolidációs célú banki, hanem az üzleti élet egyéb területein kialakuló egyesülési hullámnak is.

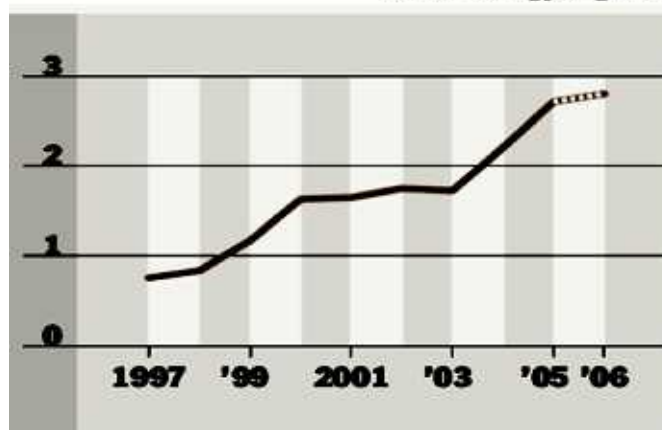
³³⁴ Forrás: NHK hír (2006. június.10.)

³³⁵ Egy példa: L.P., Bull-Dog's vs, Steel Partners eset 2007 június-július. Másik: 1,459 companies (The Japan Times, 2007. június 29.)

³³⁶ Cortazzi Hugh [2007]

Egyesülési mánia

Japán vállalatokat érintő M&A esetek
1000-es egységben

A pontozott rész az első hat hónap eredményein alapuló becslés
Forrás: Nihon Keizai Shinbun

20. ábra

Míg a 80-as évek közepén az M&A esetek száma legfeljebb néhány százra volt tehető, az e téren megfigyelhető aktivitás a 90-es évek második felében hirtelen felgyorsult. A háttérben a kormányzati politika irányváltása volt. A gazdaság hibernált állapota, a kormányzat tétovázása és az 1997-es pénzügyi válság megmozdította a banki szférát, majd megoldásként, némi kormányzati ösztönzéssel az egyesülések felé tolta, amint azt az Obuchi alfejezetben láttuk és a korábbinál is hatalmasabb megabanki intézményeket eredményezett. Időközben a bankok tulajdonosi portfóliója átalakult. A háború után kialakított kereszttulajdonlási helyzet ma már a múltté. Amíg 2002-ben is a részvényeik 40 %-a még japán vállalatok kezében volt, 2007-re ez az arány 20 %-ra apadt le, ugyanakkor a külföldi befektetők 2002-es 10 %-os részesedése 2007-ig 30-40 %-ra ugrott fel³³⁷. A pénzügyi válság kirobbanása után ugyan ez a folyamat megtorpanni látszik³³⁸, sőt még újabb kereszttulajdonlással való védekezési kísérletek, vagy éppen manipulációk is elindultak³³⁹.

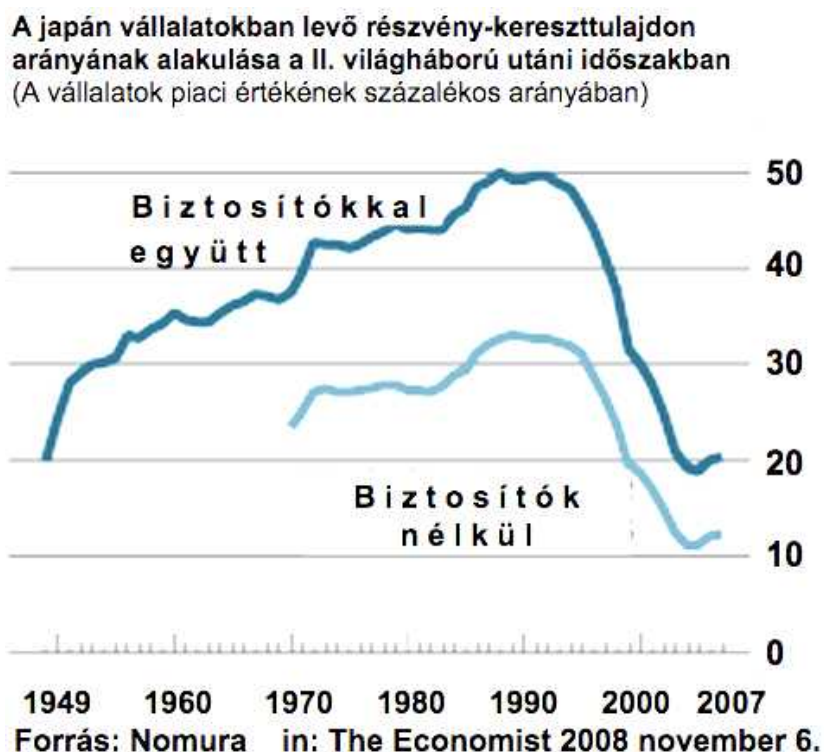
A századforduló után ismét egy egyesülési hullám indult. A mozgató tényező a stabilizálódó gazdaság konjunktúrájának indulása mellett már a korábban is elindult

³³⁷ Japanese Banks:...(The Economist 2008. június 26.)

³³⁸ Japanese M&As ...(The Japan Times, 2009 augusztus 15.)

³³⁹ Cross-shareholding needs ...(The Japan Times, 2009 augusztus 29.)

részvénykereszttulajdonon (持ち合い株) alapuló csoportosulások tulajdonarány-csökkenésének felgyorsulása volt. A XXI. század első évtizedére a részvénykereszttulajdon aránya a háború óta a legacsonyabb szintre került és ez a tendencia különösen az utóbbi időben volt látványos.

21. ábra. Forrás: Nomura Kutatóintézet

Az M&A-re vonatkozó szabályozás enyhítésével a piacon további mozgásokra, átrendeződésekre is lehet számítani³⁴⁰. Amellett, hogy a szabályozásváltozás a hagyományos modell kereszttulajdon-védőbástyáját kikezdte és a további külföldi részvénytulajdon szélesedést is lehetővé tette, megnyitotta az utat más formájú átcsoportosulások előtt is.

A jelenlegi pénzügyi válság előtti években beindult felívelő konjunktúra megnövelte a banki és vállalati szektor önbizalmát éppúgy, mint tőkeerejét és a magához térő üzleti szektor – a buborékgazdaság óta először - elindult bevásárolni külföldre. Ezúttal megint, nem csak a hazai pályán³⁴¹ felgyorsult egyesülések és

³⁴⁰ Japan finally warms to vulture culture (The Japan Times 2007. április 27.)

³⁴¹ M&As jump 39%, led by MUFG (The Japan Times, 2008. november 7.)

felvásárlások, hanem a külföldi piacok³⁴², vagyis a határokon átnyúlók is belekerültek a látóterébe.

Az M&A aktivitás gyors további terjedése ellen hat egy utóbbi időben történt ellenséges felvásárlási esemény, ami megtorpantotta a folyamat hevességét. Az esemény a Bull-Dog japán élelmiszeripari cég és a Steel Partners amerikai befektetési alap közt történt párharc volt. A Steel Partners végül is elvesztette a küzdelmet a Bull-Dog menedzsmenttel szemben és vélt sérelmei orvoslása céljából a bírósághoz fordult. A folyamat végén a Legfelsőbb Bíróság a Bull-Dognak adott igazat. A mellékvágányon ugyanakkor – ahogy az egy felmérésből kiderült -, hogy a tőzsdén jegyzett cégek tíz százaléka poison pill stratégiai megelőző intézkedéseket hozott, a fennmaradók pedig egy ennél enyhébb, előrejelző, monitoring jellegű intézkedések előkészítését tették meg³⁴³. Vagyis elindult a piacon az új befektetési körülményekhez való alkalmazkodás.

Az eset ugyanakkor egy kicsit elbátortalanította a külföldi befektetőket, ami a befektetések visszaesésében is tükröződik. Az eseményt – valószínűleg rövid távon - egyfajta üzleti nacionalizmusnak is tekinthették, legalábbis ahogy a lépéseket a pesszimisták látni vélték, de hosszabb perspektívából tekintve feltételezhetően csak arról van szó, hogy a piac teljesen normálisan reagált. Hasonló folyamat az USA-ban a hatvanas évektől a nyolcvanas évekig, mintegy harminc éven keresztül lassúbb fejlődés eredményeképpen ugyancsak végbement. Japánban ennek csak egy kései, és a nyitás miatti felkészületlenségből adódó valamint a korábbi reflexek, beidegződések inerciái miatti hevesebb reakciójáról van szó.

Mindenesetre a folyamat egyelőre nem látszik teljesen lezártnak, de most már inkább a piaci szereplők kísérleteiről van szó, semmint egy egységes központi vezérlésű stratégiáról. Vagyis ez az üzleti világban lezajló folyamat is inkább a hagyományos modell-rendszer eróziója irányába mutat.

³⁴² Value of M&As leaps as Japan goes shopping (The Japan Times 2008. november 9.)
Inagaki Kana [2008]

³⁴³ Shimizu Kaho [2007]

5.8. MEGÚJULÓ FOGLALKOZTATÁSI KÖRNYEZET

Az új nemzedékeknek (freeter³⁴⁴, NEETs³⁴⁵) a régi társadalmi modellhez való viszonya és egy élhetőbb társadalom iránti igénye mind a társadalmi környezet, mind a gazdasági-foglalkoztatási környezet kérdőjeleit gyarapítja.

Ez az igény véletlenszerűen ugyan, de egybeesik bizonyos munkaadói szándékokkal is. A post-buborék elvesztett évtizedében talpraállási gondokkal küzdő gazdasági szereplők, főként a nagyvállalatok - mint láttuk -, a hagyományos modellből való kilépéssel³⁴⁶ keresték a kiutat, egy hosszabb távon is nagyobb mozgásteret biztosító keretet próbáltak kialakítani. Ennek során már a Koizumi időszakot megelőzően tízezres nagyságrendű munkaerőleépítésekbe kezdtek³⁴⁷. A megújulásnak és költségcsökkentésnek része volt a munkaerő rugalmasabb kezelése³⁴⁸ is amit rövid távon leggyorsabban nagy méretű létszámleépítéssel lehetett megoldani. Ezzel párhuzamosan megindult egy olyan mozgás, ami a vállalatoknál a foglalkoztatás mozgásterét bővítette: A rugalmas kezelés nem korlátozódott ugyanis az alkalmazottak leépítésére. A vállalati foglalkoztatási politika tendenciaváltásának második fele az volt, hogy az eltávozottak helyére a mindenkori igényeknek megfelelő, de sokkal könnyebben leépíthető és olcsóbb ideiglenes alkalmazottak arányát kezdték növelni még azon vállalatoknál is (Pl. Toyota, Canon), ahol deklarálták, hogy az élethosszig tartó foglalkoztatási modellt nem kívánják feladni.

A költséggazdálkodás, illetve a hatékonyabb munkaerőkihasználás irányába történő elmozdulás is megjelent. Főleg a nagycégek voltak az úttörők abban, hogy a senioritási alapú bérrendszerről a teljesítményalapú felé mozdultak el³⁴⁹. Többeknél

³⁴⁴ Az angol „free” és a német „arbeiter” szavak kombinációjából létrejött japán kifejezés egy társadalmi jelenség leírására. (További részletek a mellékletben)

³⁴⁵ NEETs = Not in Education, Employment and Training. Ez utóbbi főleg fiatal, a középiskolát illetve egyetemet elhagyó, de nem munkában álló rétegre vonatkoztatják, de szélesebb értelmezése is létezik. Állást nem kap, vagy nem is keres, meghúzódik szülőknél.

³⁴⁶ Manufacturers losing battle with life-time employment (The Japan Times, 1998. október 8.)

³⁴⁷ Koizumi alatt történt meg a Munkatörvény további liberalizációja is 2003-ban.

³⁴⁸ Nem csak az említett Matsushita, Nissan, de a Sony, Fujitsu, stb cégek is több tízezres nagyságrendben építettek le alkalmazottakat, amit a hagyományos modellben nem tudtak volna megtenni.

³⁴⁹ Matsushita és a Sony is erre az útra tért (The Japan Times, 2003. november) Lásd melléklet

felszámolták a nagyösszegű végkielégítés speciális japán rendszerét. A végkielégítés összegét, ami a senioritással emelkedett, arra ösztönözve, hogy az alkalmazott a vállalatnál maradjon, az alapbérbe való beépítési kísérlettel kompenzálták. Ez utóbbi lépés a fiatalok esetében nagyobb népszerűségnek örvend, mivel csökkenti a munkahelyváltással járó veszteségeket, vagyis a munkaerőmozgás korlátainak felszabadulása irányába hat legalábbis a bevezető propaganda szerint. Ez azonban csak akkor igazán eredményes, ha a rendszer általánossá válik. Az általános elterjedés azonban még nem történt meg, valamint a változtatókkal kapcsolatos említett negatív szemlélet is lassabban követi a tendenciát.

Előző évhez viszonyítva

Forrás: Belügyi és Kommunikációs Minisztérium

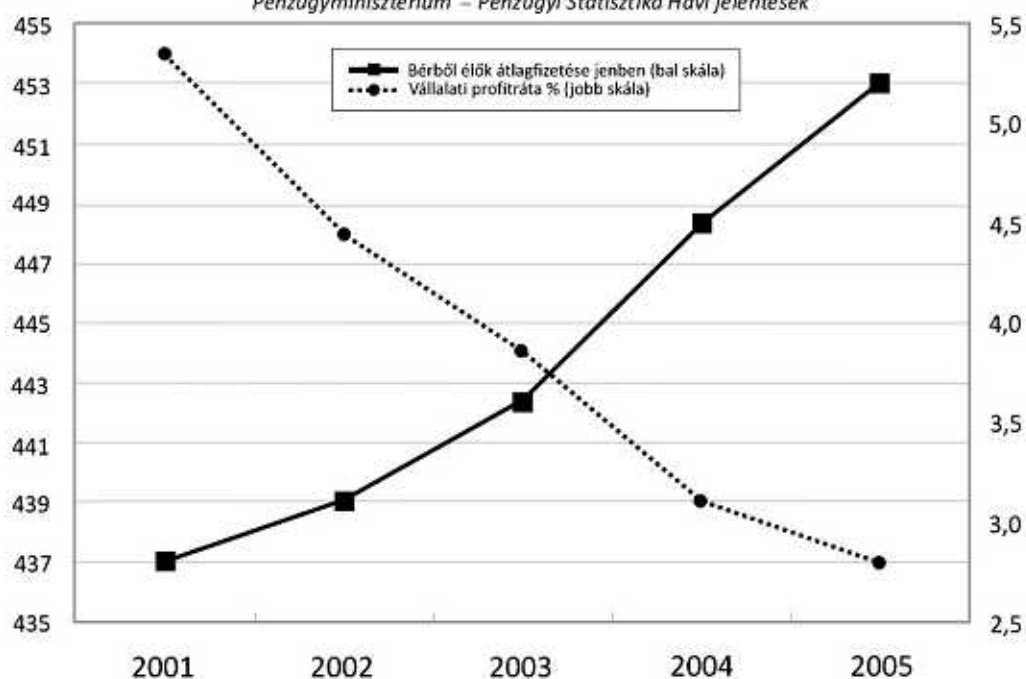
21. ábra. (Forrás: Belügyi és Kommunikációs Minisztérium)

A gyakorlatban az állandó alkalmazottak bérének befagyasztásával és az ugyanazon munkát sokkal olcsóbban³⁵⁰ ellátó, korlátozott ideig foglalkoztatott alkalmazottak kombinálásával további bérköltség-csökkenést tudtak elérni, miközben az újra beindult konjunktúra következtében a vállalati nyereséget sikerült növelni.

³⁵⁰ A korlátozott ideig foglalkoztatottak bérszínvonala a korlátlan ideig foglalkoztatott, vagyis állandó alkalmazotthoz viszonyítva annak mintegy felét éri el. Nem is beszélve a kisebb adó és egyéb terhekről.

Az átlagfizetés és profit alakulása

(In: ASP 2007. február 4.) Forrás: Japán Adóhivatal – magánszektori fizetésfelmérés
Pénzügyminisztérium – Pénzügyi Statisztika Havi jelentések

23. ábra. (Forrás: Adóhivatal, Pénzügyminisztérium)

Ha még részletesebben megnézzük, akkor kiderül, hogy a nagy, közepes és kisvállalatok közti jövedelemelosztás is átalakult. Amíg a nagyvállalatoknál a 1995 és 2004 között a bérköltségek mintegy 1,5 %-kal nőttek, a közepes méretű vállalatoknál 9,5 %-kal a kisvállalatoknál pedig 13,6 %-kal csökkentek a bérköltségek ugyanezen időszakban³⁵¹. Az átrendeződés arra utal, hogy a terhek a bedolgozó, és egyben gyengébb tárgyalási pozíciójú keiretsu rétegre jobban ráterhelődtek.

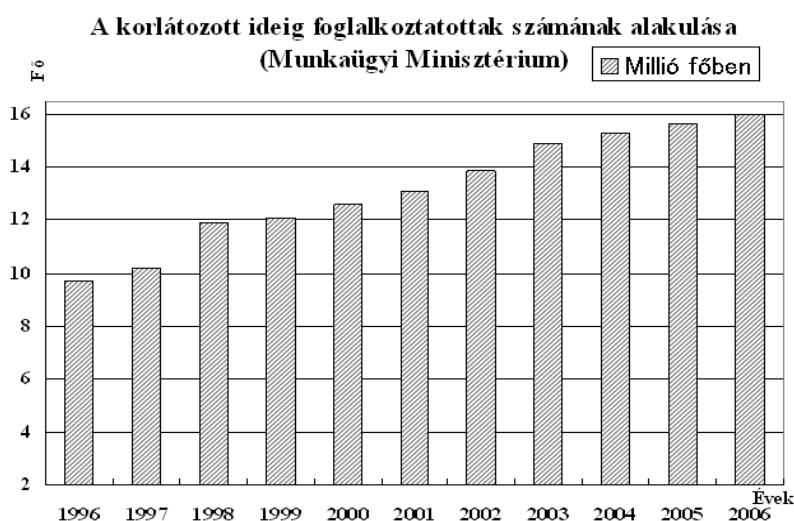
A 18-as ábra görbéiből látható, hogy az állandóan foglalkoztatottak számának csökkenése 2006-ig folytatódott, majd 2006-ban először a csökkenés növekedésbe ment át. A foglalkoztatási mutató javulásának hátterében azonban gyaníthatóan nem a belső vállalati teljesítmény, sokkal inkább egy ettől független tényező húzódik meg. A cégek munkaerő-politikájában jelentkező tendencia okai a háború utáni bébi-boom nemzedék (dankai sedai³⁵²) nyugdíjkorhatárhoz való érkezése, az aktív munkából való

³⁵¹ Forrás: Pénzügyminisztérium, Jogi személyek körében végzett statisztikai felmérés. In: ABC 2006. április 1.

³⁵² Magyarországon Ratkó gyerekeknek hívott rétegnek fele meg a demográfiában.

hirtelen nagytömegű kivonulása, illetve ennek kompenzálására történő vállalati törekvésben keresendők³⁵³.

A szerződéses és kiközvetített kölcsönmunkaerő-réteg folyamatosan szélesedett. Az 1995-ben még tízmillióhoz közeli ideiglenes foglalkoztatottak száma 2006-ra elérte a tizenhat milliót, ami minden három foglalkoztatottból egy fő ideiglenesen alkalmazottat³⁵⁴ jelent.

24. ábra. (Forrás: Munkaügyi Minisztérium)

A foglalkoztatási rendszer megújítása azonban nem állt meg a létszám és bérszerkezet átalakításnál. Ebbe az irányba mutat, hogy a senioritási alapú, vagyis a munkában töltött időhöz kötődő díjazást is kezdik felváltani teljesítménybérezéssel, mintahogy a vállalati hűségen alapuló foglalkoztatási modell pillérei is repedezni látszanak. Korábban meglehetősen kockázatos és veszteséggel járó vállalkozás volt munkahelyet változtatni. A XXI. században első évtizedére viszont kezdtek megjelenni az úgynevezett munkaközvetítő, munkaerő kikölcsönző és fejtudás³⁵⁵ cégek is és mind az ilyen irányú üzleti tevékenység, mint pedig ennek tárgya, a munkahelyváltogatás egyre elfogadottabbá válni.

³⁵³ A vállalatok még mindig előnyben részesítik a frissen egyetemet végzettek alkalmazását. A danksai sedai kiesésének veszélyét érzelve ezért a korábbiakhoz képest fokozatosan javult a frissen végzettek elhelyezkedési lehetősége. Az egyetemen, ahol oktatók ez a statisztikákból egyértelműen érzékelhető és az adatokból ítélve nem csak az én egyetememen.

³⁵⁴ Wákingupua NHK program 2006. július 20.

³⁵⁵ Bethan Hutton [2001]

Mivel a nevezetes japán élethosszig tartó foglalkoztatási rendszer egyébként is csak a nagyvállalatokra volt jellemző és ott volt a legradikálisabb az átalakulás is, ezt a tendenciát sokan a hagyományos foglalkoztatási keretek felbomlásaként, gyakorlati eltűnéseként értelmezik.

5.9. SZOCIÁLIS FESZÜLTSG: NYUGDÍJRENDSZER, EGÉSZSÉGÜGY, ÉS FEJLETLEN MUNKAERŐPIAC

A Mainichi Shimbun által 2006 áprilisban végzett lakossági felmérés szerint a válaszadók 42 %-a érzi úgy, hogy rosszabbodtak az életkörülményei a Koizumi időszak alatt és csak 18 %-a válaszolt úgy, hogy javultak³⁵⁶.

A társadalom jövedelmi és életkörülményeinek polarizálódásával a vesztes oldalra kerülő, elszegényedő réteg folyamatosan szélesedik és lassan kezelést igénylő társadalmi problémává növi ki magát. Az új foglalkoztatási keretek kialakítása tényleges igényt jelent a vállalatok részéről, hiszen a hagyományos változat a gyors növekedés feltételeire és igényeire épült, foglalkoztatási követelmények is mások voltak.

A nagyvállalatok viszont az elmúlt évtized hosszú ideig tartó pangásának időszakában megtapasztalták a régi modell korlátját (leegyszerűsítve: munka nincs, elbocsátani nem lehet, fizetni kell) és a modelltől való kilépésre, annak feladására törekedtek. Az időközben megváltozott szabályoknak megfelelően³⁵⁷ a jelenlegi válság idején is nyomban az elbocsátás eszközéhez nyúltak³⁵⁸, vagy tovább erősítették a rendszer olyan elemeit ami az élethosszig tartó foglalkozástól való eltávolodást jelentik³⁵⁹.

A korlátozott ideig való foglalkoztatás szélesítése is a munkaerőköltség csökkentésének eszköze, amellet, hogy a kiigazítás terheit is ezek az alkalmazottak

³⁵⁶ 小泉政権きょう発足5年 毎日新聞 2006 április 26. (A Koizumi kormány ma öt éve indult (Asahi Shimbun 2006. április 6.))

³⁵⁷ New labor law details dismissal rules (The Japan Times, 2003. június 28.)

³⁵⁸ Nissan már elbocsátott közel 10000 embert 2008-ban, 2010-ig további 20000-t jelentette be A Sony 16000 a Panasonic 15000, Mitsui Mining 4,000 elbocsátását határozta el. További 124802 part-timers is utcára kerül (The Japan Times 2007. április és 2009. január között cikkei a mellékletben)

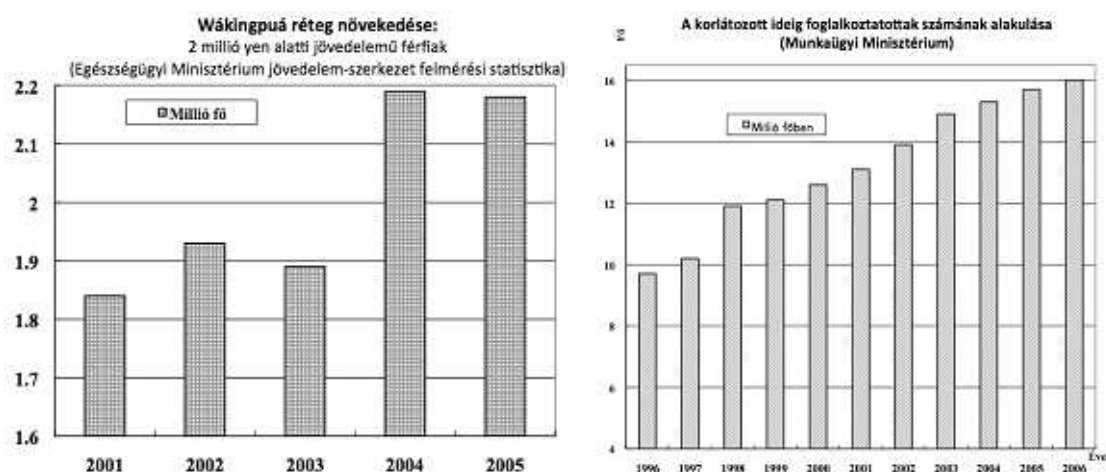
³⁵⁹ Shimizu K. [2007]: What the government is trying to accomplish The Japan Times ápril 5.

viselik legnagyobb mértékben³⁶⁰. Nem csak az alacsonyabb bér miatt, hanem azért is, mert az élethosszig tartó foglalkoztatáshoz a hagyományos modellben kapcsolódó, munkahelyen belüli képzés költségeit is meg lehet takarítani. Amíg az 1988-89-es időszakban a munkaerőköltségen belül a képzésre fordított 1 főre jutó költségarány elérte a 2,4 %-ot, ugyanez 2002-ben már csak 1,5 %-ot tett ki³⁶¹, vagyis majdnem felére csökkent.

Azonban az érem másik oldala, hogy bár vannak kezdemények fejadáscégek formájában, magán és közintézményi formában is, még nem lehet mondani azt, hogy rendelkezésre áll az a munkaerőpiaci mechanizmus, ami ezt a réteget kezelni tudná, illetve ami van az még nagyon fejletlen.

Gyakran felmerülő reformretorikai kritika a foglalkoztatási és életkörülmények romlása.

A növekvő jövedelmi szakadék, dolgozó szegények³⁶² rétegének szélesedése.

25. ábra. (Forrás: Egészségügyi és Munkaügyi Minisztérium)

Az érintettek között van olyan, aki nem akar elkötelezett lenni élethosszig egy vállalatnál, de olyan is aki szívesen dolgozna egy vállalatnál, viszont nem jut állandó álláshoz: pl. egyedülállóként gyerekei vannak, emiatt nem alkalmazzák állandóan, vagy valami más miatt (akár saját hibájából, vagy önszántából is) elvesztett egy állást,

³⁶⁰ 124,802 part-timers face the ax (The Japan Times, 2009. január 31.)

³⁶¹ Munkaügyi Minisztériumi felmérés 2007.

³⁶² A dolgozó szegény (wákingpuá = working poor) részletek a mellékletben.

de nem nyer felvételt másutt, így alkalmi munkából él. A társadalom fogadókészsége is változik, de a „freeter”, NEETs kifejezések utalnak a működési zavarokra, és arra is, hogy a társadalom is felkészületlen és inkább elítélőn mintsem toleránsan tekint az önhibájukon kívül ilyen helyzetbe kerülőkre. Létezik egyfajta tartózkodás az érintettekkel szemben, a társadalom nem nagyon tud mit kezdeni a jelenséggel.

Az alkalmi (ideiglenes, szerződéses, kikölcsönzött, stb.) munka díjazása ugyanakkor rendkívül alacsony, ha nem sikerül állandó munkához jutni akkor a megszerzett jövedelem lakbérre sem elégséges, csak napi életfenntartásra, vagyis bármennyit törekszik nem tud a gödörből kikapaszzkodni, stabil életkörülményeket teremteni. 35-40 éves kor után alkalmi munkához jutni is nehéz, így ennek a rétegnek nagy esélye van arra, hogy a hajléktalanok táborát gyarapítsa.

A jelenség nem teljesen új, de korábban inkább a saját akaratból állást nem keresők az ún. freeterek voltak a dominánsak. A Koizumi éra alatt a NEETs-el megjelent egyfajta önhibán kívüli kisodródás jelentéstartalom is. A „dolgozó-szegény” ezektől abban különbözik, hogy még ilyen helyzetben is igyekszik munkát vállalni.

A probléma okozati összefüggései szerteágazók. A munkaerőpiaci feltételek változását három faktorcsoportha lehet összefoglalni: Egyrészt a fiatalok ma már nem akarnak atyáik szigorúbban kötött munkakörülményeivel megbékélni, vagyis a társadalomnak a munkakörülményekhez való hozzáállása változáson megy keresztül. Másik okozati összefüggés a vállalatoknak a hosszan elnyúló pangás feltételekhez való alkalmazásából ered, melynek következtében a költségek mérséklése céljából a munkaadók munkaerőleépítéssel segítenek magukon. A harmadik megemlíthető ok pedig a háború után a gyors növekedésre kialakított teljes, élethosszig tartó foglalkoztatásra épülő keretfeltételek változáson mennek keresztül, itt egy rugalmasabb foglalkoztatási keret-rendszer felé elmozdulás igénye jelenik meg. Ez egy más típusú, likvidebb munkaerőpiac kialakulását is feltételezi. Összeségében tehát mind három körülmény: a társadalom, a piaci helyzet és a keretrendszer kifáradása is alapvető változások felé mutat.

Az így lassan megnyíló munkaerőpiaci résbe sok új venture cég igyekszik beleférközni. Ezek munkaerő kiközvetítéssel, kölcsönzéssel, sőt átképzéssel is

foglalkoznak, főleg a munkaerőpiacon kívülrekedt ún. freeterek számára, de úgy tűnik az ilyen venture business-keret az alapproblémát nem tudja megoldani önmagában. Említettük, hogy a munkahelyváltás jelenséggel, főleg a kvalifikált munkaerő esetében változni látszik a kép, de maga a váltás a társadalom szemében még mindig a kudarc beismerésével egyenlő, ezért nem könnyű a döntés³⁶³.

A médián átszűrődő megnyilatkozásból arra lehet következtetni, hogy azon véleményformálók (gazdasági szakemberek, politikusok, stb.) hangja erősödik, akik úgy tekintenek a munkaerőpiacon lezajló változásokra, hogy azok a japán társadalmi béke, sőt a japán kultúra lerombolását, továbbá a japán gazdaság erejének, versenyképességének meggyengítését eredményezik. Az élethosszig tartó foglalkoztatásról, a japán munkaerő hagyományos bánásmódjáról való lemondás ebből következően hiba. Eszerint a régi keretfeltételek lojálisabb, igényesebb és hosszabb távon képzettebb, ergo versenyképesebb munkaerőre teget biztosítottak az iparnak, mint a nyugati módszerek beszivárgásán alapuló új. Ebből következően - részben liberalizáció-ellenes politikai indíttatásból -, olyan hangokat is lehet hallani, hogy a régi munkaerőmodellhez kellene visszatérni, mert Japánnak ebben van az ereje³⁶⁴.

Az érvelés kicsit a modellváltás körüli utóvédharcnak, erőltetettnek hangzik első látásra. Azonban az üzleti szektorból is hangzanak el mellette érvek. A Toyota vezetője Watanabe egy interjúban³⁶⁵ arról panaszkodott, hogy külföldön az a legnagyobb gondjuk, hogy nagy a munkaerő-fluktuáció. Így a nagy nehezen toyota-szemléletűnek kiképzett és drága munkaerő távozásával nemcsak pénzügyi veszteségük van, hanem új alkalmazott betanításához kell hozzáfogniuk, ami nem csak pénz, hanem nagyon energia és időigényes. A rugalmasság és az állandóság, a minőség és költségleszorítási igény közti feszültséget a Toyota úgy oldotta fel, hogy megőrzi ugyan az élethosszig tartó foglalkoztatást az alkalmazottjai egy részénél, egyidejűleg pedig gyorsan leépíthető, olcsóbb ideiglenes foglalkoztatottjainak arányát is növeli. Viszont a nyugdíj-korhatárt elért alkalmazottjaikat nem feltétlenül küldik el, sőt számítanak

³⁶³ Bethan Hutton [2001]

³⁶⁴ Kansai TV Wake up program vitája (2006. november 12.)

³⁶⁵ Steward Thomas A. & Raman Anand P. [2007/7-8]

rájuk. Akik maradni akarnak, azokat a gazdag élettapasztalataik átadása céljából a fiatalabb nemzedékek képzésénél alkalmazzák.

A toyota-érvelés arra utal, hogy az élethosszig tartó foglalkoztatás azokon a helyeken, ahol erre tényleges igény van az üzleti világban, nem a hagyományos keretek közt, hanem némileg átalakult formában ugyan, de hosszabb távon is fenn fog maradni. Erre utal az is, hogy részben a válság nyújtotta muníciókkal az utóbbi időben az érdekeltek maguk, és melléjük álló szervezetek is szorgalmaznak egyfajta nagyobb kötődéshez, stabilitáshoz visszatérő megoldást.

A gond nem is az élethosszig tartó foglalkoztatottakkal van, hanem az ideiglenes, vagy korlátozott időtartamra, szerződéssel foglalkoztatottakkal. Ez utóbbiak esetében ugyanis érzékelhető társadalmi feszültség jelentkezett az utóbbi időben. A nem állandó státusszal rendelkező munkaerőréteg ugyanis sokszor ugyanazt a munkát végzi amit a szerencsésebb állandó foglalkoztatottaké, ugyanakkor a fizetése alacsonyabb, helyenként közel fele, nem részesül ugyanazon jutatásokban, jogi védelemben és nem tartozik a szakszervezetekhez sem, vagyis nincs része szolidaritási védelemben sem. Az ezzel kapcsolatos problémákra megoldást kereső céllal már elindult a kívülrekedt foglalkoztatottaknak egyenlő jogokat követelő mozgalom³⁶⁶, vagy a kényszerű munkából való kiesésre egyéni vállalati megoldás³⁶⁷, sőt a foglalkozási feltételeket korrigáló törvénykezés³⁶⁸ is. Ezek a lépések részben a 2008-ban kívülről begyűrűző és elmélyülő válság terheit³⁶⁹ igyekeznek enyhíteni, részben pedig a foglalkoztatási rendszerben meglévő feszültségeket próbálják egyfajta a hagyományos keretekben érvényesülő egalitáriánus irányba visszaterelni³⁷⁰, ami a modellváltás e téren jelentkező korlátainak is tekinthető.

Az időskorúak arányának növekedése és a csökkenő születésszám a társadalom gyors előregedésével jár, ami nem csak a munkaerőpiac hosszú távon egyre erősödő munkaerőellátási korlátjára mutat rá, hanem a nyugdíj és egészségügyi rendszer hosszú távú finanszírozására való nagyobb odafigyelést is igényel. Így a nyugdíj és szociális segélyek, továbbá az egészségügyi szolgáltatásoknál is elindult egyfajta

³⁶⁶ Part-time... (The Japan Times, 2007. október 27.)

³⁶⁷ Toshiba... (The Japan Times, 2009. február 6.)

³⁶⁸ Temp relief ... (The Japan Times, 2009. március 20.)

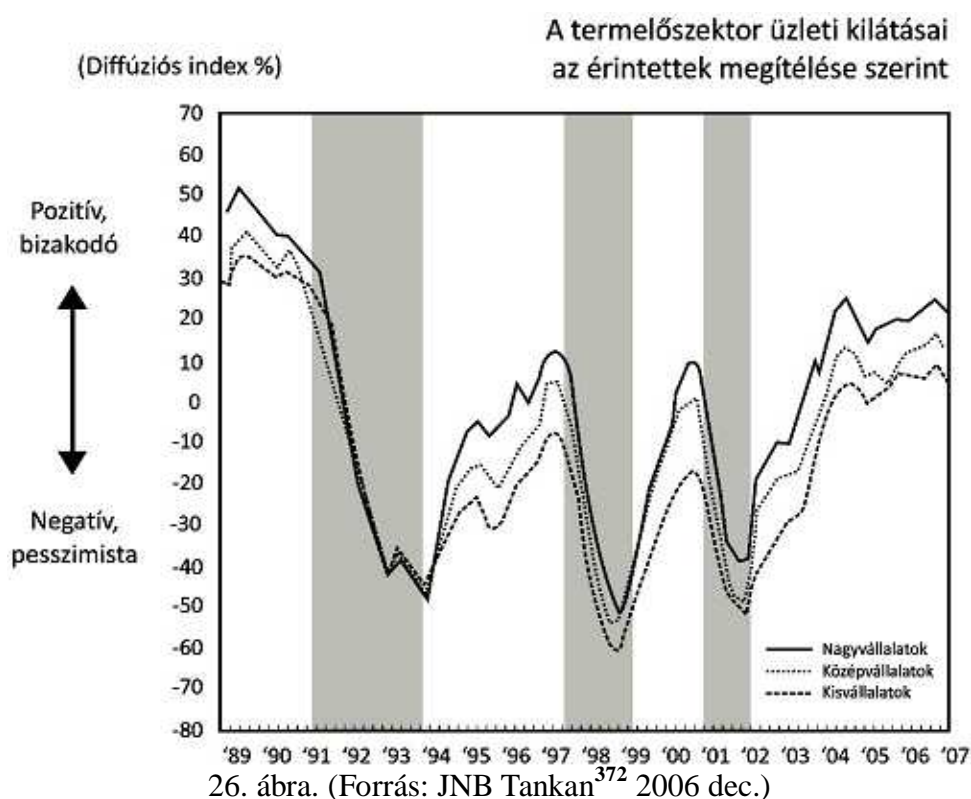
³⁶⁹ 25% of Japan's firms ... (The Japan Times, 2009. január 10.)

³⁷⁰ Keidanren, Rengo... (The Japan Times, 2009. január 16.) Battle ... (The Japan Times, 2009. január 16.)

nagyobb terhek vállalása irányában való átalakítás, amelynek eredményei és társadalmi hatásai még nem láthatók. Az európainál és ameriakinál gyorsabb előregedési tendencia mindkét ellátási rendszernél azt engedi sejteni, hogy komoly finanszírozási gondok megjelenésével kell számolni. Az egészségügyi ellátás máris akadozik, az Abe kormány idején kirobbant nyugdíjnyilvántartási rendszer működési hiányossága³⁷¹ pedig arra utal, hogy a rendszer intézményeinek működtetésében is komoly gondok halmozódtak fel. Ugyanakkor a rekordméretű állami eladósodás világos korlátot szab a paternalista megoldásnak, vagyis egyfajta nemállami megoldás irányába való lépés esélyét erősíti, illetve nagyobb társadalmi felelősségvállalást igényel.

³⁷¹ Több mint ötvenmillió nyugdíjas adatát nem tudták azonosítani a nyilvántartásban. (The Japan Times, 2008 március 15.)

Kis és középvállalati réteg helyzete

Mind a banki hitelezési attitűdnél, mint az üzleti kilátások megítélésénél azonosítható a kis és középvállalati réteg hátrányos helyzete. A 90-es években lezajlott strukturális átrendeződés egyrészt azzal járt, hogy a nagyvállalatok elkezdtek leépíteni alvállalkozóikat, beszállítójukat, másrészt azzal is teret vesztek, hogy Kína elszívta a befektetőket, a belföldi élénkülés elmaradt, vagyis ha nem tudtak a korábbi anyavállalat, vagy keiretsu-kapcsolatuk után menni, akkor a piacuk zsugorodott össze.

A 26-os ábrán is jól látható, hogy a termelő szektor kis és középvállalatai kevésbé bizakodók az üzleti kilátásokot illetően, mint a nagyvállalatok. A nem gyáripari szektorban - és éppen ez az a réteg, amelyik nem tud kivonulni külföldre – a helyzet rosszabb, a kisvállalatok üzleti hangulata a pesszimista tartományban marad, de a középvállalatoké is csak 2006-ban tekint be az index bizakodó tartományába, hogy 2007-re már megint vissza-térjen a pesszimizmushoz. Jellemzően mutatja ezen réteg helyzetét az is, hogy a bankok-nak sem tartoznak a preferált ügyfélkörébe és ezért gyakran kell fordulniuk rendkívül magas kamatfeltételekkel hitelt nyújtó nembanki

³⁷² A japán központi bank időszakos jelentésének neve.

penzügyi intézményekhez és mivel sokan nem bírják az uzsorafeltételek miatt felhalmozódó terheket, öngyilkossággal keresnek kiutat a helyzetből. A probléma olyan szintre fejlődött, hogy a politikusok is kénytelenek voltak a témával foglalkozni és a meglévő törvényi kereteket újralibrálni. Az addigiakban még legálisan kérhető 30 %-os kamatszint un. szürkezónáját a döntés eredményeként mint-egy 10 %-kal csökkentették³⁷³.

5.10. FOGYASZTÁSI-ELOSZTÁSI FORRADALOM

A fogyasztás és elosztás terén, tulajdonképpen részben a New Yorki Plaza egyezmény, részben a Maekawa report belső keresletet ösztönző felhívására már a Buborékgazdaság összeomlása előtt elindult egyfajta érlelődés a változásokra. Erre a japán hajlandóságon kívül az USA-val folytatott kereskedelmi tárgyalások³⁷⁴ valamint egy 1991-ben az elosztási rendszer tárgyában összehívott nemzetközi konferencia³⁷⁵ is rásegítettek. Az elosztási rendszerrel kapcsolatos törvény egyik revíziója 1990-ben, majd teljes liberalizációja 1998-ban volt. Az eredmény a japán elosztási rendszer nagy mértékű átalakulása lett: megjelent a verseny és a termelőkkel szemben a fogyasztók kerültek a szektor fókuszába.

Amikor 1996-ban, 5 év után visszatértem Japánba, az első amivel találkoztam, a nagyméretű városszéli diszkont shopok voltak amiket azelőtt nem láttam. Az első diszkont áruház Japánban Niigatában, Joetsu városában jelent meg 1993-ban. A 30000 négyzetméteren a vásárló mindent megtalált amit keresett, sőt az addigi megszokott kiskereskedelmi árakhoz képest kevesebb mint fele áron³⁷⁶. Ez népvándorlást eredményezett és kiürítette a városközponti kis egységeken alapuló üzletnegyedet. Ugyanakkor a médiában olyan híradások láttak napvilágot, hogy a kis üzleteknek lealkonyult. Ahol a diszkont áruházak megjelentek, ott a régi nagy hagyományú kiskereskedelmi negyedek kis üzleteinek jelentős része rövidesen bezárt. Ezek az aggóató hírek – a későbbiekben megjelenő Plazák és egyéb nagyterületű

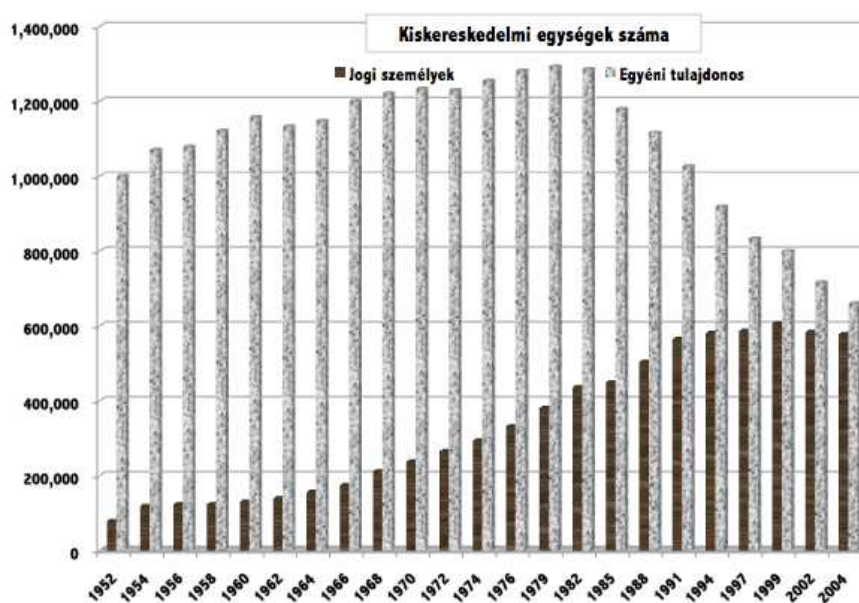
³⁷³ Feketepiai kölcsönzésről (uzsora) az NHK programja 2006. május.9.

³⁷⁴ Structural Impediments Initiative talks, a Buborékgazdaság idején, de a kölcsönös igények egyeztetésére összehívott találkozók tulajdonképpen azóta is folynak. Ezen összejövetelek tárgyai voltak az alapok a Koizumi idején a kormányzatot ért bírálatoknak.

³⁷⁵ Tamura M. 10. old., Czinkota 3. old. In: Czinkota [2000]

³⁷⁶ Yoshino F. [1998] Elosztási forradalom című előadása az NHK-ban október 2-án.

üzletcentrumok után – mind a mai napig megtalálhatók a mediában. A kisbolti hálózat hanyatlása hozzájárult ahhoz, hogy a fiatalok körében sem tartozik a legnépszerűbb foglalkozási formák közé. Visszahatásként a boltocskák tulajdonosai fokozatosan kiöregednek és egész utcásorokat lehet látni lehúzott rolókkal, kiadó üzlethelyiségekkel és öregedő házakkal. A piacrészüket változatos formájú modernizált üzletláncok, illetve nagyobb kereskedelmi egységek, shopping mollok vették át.

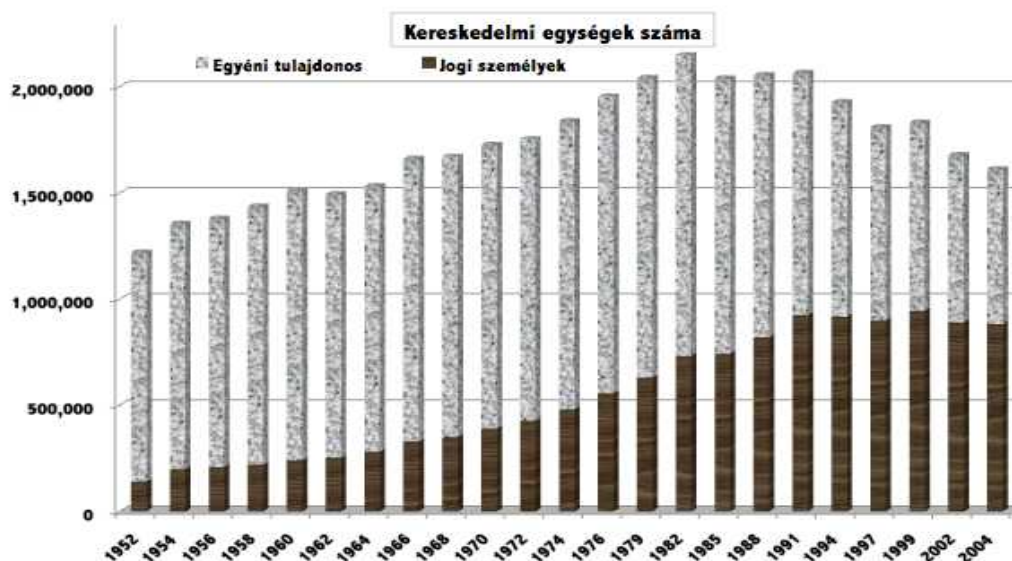

27. ábra. (Forrás METI Statisztikai adatok)

A diszkont és egyéb szakosodásokat is tartalmazó részletezettebb bontású összehasonlítható statisztikai adatokat a japán statisztikai források nem közölnek. Viszont a 27-es ábrából is jól látható a kis egyéni tulajdonú egységek számának hanyatlása és a vállalati formájú, nagyobb egységek számának növekedése, miközben a jogi személyek adatai az utóbbi évekre vonatkozóan ott is koncentrálódásra utalnak.

A piacnyitás nem volt eleve garancia a külföldieknek. Míg a McDonald a 90-es évekre sikersztorivá és a fiatalok életformájának részévé vált, az Ikea, Nokia kénytelen volt visszavonulni a piacról. Kihaszánlva az 1995-ös jen erősödést és vele az olcsó importot, valamint az alacsony kamatokat az áruházak és supermarketek is

terjeszkedni kezdtek de itt is inkább a nagyobb láncok látszottak sikeresebbek, míg a kisebbekre nehéz idők jártak³⁷⁷.

28. ábra. (Forrás: METI statisztikai adatok)

A buborékgazdaság után fogyasztópiac pangása mögött azonban mélyebb okok is vannak. Ezek leglényegesebbje, hogy a fogyasztói piac felnőtt, telítetté vált és ez a fogyasztói szokásokat is megváltoztatta. A japán fogyasztó a korábnál sokkal ár és költségérzékenyebb lett. A diszkont üzletek alacsony árai ráébresztették a vásárlót arra, hogy eddig túl magas árat fizetett³⁷⁸ a vásárolt cikkekért.

A szabályozási környezet is megváltozott. A kis egységeket védő, sokat vitatott Nagyméretű Kiskereskedelmi Egységekre vonatkozó törvény korlátozó intézkedéseit több lépcsőben fokozatosan feloldották 1991, 1994 és 1997 folyamán³⁷⁹, és ezzel elidültak a nagyobb méretű változások ebben az új versenyfeltételeket kínáló szektorban is. A kezdődő versenyben új vásárlási alternatívák jelentek meg. Megjelent a telefonos, valamint az internetes vásárlási piac az üzletláncok és áruházak is próbáltak bekapcsolódni ebbe az ágazatba, amellet, hogy közvetlenül a termelőtől vásárolva az árakat is igyekeztek versenyképessé tenni.

³⁷⁷ Japan Almanach [1998] 134. old.

³⁷⁸ Yoshino F. [1998] ibid.

³⁷⁹ Kaikati Jack G. [2000]

Az összes nagykereskedelmi egységek száma 480 ezer körül tetőzött a kilencvenes évek elején (1991-92-ben) és 2004-ben már csak 375 ezer működött, ami 2007-ig további 11 %-kal csökkent. A kisebb nagykereskedelmi egységek száma kicsit korábban tetőzött 131 ezernél viszont visszaesése is nagyobb volt, mert közel hetvenezerig csökkent 2004-re és 2007-ig a METI adatai szerint ez is tovább esett további több mint 8 %-kal.

A termelő és a fogyasztó közti út lerövidült, ami a kieső nagykereskedői lépcső és külön üzletnyitási terhek nélkül önmagában költségcsökkenéssel járt³⁸⁰, nem is beszélve az így keletkező árverseny-nyomásról, amit a japán szakzsargonban árletörésként, árösszezúzásként emlegetnek. A japán piac igazi elosztási forradalom elé került aminek jellemzője, hogy a múlt század végére már nem a gyártói diktátum, hanem a fogyasztói igény kezdte vezérelni.

Valószínűleg erre lehet következtetni abból is, hogy fogyasztó a új szervezeti formát és annak frissességét preferálja. Ez megmutatkozik abban is, hogy bár a nagyméretű kiskereskedelmi egységek felé mutat a jelenlegi fejlődési trend, az ebbe az irányzatba beletartozó nagymúltú és méretű de a változásokhoz kellőképpen alkalmazkodni nem tudó egységek, mint a Itoh Yokado (Seven & I Holdings Co.) gyengélkedik és üzleteket zár be³⁸¹, a Uniqulo a válság ellenére nemcsak hogy rekord bevétellel zár, de még külföldön is van ereje terjeszkedni és újabb üzlethálózatokat nyitni³⁸².

³⁸⁰ A kiskereskedelmi ár 60 %-a az elosztási rendszer fizetsége. (Maruyama M.: Japanese wholesale distribution 19. old. In: Czinkota [2000])

³⁸¹ Four Ito Yokado outlets to close (The Japan Times 2009. augusztus 30.)

³⁸² Fast Retailing plans global sales surge (The Japan Times 2009. szeptember 3.)

A hagyományos keretek és azok változásának tendenciája: II. mikro elemek

Területek	Hagyományos modell	Változás, új elem
Foglalkoztatás:	élethosszig tartó, cél: munkahelyvédelem	munka és vállalati szükség- letorientáltság terjedőben, cél: hatékonyság
Részfoglalkoztatás	marginális, ill. hiányzik	fontos, elterjedt, növekvő
Bérezés	senioritási alap általános	teljesítménybér terjedőben
Részvényes közgyűlés	a részvényesek jogai korlátozottak egyéb stake-holderek javára	a részvényesek fellépése és jogai erősödnek
Részvénykereszttulajdon	magas	minimalizálódott
Külső igazgatótanácsi tagok	aránya kicsi, belterjes	aránya növekvő, nyílik
Külföldi részvénytulajdon	elenyésző	aránya növekvő
Elosztási rendszer	gyártó-vezérlésű keiretsu típusú zárt, kisméretű kiskereskedelmi egység, foglalkoztatás-preferencia	fogyasztói vezérlésű, áruház- lánc és bevásárlócentrum irányultságú, hatékonyság és profitorientáltság
Holdingsok	tiltott	engedélyezett
M & A	korlátozott, helyette kei- retsu és kereszttulajdon	liberalizált, esetszám nő, normál piaci reagálásokkal
Vállalati Törvény	XIX.századi szegmentált, több törvény hatályos	új, egységesített, modernizált, nemzetközi norma felé mutat
Venture business	marginális számú, belépési korlát magas	az esetszám növekvő, belépési korlát alacsony
Keiretsu	erős, kölcsönös, tartós kötelék az anyavállalathoz	lazuló kötelék az anyavállalat részéről

10. tábla Forrás: szerzői összeállítás a jelen dolgozat feltárásai alapján

6. A XXI. SZÁZADI JAPÁN GAZDASÁGMODELL INDULÁSA?

6.1. A VÁLTOZÁSOK ÖSSZEFOGLALÁSA DIÓHÉJBAN

Arra a dolgozat elején feltett kérdésre, hogy lehet-e még a hagyományos japán modellről beszélni, leegyszerűsítve azt a választ kell adnunk, hogy NEM. Az 5.0 fejezetben látható 8-as és 10-es összefoglaló tábla hagyományos és újelem oszlopának adatai összehasonlításából úgy gondolom belátható, hogy jelentős mozgásoknak lehetünk tanúi. Nincs olyan hagyományos modell-rendszer elem, ami szerényebb, vagy radikálisabb mértékben ne mozdult volna meg és ezen mozgások mind a hagyományos modell-rendszerrel való távolodás irányába mutatnak.

A dolgozatban a múlt század végét egyfajta átalakulási, vagy reformperiódusként definiálhatjuk. Ennek több jellegzetessége is van: Az egyik, hogy átfogja a gazdaságot, politikát és társadalmat is. A másik, hogy két szakaszt lehet megkülönböztetni, a harmadik, hogy nagyon lassú még most sem lezárt folyamat. A szakaszolást illetően az első a 80-as évek elejétől a 90-es évek közepéig tart. Itt a változási igény megjelenése és a politikai reformkísérletek felé mutató próbálkozások jellemeztek és inkább kevesebb mint több sikerrel megvalósultak meg. A második periódus meghatározó része a 90-es évek közepétől mintegy tíz éven át tartott, még ma is befejezetlen, de egyes területeken jelentős elmozdulások is megfigyelhetők. Ennek jellemzője inkább a gazdasági intézményrendszerben végrehajtott megújító lépések voltak.

Az átalakításokat elősegítette, hogy a politikai szféra egypárti hegemónián alapuló³⁸³ hatalmi szerkezete és mechanizmusa kifáradt, a politikusok között is nőtt azok száma, akik változásokat akartak, és ez találkozott a társadalom, valamint az üzleti szféra igényével. A változások eredményeként egyrészt a gazdaság vertikális függetlensége a korábbiakhoz képest nőtt, másrészt piaci reakcióképessége gyorsult. A hatalmi koncentráció a politika és bürokrácia felől - amelyben főleg az utóbbi a normativitás felé tendál -, eltolódott az üzleti szervezetek irányába (holding szervezetek újraélesztése és egyesülések elindulása), valamint főleg a foglalkoztatási rendszer működésében a korrekciós terhek jobban ráterhelődtek a lakosságra.

³⁸³ Nem azonos a Kelet-Európai egypártrendszerrel, de az egyetlen párt (LDP) fél évszázados hatalmi dominanciájának mechanizmusaiban és következményeiben vannak az egypártrendszerben megtapasztalt mozzanatokra emlékeztető elemek.

A makroelemek egyes szegmenseiben, főleg ami az állami bürokráciát és a politikát az üzleti kapcsolatok felé összekötő csatornákat illeti, még nagy az ellenállás, a többi területhez képest kisebb a vátozás. Ez a védőbástya több elmozdulás ellenére tartja magát egy teljes áttörésnek még nem mondható határmezsgyén, a többi makro-elem azonban már átlendült ezen. A hagyományos modell mikrooldali elmozdulása még egyfajta kevert, kiforratlan rendszer képét mutatja, ebben az értelemben az átalakulás szakaszában van. Azonban a hagyományos modell egészében már olyan mértékű és tömegű modell-elem változásokon ment át, ami meghaladja mind a korábban megszokott részterületi reform-korrekciókat, mind a makro szinten látható felemás állapotot, és minden bizonytalanság, visszalépés, illetve erre való törekvés ellenére új irány látszik kibontakozni. A régi modellhez való visszatérés előtt legalábbis erős érdekekkel körülbástyázott akadályok tornyosulnak mind a big business, mind a társadalom változási igénye részéről.

Az elmozdulások új irányt, modelltörténeti fordulópontot jelentenek, de éppen befejezetlensége miatt még nem beszélhetünk letisztult új modellről, vagyis bizonyos értelemben egy paradigmaváltás elindult, de nem fejeződött be. Az állapotot nevezhetjük egyfajta japán – angolszász mixnek, azt feltételezném, hogy e két említett modell örök és változatlan. Tekinthezünk rá úgy is, mint egy új modell kialakításának irányába tett lépéssorozatnak is, ami a mai japán fejlettségi szintnek és a gyorsan változó feltételekhez való piaci alkalmazkodásnak jobban megfelel. Ehhez pedig Japán alkalmazza a történelme során mindig is használt absorbeáló technikákat, amivel az aktuális rendszerét felfrissítette másutt tapasztalt hatékonyabbnak, vagy a feltételeknek jobban megfelelő elemekkel. Legyen az kommunikációs (írásrendszer), vallás és eszmerendszeri (buddhizmus), technológiai, államigazgatási, jogi (Meiji, Showa váltások), vagy globalizációs jellegű mint amilyen folyamaton ma átmegy.

6.2. REFORM, MODELL-RENDSZER VÁLTÁS, VAGY...?

6.2.1. Valóban lehet beszélni reformokról, vagy valami másról van szó?

Az utóbbi 20 év reformszlogenek jegyében telt el, minden érdekelt oldal reform retorikát használt, de a reform kifejezés mögött széles skálájú értelmezési különbségek húzódnak meg.

6.2.1.1. Rövid távú szemléletek

1.) A nemzeti érdekvédelemre alapozott értelmezés

Az egész folyamat nem volt más, mint a hagyományos japán gazdaságfilozófiának és az amerikai stílusú neoliberais – mások szerint globalizációs-retorikának és ideológiának a váltakozó erővel folyó küzdelme és az utóbbi több-kevesebb sikerrel végbemenő diadala (USA lobby bírálókat, USA-t kiszolgáló reaganista Nakasonétól a neoliberalista Takenaka, vagy a big business üzleti ideológia-importjáiig, minden az ősellenség US érdekeit szolgálja, stb.). Ebben az értelmezésben egy kifelé forduló, a külföldi elnyomás veszélye elleni nemzeti érdekek védelmében való fellépés szükségessége van a reformzászlóra írva³⁸⁴. A háttérben inkább a status quot veszélyeztetve érző csoportok túlélési küzdelme az alapmotíváció.

2.) A politikai frakcióharc értelmezés

Eszerint a reformretorika az LDP-n belüli frakcióküzdelmek nyilvánosságig eljutott leképeződése. Ez a szembenállás többé-kevésbé a Tanakától Hashimotoig ívelő frakciók orthodox, nacionalista, pénzalapú klienspolitikája és a Fukudától Koizumiig ívelő non-konformista, független stílusú csoportosulás közötti küzdelemmel azonosítható a napi politika szintjén. Ebben az értelmezésben inkább a belső hatalmi küzdelmek és a belső gyengeségek, betegségek felszámolása, vagyis egy befelé forduló öngyógyító megközelítés van a reformzászlóra felírva. Nem véletlenül: az egyik csoportnál a gazdasági világhatalmi pozíció elérése után és a feltörekvő ázsiai versenytársakra is tekintve a nemzetközi piaci pozíció megőrzéséhez feltétlenül szükséges korrekciós lépések megtétele az indíték³⁸⁵. A másik oldalon itt is inkább az elért pozíciók, hatalmi bástyák védelme, de az első értelmezéstől eltérően egy belső ellenféllel szemben.

A régi, hagyományos modell ebben a küzdelemben veszteségeket szenvedett, de vannak részgyőzelmek is: amit maga a reforminga visszalengése és a még fennmaradt

³⁸⁴ Big Bang, Posta privatizáció, Murakami, Horie körüli viták.

³⁸⁵ Koizuminak a konzervatív LDP-ben vannak a gyökerei, a politikai karrierje ott emelkedett fel és végig ott politizált, egyidejűleg jobboldaliként és Tajwan támogatóként is ismert (i.e. Kinaellenes)

régi modell-rendszer elemek léte igazol. Azonban az eredmény - a pillanatnyi visszalengés ellenére is - legfeljebb pirrusi győzelemként értelmezhető. A rendszer vegyes, de már olyan - a régi szisztémától idegen - elemeket is tartalmaz, amik miatt a folyamat többé nem visszafordítható. A legutóbbi választások kimenetele is erre utal. A politikában történt fordulat újabb változások kiindulópontja, katalizátora lehet.

Ebben az összefüggésben Japán közelebb került a nyugati³⁸⁶ értelemben vett modern piacgazdasági modellhez. Nem mondható el egyértelműen sem az USA sem az EU modellhez való hasonulás. Most is sajátos, de a hagyományostól eltérő és a nyugati modellt sem egészében másoló formáció van kialakulóban. A nyugati, vagy angolszász modell már csak azért sem lehet követhető, mert a 90-es évek végefelé már megmutatkoztak a hibái és a jelen válság a korábbi angolszász modellhez a Nyugaton sem teszi lehetővé a teljes visszatérést. A nyugati modell országai is súlyos dilemmák előtt állnak, a modell maga is mozgásban van. Ugyanakkor az állítható, hogy a régi japán vertikális irányítási modelltől való elszakadás irányába jelentős eltolódás ment végbe.

Mindkét verzióban megmutatkozó párharc egymással szembenálló csoportok között, de inkább rövid távra koncentrálódó, konkrét napi politikában érzékelhető érdekösszefüggésekből indul ki.

3.) A gazdasági modell-rendszer értelmezés

A háború alatti, ún. 40-es gazdasági, illetve 55-ös politikai modell kifáradt, zsákutcába jutott (a gazdasági csoda idején jól funkcionáló központi hatalom elkorrumpálódott), és annak felváltása, korszerűsítése folyik a hibák kiküszöbölésével a versenyképesség visszaállítása és egy új növekedési pályára való átállítás jegyében. Ez a megközelítés feltételezi, hogy átfogó, de legalábbis többségi egyetértés van az úgynevezett hagyományos modell elvetése kapcsán. A 90-es évek közepi viták és a Koizumi időszak lakossági és üzleti támogatottsága legalábbis erre utal.

³⁸⁶ A „nyugati” kifejezés itt szándékos, mivel nem lehet nem észrevenni, hogy bár a bírálatokban az USA, neoliberalizmus, angolszász kifejezés fordul elő leggyakrabban, a szociális kérdésekben foglalkoztatási ügyekben, a nyugat-európai és többször az észak-európai modell az, amire figyelnek. Így inkább egyfajta mixelt modellről lehet beszélni, amely mindkettő elemeit keveri a Japánban elfogadhatónak tekintett hagyományokon is alapuló elemekkel.

6.2.1.2. Hosszú távú szemlélet

4.) Szakaszos modellváltás értelmezés

Ha a folyamatot egy távolabbi, madárperspektívából közelítjük meg, mélyebb összefüggés látszik kibontakozni, ami mintha leginkább a kondratyevi ciklusváltás logikájához hasonlítana. Az eltérés, hogy amíg a kondratyevi ciklus technikai ismérveken alapul, Japán esetében a gazdasági modell, illetve a gazdaságot működtető mechanizmusok a váltást meghatározó tényezők. Eszerint a jelen átalakulás az ország modernizációs fejlődésében mindig is jelen levő modell-kilengések fejlődési szakaszokhoz való igazodásának részeként is értelmezhető a Meijitől napjainkig. A Meiji időszak maga is egy ilyen küzdelem eredménye, ahol a zárt modell hívei és az attól való megszabadulás hívei között az utóbbiak győzelmével végződött. Ez azonban nem jelenti sem azt, hogy a zártság teljesen eltűnt volna hiszen még mindig a nyitás a jelenlegi küzdelmek egyik vonulata. Sem pedig azt, hogy a végig folyó küzdelem³⁸⁷ más formában nem élt volna tovább. A fődilemma megjelenésében ez - mint láttuk - tettenérhető volt: a modernizációt központilag, felülről kell végrehajtani, vagy teljesen átvenni a nyugati sikermintát és alulról, a piac erejét kihasználva felépíteni egy versenyképes államot.

A Meijitől a Showa kezdetéig a központi hatalom és irányítás részleges diadaláról beszélhetünk, amennyiben a nagyvállalati réteget (zaibatsuk, kitermelő, nehéz és hadiipar) az állam felülről építette ki és a privatizálásuk után is szoros kapcsolatot tartott fenn. Azonban a kis és középvállalatoknál, a könnyűiparnál a nyugati, szabadpiaci részvénykapitalizmus spontán, alulról épült ki.

A Showa kezdetén történt a következő váltás a háborúra való készülődés jegyében. A relatíve fejletlen Japánnak egy erősebben kézben tartható modellre volt szüksége, ezért építette ki a 40-es gazdasági rendszernek nevezett változatot, amit kissé tökéletesítve fenntartott a háború után is. Az indok a showa kezdetéhez hasonló volt, hiszen a katonai vonalon elszenvedett vereség után, az ország vezetése minden

³⁸⁷ Belháború (Satsuma felkelés, stb), egyes csoportokhoz, vagy azonosítható ideológiákhoz kapcsolódó vezetők elleni merényletek (A Meiji és a Showa időszakban is) formájában.

porcikájával azon volt, hogy ne veszítse el a békét és ura maradjon a helyzetnek. A meghatározó törekvést, hogy az ország semmiképpen ne kerüljön külföldi befolyásolás alá, jól mutatja a szabályozórendszerrel körülbástyázott termékpiaci zártság és a tőkebehatolás ellen gondosan kiépített részvénykereszttulajdon - erődvonal is. Ezt az akaratot az utólérési stratégiájával és az erre épülő modell-rendszerrel végül sikerült is diadalra vinni. A 80-as évekre azonban az addigi sikermodell-rendszer működése már kezdett akadozni.

A big-business vs. SME, illetve exportirányultságú és hazai tevékenységen alapuló duális gazdasági modell ma is tettenérhető, de már nem ennyire tiszták a határok. A keiretsuval kialakult erős összefonódásokkal, valamint az utóbbi időben a korlátok lebontásával (holdingtilalom, egyesülések), kapuk nyílásával (liberalizáció), új technikákkal (venture business, IT technológia) létrejött egy korábban nem létező likviditás, átjárhatóság lehetősége is³⁸⁸, továbbá nem lehet eltekinteni az időközben felnőtt új generációtól, akik új utakat keresnek.

Nem véletlen, hogy először a külföldi tapasztalatokkal, technológiai élvonallal felvértezett és gazdasági erőben is felnőtt, így az állam paternalista mentalitását egyre nehezebben elfogadó Big Business sürgette az elszakadást, modellváltást, érthető önös érdekből.

6.3. KONKLÚZIÓ

Jelenleg, inkább egy újabb, az első és a második fejlődési szakaszban kialakult modell-rendszer meghaladásának, szintézisének időszaka van napirenden. Az irány és a tartalom még további határozott innovatív erőfeszítéseket igényel. Az új modellnek, inkább csak halovány körvonalai látszanak, a végcélok sarokpontjai még nem jelentek meg markánsan. Az irány vita tárgya nemcsak a reformerek hanem a reformellenesek körében is.

³⁸⁸ Itt, az utóbbi esetben egynélre inkább csak lehetőségről beszélhetünk, mert amint valami meg-mozdul (Horie Livedoor, Murakami, stb), az establishment immunreakciója beindul. A társadalom befogatókészsége is vegyes jelenségeket mutat, még érlelődnie kell a változáshoz. Igaz, a fiatalok körében, nem kevésbé kliensei körében is jelentős Horie tábor alakult ki.

Az első szakaszt inkább modernizációs, vagy kvázi globalizációs szakasznak³⁸⁹ nevezném. Eben a szakaszban a modell-rendszer szerepe az volt, hogy lehetővé tette a sokáig elszigetelt Japán gazdaságnak a nemzetközi gazdasági vérkeringésbe való újbóli bekapcsolódást úgy, hogy a modernizálást a gyarmatosítás veszélyének elkerülésével valósítsa meg. Ez a modern nyugati piacgazdasági elemek valamint a modern államigazgatási formák, keretek absorbeálásának időszaka (ebben az értelemben globalizálódó). Bár a fejlesztési folyamatnak itt is voltak speciális elemei (az állam erőteljes aktivitása, a privatizálás, a zaibatsuk alapjainak megteremtése), de egy darabig nem ezek lettek a dominánsak, illetve a dominancia csak a gazdaság egyes területeire terjedt ki.

A második szakaszt, amit a 40-es gazdasági rendszer jellemez, inkább egy specializációs, kvázi elszigetelődésbe visszalépő rendszerfejlesztésnek nevezném. Itt a piacgazdasági alapok dominanciáját tudatosan megkerülő határozottabb központi, vagy japán típusú fejlesztő-gazdasági mechanizmus került kiépítésre, ami a követőin keresztül magában hordozza egy potenciális ázsiai vagy ennél is általánosabb fejlesztő-modell létrejöttének opcióját.

A harmadik szakasz elindulása a buborék összeomlása utáni időszakra tehető. Ekkor inkább még csak a hagyományos modell-rendszer elemeinek felülvizsgálata, az attól való leválási kísérletről beszélhetünk. Időközben azonban a nemzetközi környezet erőteljes megváltozása és az elemkorrekcióhoz vezető feszültségi pontok megmutatták a mélyreható változások szükségességét, később pedig a működésbe helyezett pozícióban levő elemek előnyeit, de kihozták a hátrányait is. Az utóbbi tíz évben bekövetkezett lokális és globális válság (1997/ben és 2008-ban) azonban újabb kérdőjeleket is felvetett, ami a saját út keresését tovább ösztönözheti.

Egyenlőre a régi és a reformokkal létrehozott új elemek egymás mellett élése a jellemző. Nem lehet azt állítani, hogy a japán gazdaságirányítási kultúra - amelynek sokkal hosszabb ideig volt szervesen működő eleme a központi hatalom, annak

³⁸⁹ Itt én nem a XX. század végén használatba jött globalizáció értelemben használom a kifejezést hanem abban az értelemben, hogy az ország a több évszázados elszigetelődés és különút után megnyílt és igyekezett minél gyorsabban az általa akkor superiornak tekintett intézményi-gazdasági-technológiai értelemben vett főirányhoz becsatlakozni, vagyis alkalmazkodni a korabeli globális, vagy ahogy akkor használták, nemzetközileg elfogadott standardhoz.

penetráns, mindenre kiható befolyásoló szerepe, és így a kultúra szerves részeként van jelen -, teljesen megváltozna. Ezek az elemek mindig jobban jelen lesznek Japánban, mint a nyugati gazdaságmodellekben³⁹⁰, ahol ilyen elemek - akár diktatórikusan is -, csak átmeneti jellegűek tudtak lenni. Azonban a régi típusú, vagy hagyományos modellhez való elutasító viszony is többségbe került a társadalomban³⁹¹, nagyon megnehezítve a visszafordulást, amint azt a 2009 nyári választások is mutatják.

Mindemellett az, hogy az ország a háborús vereség után átment két – a maga korában – felemelő, önértéktjavító és természetesen a napi anyagi jólétben, versenyképességben is a csúcokat ostromló, szinte felszabadító, emancipáló folyamaton (a gazdasági csodával és a buborék-gazdasággal), valamint az elvesztegetett évtizedben átélt két - máig fájdalmas – belső sokkot (a buborék összeomlásával és a pénzügyi válsággal megélt korlátokat) az a társadalom számára meglehetősen kijózanító erejűnek bizonyult.

A nemzetközi környezet is jelentős változásokon ment keresztül: a 80-as években még „a következő évszázad Japán évszázada lesz” hangulat és értékelések voltak a jellemzők³⁹² a nemzetközi irodalomban is. A 90-es években a kínai, indiai fejlődés markánsává válásával már „Ázsia évszázada” kifejezés került előtérbe, míg napjainkra már a „Kína a világ műhelye” a divatkifejezés³⁹³. Ez a váltás arra utal, hogy Japán nemzetközi pozíciója a XXI. századra relativizálódott. A méretét illetően a világ második gazdasági hatalma pozíció már nem tartható a két gyorsan feljövő ázsiai gigász, Kína és India mellett. Japán technológiai fejlettségbeni előnyei azonban még jelentősek. Az ország előtt most az a stratégiai dilemma van, hogy hagyja-e a belső politikai torzalkodásokkal tovább relativizálni a helyzetét, vagy a gazdaságra koncentrálna egy megújult feltételrendszert alakít ki, amivel a nemzetközi porondon

³⁹⁰ Természetesen „nyugatnak” is vannak modellvariánsai, de ami eltérő, az a gazdaság és társadalomfilozófiák alapja: Japán nem ment át az Európában lezajlott reneszánsz humanizmusának szellemi, és a burzsoá forradalmak társadalmi felszabadító folyamatán (nem is biztos, hogy akar, illetve fog). Ezek hatása ugyanakkor közvetve jelen van a nyugatról átvett intézményekben.

³⁹¹ Amit pl. a reformista programok és politikusok támogatottsága a közvéleményben jól illusztrál.

³⁹² Akkor még senki nem gondolt a lassan ébredező Kínára és Indiára.

³⁹³ Kína abszolút méretben és egyes volumen paraméterekben már lekörözte az addig a világ második gazdasági szuperhatalma pozícióban levő Japánt (minőségi paraméterekben még nem).

meg tudja őrizni a 150 év kemény munkájával nehezen elért relatív versenyképességi pozícióját és technológiai vezető szerepét. Netán még pénzügyi központként is fel tud nőni a technológiában már elért színvonalához.

Másként fogalmazva: Japán egyszerűen túljutott a 40-es, vagy hagyományosnak nevezett fejlesztő modell-rendszer által kínált stratégiai keretek által kínált lehetőségen. Ezt a stratégiát úgy is megfogalmazhadjuk, mint a hosszú távú fejlődést megalapozó, a rövidtávú profittal szemben a piaci részesedés szélesítését előnyben részesítő fejlesztést. Ehhez a nemzetközi piacokon az export húzóerejének kihasználása társult, amihez a háború utáni vezetés extenzíven alkalmazta a központosított Japan Inc. vezérlést.

A fejlesztő-modell mára elvégezte feladatát: fel kellett váltani egy - a jelen körülményeknek jobban megfelelő -, az ország érdekeit jobban szolgáló kereteket nyújtó változattal. A reformokkal új irányba történő áraszolgáltatás jobban épít a rugalmasabb (kevésbé központosítottnak vezérelt, a vállalkozói, valamint az újonnan induló szektornak több kezdeményezést lehetővé tevő) rendszerelemekre. A növekedés korlátainak belépésével (a háború utáni modell-rendszer növekedéssel ért el volumen-jövedelmezőséget) a váltást kikényszerítő, a kisebb növekedési volumen mellett nagyobb hozzáadott értékkel elérhető és így fajlagosan nagyobb jövedelmezőségi szempontokat jobban érvényesítő elemek kerültek előtérbe. A váltás nem feltétlenül jelenti azt, hogy Japán közvetlenül átveszi az angolszász modellt. Jelentheti viszont azt, hogy olyan modell-rendszer elemeket alkalmaz, épít be a konkurens modell(ek)ből, japán körülményekre átformálva (foglalkoztatás, corporate governance, horizontális kapcsolatok nagyobb szerepe, stb.), amik nagyobb rugalmasságot biztosítanak a versenyképesség fokozása területén. A jelenleg zajló viták és a politikában megfigyelhető mozgások ugyanakkor arra utalnak, hogy a reformerek szeretnék megtartani a társadalmi stabilitást szolgáló érzékenységet és ennek megfelelően átszabni a politika - bürokrácia – üzleti élet kötőelemeinek mechanizmusát is.

MELLÉKLETEK:

A DOLGOZATBAN HASZNÁLT JAPÁN KIFEJEZÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK ÉS INTÉZMÉNYEK JEGYZÉKE VALAMINT NÉHÁNY FOGALOM RÖVID DEFINIÁLÁSA³⁹⁴:

Adminisztratív irányításon alapuló gazdaság 官僚主導型経済 (kanryou shudougata keizai)

Autópálya építő és fenntartó közüzemi vállalat 道路公団 (Douro Koudan)

Amakudari 天下り alászállás a Mennyből (az elnevezés eredetileg a háború előtti időszakból származik, amikor a császár – akkor még istenként tisztelték – nevezte ki a közhivatalnokokat, akik így a kinevezéssel a “Mennybe” kerültek, hiszen közvetlenül a császárt szolgálták). A mai szóhasználat már nem a császári szolgálatra teszi a hangsúlyt, hanem a közhivatali funkcióra, amiben viszont a kormányhivatalnok jellemzője ma is kiemelt elithez való tartozás. Az amakudari szóhasználat ezért a Japánban a kormányhivatalokból a korai 50-es éveiben leköszönő magas rangú hivatalnokokról van szó akik az eredeti hivataluktól való megválás után egy erre hivatott intézmény szervezetszerűleg egy országos feladatot ellátó intézmények vezetésébe, vagy a nagyvállalatok igazgatótanácsába (yokosuberi) delegálja őket. A továbbiakban ők jelentik az összekötő láncszemet a cég és a nekik megfelelő kormányintézmény között. Ez jelenthet érdekkijárási lehetőséget a vállalat részéről, ezesetben a vállalat meghosszabbított keze a kormányban, de azt is, hogy a kormányintézmény közvetlen ellenőrzés alatt tarthatja az érintett céget, intézményt, ezesetben a kormány meghosszabbított keze a vállalatnál. (Kiglics [1986/4]) Az érdekeltek ezt a hivatali karrier részének, vagyis egyfajta sajátos foglalkoztatási elemnek tekintik, míg a kritikák a diszcrecionális, unfair, korrupció táptalaját jelentő összefonódásokat emeli ki. Az utóbbi miatt állandó harc tárgya. Időközönként - főleg az utóbbi időben a kritikáknak részben engedve több korlátozást vezettek be.

³⁹⁴ A kifejezés és értelmezés-leírás-jegyzék nyilvánvalóan nem lehet teljes, és nem célja, hogy nyelvi szótár legyen, de két célt szolgál: 1.) egy távoli, kevésbé ismert gazdasági környezetről szóló tanulmány kulcskifejezéseinek könnyebb visszakeresését. 2.) A japánnal foglalkozó kutatók számára - lévén, hogy mindenre kiterjedő, átfogó magyar japán (és vice versa) nagyszótár nem elérhető, az áttételen, más nyelveken keresztüli keresés pedig további bonyodalmakkal jár -, segítse a témával kutatók számára egy adott téma könnyebb beazonosíthatóságát. Ezekkel a nehézségekkel kezdő japán-kutatóként magamnak is számos alkalommal kellett szembenézniem, megküzdennem. Bízom abban, hogy ezzel a korlátozott terminológiai szöszedettel is segíthetem a témával foglalkozó kutatók tevékenységét.

Talán leginkább a magyarban is használatos „ejtőernyős” kifejezésre hasonlít egy kicsit, de amíg a magyar változat inkább marginális jelenségnek tűnik, a japán változat egy kiépített kifinomult mechanizmust takar. Érdeemes megjegyezni, hogy a többszöri törvényi szigorítás után a 2008-as White paper szerint a közüzemi vállalatok vezetésének még mindig több mint 45 %-a a kormányhivatalokból került oda Amakudari küldöttként és a számuk további 7584 fővel gyarapodott, akik 3054 cégvezetésbe kerültek be és ebben a számsorban még nincsenek benne a magánvállalatok, vagyis ez csak a jéghegy csúcsa. => *Amakudari* still rampant: white paper (The Japan Times Weekly: 2008. szeptember 13.)

Bel és külföldi árszintkülönbség 内外価格差 Az un. „40-es rendszer” egyik jellegzetes üzletpolitikai eleme.

DJP Japán Demokrata Párt (民主党 Minshuusou): A 2009 augusztusi választásokat fölényesen megnyert és kormányalakító pozícióba kerülve történelmi esélyhez jutott politikai párt. Vezetője Hatoyama Yukio. A vezetés és maga a párt nagy része az LDP-ből a háború után gyakorlatilag hegemon kormányzati pozícióban levő pártból a megújítás igényével kilépett tagokból alakult. A közvélemény nagy várakozással tekint az általuk ígért irányváltás elé, amit az elfáradt, szétzilálódott, megújulásra egyre kevésbé képes LDP nem tudott megvalósítani.

Élethosszig tartó foglalkoztatás 終身雇用 (shuushin koyou) Az un. „40-es rendszer” egyik jellegzetes eleme. Leginkább a nagyvállalatok egy bizonyos körére volt érvényes, a reformok kapcsán az érvényessége megkérdőjeleződött.

FTC Fair Trade Commission / 公正取引委員会 (Kosei Torihiki Iinkai), a Versenyhivatali Felügyelet japán változata

FSA 金融監督庁 A japán Pénzügyi Felügyelet (Kinyou Kantoku-chou)

Freeter, az angol „free” és a német „arbeiter” szavak kombinációjából kialakult jövevényszó. A fiatal munkaerőréteg munkához való hozzáállását is kifejező negatív megítélés a társadalom részéről, amennyiben felelősségvállalás és a munkához való – az idősök által elfogadhatatlan – laza hozzáállásra utal és a szülők nyakán való élösködésre. Ennek a rétegnek a szélesedése arra utal, hogy az okok ennél mélyebben vannak és a társadalom fiatal rétegének a munka és életkörülményekkel való elégedetlensége is kifejeződik benne. Mostanában egy másik, kevésbé pejoratív, némi

objektivitást is megengedő kifejezés van terjedőben, a NEETs (lásd később.). A régi modell elutasításaként is lehet értelmezni.

Gazdasági és Költségvetési Tanácsadó Bizottság 経済財政諮問会議 (Keizai Zaisei Shimon Kaigi) a reformok előkészítésében a kormányfő által meghatározott célra létrehozott, többnyire a miniszterelnök alá rendelt szakemberek fóruma.

Hitelszűke 貸し渋り (kashishiburi) A 90-es években a rossz hitelállomány veszélyes szintű felhalmozódása kapcsán kialakult jelenség.

Hitelvisszavonás 貸し剥がし (kashihagashi). A hitelszűke idején megjelent, a bankok mindenáron való túlélését célzó egyik banki hitelezési politika és gyakorlat a vállalatokkal szemben.

Japán Államvasutak 日本国有鉄道 (Nippon Kokuyuu Tetsudou Vagy *Kokutetsu*) 1986, a privatizálás utáni utódja JR (Japan Railways),

Japán Állami Dohány és Sómonopólium 日本専売公社 (*Senbai Kosha* Nippon Senbai Kousha) Privatizálása 1985, utódja JT (Nippon Tobacco Inc.)

Japán Nemzeti Bank, (JNB, BOJ) 日本銀行 (Nihon Ginkou). A Japán központi bank szerepét betöltő intézmény, amit a XIX. század második felében a Meiji időszakban alapítottak amerikai mintára. A háború alatt és után erős hatalmi jogosítványokkal rendelkezve a Kormány alá volt rendelve. A reformok kapcsán a kormánytól való függetlenség igénye került előtérbe. A megtörtént törvénymódosítások ellenére az autonómiáját támadások érik és kritikusai meg is kérdőjelezzik.

Japán szellem, nyugati technika 和魂洋才 (Wakon Yousai) A Meiji időszak egyik jellegzetes modernizációs stratégiai elve, ami bizonyos tekintetben (főleg a konzervatív szemléletben) ma is érvényben van.

Japán típusú vállalat, japán típusú gazdaság, japán stílusú menedzsment

日本型企业、日本型経済、日本的経営 (Nihongata Kigyuu, Nihongata Keizai, Nihongata Keiei)

Japán Telefon és Távirati Részvénytársaság (NTT - Nippon Telephone and Telegraph) 日本電信電話株式会社 (Nippon Denshin Denwa Kabushiki Gaisha) => A privatizálás előtti nevén: *Japán Állami Teleföntársaság* 日本電信電話公社 (Nippon Denshin Denwa Kousha (*Den-Den Kosha*), privatizálása 1987

Gazdaságtervezési Ügynökség 経済企画庁 (Keizai Kikachou). Angolul az EPA (Economic Planning Agency) rövidítést használják

Kartellezés 談合 (Dango) Főleg az építőiparban a közbeszerzések körül kialakult korrupciós jelenség a XXI. század eleji politikai csatározások egyik fő témája.

Keizai Douyuukai 経済同友会 A Keidanrenhez hasonlóan a japán üzleti világ szervezete. A Keidanren a nagycégeké, a Douyuukai pedig a vállalatvezetők (CEO) szövetsége. (lásd. még Keidanren)

Koizumi időszak botrányhősei:

Horie egy - az egyetemi éveit megszakítva vállalatot alapító, majd az új, elektronikus média területén (internet alapú kis tételben végzett, mindenki számára elérhető kisköltségű tőzsde-ügyletek) - a japán üzleti életben szokatlan sikereket elérő ifjú sikertörténete, akit kétes cégvezetési ügyletek ürügyével bírósági úton, erkölcsi alapokon nyugvó támadásokkal társadalmi nyomással a japán üzleti életből mára már sikeresen kiiktattak. A bírósági eljárás során Horie ugyan tagadta a vádakat, pontosabban, hogy tudott volna kérdéses törvénysértésekről, de végül adóelkerülés, a tőzsdetörvény megszegése és a vállalati könyvek kozmetikázása vádjával kellett szembenéznie és pénzbüntetésen kívül két és fél év börtönbüntetést kapott. Az ügy még nem zárult le teljesen.

A pénzügyi liberalizáció által adott lehetőségeket használta ki. Sikerei csúcsán - különösen a fiatalok között - a változó és sikeres Japán szimbólumává vált, akinek a saját diákjaim között is voltak lelkes követői és üzletfelei. Murakami ugyancsak egy üstökösszerűen feltörő amerikai stílusú befektetési alapkezelőként vált ismertté a japán üzleti világban, aki egyben a sokat bírált japán vállalatvezetés (a hagyományos modell vállalat-részvényes viszonya) megújítójának szerepében is tetszelgett, magára haragítva ezzel a konzervatív tábor.

Murakami, Horiével szemben nem a fiatalok, inkább a nagybefektetők körében vált népszerűvé. Belső kereskedelmi ügyletek kapcsán őt is a Horiéhoz hasonló sorsra jutott. Mindkettőnek nagy érdemei voltak a pénzügyi szféra és a corporate governance megújításában, de a megítélésüket végül az elkövetett hibáik döntötték el.

Az **Aneha**-ügy kapcsán felszínre került üzleti körök működési területe és jellege annyiban eltérő, hogy itt kifejezetten csalásról, az épülettervezésben és kivitelezésben a földrengésbiztonsági előírások sorozatos és tudatos megsértésével végzett tevékeny-

ségről volt szó. Az ügy kapcsán a decentralizált felügyelet működési hiányosságait is sikerült sötét színben feltüntetni.

Koizumi Gekijo (koizumi színház: ie. nem a pártnak, hanem a választó-közönségnek játszik) Ismereteim szerint a karizmatikus alkatú Koizumi volt az első és eddig egyetlen olyan miniszterelnök, aki arra vállalkozott - a referendum intézményét egyébként nem ismerő Japánban -, hogy közvetlenül fordult a választókhöz egy politikailag kényes, a pártvitákban patthelyzetben levő kérdés eldöntésével kapcsolatban és nem hagyta, hogy a párton belüli frakcióküzdelmek legyűrjék és a lakosság feje felett döntsenek az őket érzékenyen érintő kérdésben. A lépése nyilvánvalóan hozzájárult a magas támogatottsága fennmaradásához és a választások kimeneteléhez, ellenfelei részéről pedig a „koizumi gekijo” kritikai címke kiérdemléséhez is.

Konvoj-politika 護送船団 (Gosousendan) a háborúban a haditengerészetnél alkalmazott logisztikai technikából átvett kifejezés, ahol a szállítás során a nagyobb hajók közrefogják és védik a kisebbet és a nagyok a gyengébbek mozgási korlátaikhoz alkalmazkodnak, nem engedik a kisebb védtelenebb, gyenge hajót elveszni. A „hajókat” cégekkel, cégcsoportokkal, a „szállítást” pedig gazdasági tevékenységgel helyettesítve máris megkapjuk a rendszer lényegét, amiben a gyenge vállalatok védelmét, a piaci szelekciós mechanizmus kikapcsolását, ezzel az egész rendszer egybenmaradásának garanciáját. Ha a gyengék bajba kerülnek (pl. financiálisan), akkor mentőövet kapnak. Miután állami védelem van mögötte, a működése kicsit hasonlít a Kornai által leírt puha költségvetési korláthoz.

Közbiztonsági Törvény 治安維持法 (Chian Ijhou) A háború előtt elfogadott törvény, célja a politikai élet kontrollja.

Liberáldemokrata Párt 自由民主党 (Jiyou Minshoutou) 1955-ben több konzervatív politikai szervezet egyesülésével létrejött politikai párt, aminek a hegemoniája volt jellemző a Japán politikai életre. A hatalma, támogatottsága 90-es évek elején megingott, de egy rövid intermezzó után visszakerült kormányzati pozícióba. A dicsfénye leáldozóban van amit a jelenlegi parlamenti választások is türoznak.

Livedoor: A vállalatot, az egyetemmet elhagyó ifjú Horie minimális kölcsönből alapította a 90-es évek második felében, a liberalizációval megnyíló lehetőségekkel élve, az új technológiára az internetre alapozva. Az amerikai álomhoz közeli vállalkozói sikerként könyvelték el a botrány kitörése előtt. Fergetegesen gyors sikere és

üstökösszerű felívelése nemzetközi érdeklődést is kiváltott, népszerűsége különösen a fiatalok között volt nagy, a fiatalok és a japán régi dicsfénye újbóli felragyogásában reménykedők szemében a jövő japán üzletember modelljének volt a képviselője. Új technikákat is bevezetett (részvénymegosztás), kihasználva a dereguláció adta lehetőségeket ameddig csak lehetett. A cég eközben áttévedt olyan területre, ami a törvény megsértését jelentette, miközben Koizumi közvetlen közelében levő politikusok is igyekeztek őt személyesen is felhasználni a letartóztatását megelőző év választási kampányának során (Takenaka, Takabe). Ezzel a támogatással és a deregulációt kihasználó Livedoorral újabb támadási felület nyílt Koizumi politikája ellen az ellenfelei számára amit ők ki is használtak.

Minamata-byo, Itai-itai-byo a gazdasági csoda idején ismertté vált tömeges kadmium és higanymérgezéses környezetszennyezési probléma. Ezeknek egyáltalán elismerésére is csak az évtizedes társadalmi mozgalmakat sokáig ignorálva, a gazdasági csoda végén kerítették sort, de az érintetteknek így is csak töredéke (miután a történet a múlt század 50-es éveiben kezdődött, sokan már meghaltak, stb.) jutott el addig, hogy az utóbbi időben valamilyen kompenzációt kaphasson. => Minamata case not over yet (Asahi Evening News 1992. február. 8.)

Monopolelleses Törvény 独占禁止法 (Dokusen Kinshihou) 1947-ben született a megszállás során a gazdasági demokratizáció jegyében. A 9. cikkelye előírja hogy holdingvállalat (olyan vállalat, amelyik más vállalat(ok) részvényeinek 25 %-nál nagyobb arányát birtokolják) nem létesíthető. Ezt az előírást csak a századvégi reformok során oldották fel.

Nagyméretű Kiskereskedelmi Egységek Törvénye 大規模小売店舗法 (Daikibo Kouri Tempo-hou) A 60-70-80-as években a kiskereskedelmi egységek érdekének védelmét ellátni hivatott törvény, célja a nagyméretű szervezeteknek a piacra való betörésének akadályozása. Mára jelentősen átalakították, ami az elosztási szervezetek strukturájának átalakulását, a kiskereskedelem reformjának megindulását vonta maga után.

Nagyvállalatok Szövetsége 経団連 (Keidanren) Az üzleti világ nagy befolyással rendelkező szervezete, a szóbeszéd a vezetőjét az üzleti világ miniszterelnökének nevezi.

NEETs (Not in Education, Employment and Training). Eredetileg az Egyesült Királyságból importált jövevény szó, ami a Freeter után, az utóbbi néhány évben kezd elterjedni. Valamivel enyhébb, egyfajta statisztikai kategóriaként való értelmezésre is előfordul, de még mindig magában foglal negatív hozzáállást is, amennyiben úgy tekinti, hogy a fiataloknak nincs kedvük dolgozni. (The Japan Times, 2009. július 19.) Főleg fiatal, a középiskolát illetve egyetemet elhagyó, de nem munkában álló rétegre vonatkoztatják. Szélesebb értelmezésben a munkából való kiesést (állandó alkalmazotti státusz hiánya) is tartalmazza is. Állást nem kap, vagy nem is keres, meghúzódik szülőknél. (lásd még: Freeter) Mindkét réteg alakulására erősen hat a Japán munkakörülmények szervezeti oldalról érzékelhető erőteljes átalakulása, a szabályozási feltételek megváltozása mellett a szűkös és egyre szigorúbb feltételű elhelyezkedési lehetőség, valamint a rész és ideiglenesen foglalkoztatott réteg kiszélesedése..

Pénz: A japán kollégáim számtalan beszélgetés során egymástól függetlenül és egybehangzóan azt hangoztatják, hogy a hagyományos japán erkölcsök szerint csak a munkának van értéke és minden olyan tevékenység, ami a pénzhez (pénzzel való nyereszkedés, de maga a pénzfogalom is!) az tisztátalan és megvetendő. A hagyományok szerint a 10 év alatti gyerek kezébe egyáltalán nem szabadott pénzt adni annak tisztátalansága miatt.

A tárgyalt hagyományos modell alapszemlélete is másodlagosnak, egyfajta szükséges rossznak tekintette a pénzrendszert, ezen belül a tőzsdét, mint a nyereszkedés isteneinek templomát, szemben az ipari termelő tevékenységgel. Innen a másodlagos finanszírozás említett modellje is. Nem ritkán hallható – ugyanezen kollégáktól is -, hogy a tőzsde és a kapcsolatos pénzhajhász gazdasági szemlélet csak a nyugatiak fejében elfogadható, értékelendő tevékenység.

Ennek természetesen ellentmond, hogy amint egy példában említettük, a.) a tőzsde egy változata előbb létezett Japánban, mint az USA-ban, b.) a hagyományos modell időszaka előtt is szerves része volt a japán gazdasági felemelkedésnek és az is, hogy c.) a buborékgazdaság maga volt a spekulációs nyereszkedés iskolapéldája. Viszont el kell fogadni, hogy a – shinto-konfucianus eszmekörre visszavezethető - erkölcsi felfogás ettől még létezhet, mintahogy a hagyományos modell több eleme ezen alapult, és az is megfontolandó, hogy ha ez az erkölcsi felfogás valós társadalmi tényező volt

is, az új nemzedék számára nem igazán tűnik iránytadónak és ők fogják képezni a kialakulóban levő modell mozgatóerejét.

Pénzügyminisztérium 大蔵省、財務省 (Oukurasho, Zaimusho)

Politika-kormányzat-üzleti acélháromszög 政官民の鉄の三角 (Sei-Kan-Min no Tetsu no Sankaku) A reformerek által legtöbbször bírált és a társadalom által sem szeretett hatalmi szerkezet. A 40-es rendszer legnehezebben, leglassabban változó eleme.

Részvény kereszttulajdon 持ち合い株 (mochiai kabu) A háború után kialakított, főleg a külföldi befektetők felvásárlási szándékai ellen kormányzati ösztönzésre kialakított vállalati stratégia.

Settai => 接待 vendégül látás, a reprezentációs gyakorlat egy extenzíven kiterjesztett változata. Ez eredetileg a jó kapcsolatokat ápoló japán szokásokra épült, amit akár reprezentációs kiadásoknak is lehetne fordítani, de mérete és elterjedése, valamint a funkciójának kiterjedése miatt a 90-es évek második felében kirobbant bortányok következtében már a korrupció szinonimája lett. A gyakorlatban a settai azt jelentette, hogy a vállalatok külön erre a célra létesített részlegeket állítottak fel, melyeknek feladata nem csak az üzletfelek, hanem a minisztériumi kapcsolataik rendszeres megvendéglése. Nem csak nívós éttermekben, elköltött exkluzív vacsorával, hanem drága golf klubokba, stb. való invitálással is.

Ezen találkozók során, vagy ezek fejében különleges elbánások előkészítésére került sor, vagy ilyen ellenszolgáltatásokat vártak el, felhasználva az amakudari által rendelkezésre álló csatornákat is.

Sokaiya (総会屋) formálisan részvényes. Részvényvásárlással teremti meg a jogot a közgyűlésen való részvételre. Valójában alvilág képviselője, aki egyfajta a vállalati managementtől kapott védelmi pénz fejében elhallgattatja a managementnek kellemetlen kérdéseket feltevő részvényes(ek)e)t, illetve zavart okoz a közgyűlésen (vagy ezzel fenyegeti a managementet). (Seeman 7/86 ibid..) A jelenséget törvények szigorításával, rendészeti intézkedésekkel és egyéb módszerekkel többször is igyekeznek adminisztratív ellenőrzés alá vonni korlátozott eredménnyel. / New anti-gangster law goes into effect (Asahi Evening News 1992. március 2.)

Termelők preferálása 生産者優先 (seisansha yuusen) a dolgozatban tárgyalt „40-es rendszer” egyik rendszerbeli sajátossága, a vállalati érdekeknek a lakossággal szembeni előnyben részesítése.

Tavaszi küzdelem 春闘 (Shunto) a munkavállalók képviselője és a menedzsment közötti munkafeltételek éves megtárgyalása

Tókyo Egyetem 東京大学 (vagy ahogy gyakorta nevezik: Todai) A nagy presztízzsel rendelkező elitegyetemek között is a csúcstól képviselő oktatási intézmény, innen kerül ki kerül ki a japán állami adminisztráció személyi állományának döntő többsége.

Tókyoi Tőzsde 東京証券取引所 (Tókióu Shouken Torihiki-jo, illetve Tókió Stock Exchange - TSE))

Túldolgozás miatti halál 過労死 (karoushi) A szinte korlátlan és sokszor nem fizetett, csak elvárt túlmunka miatt kialakult sajátos japán halálozási jelenség.

Összefonódás 癒着 (yuchaku), főleg a vasháromszöggel, illetve az annak intézményei összekapcsolódásával összefüggésben használják.

Szélsőséges verseny 過当競争 (katókiúsou) A versenynek mint erőforráspazarló és így felesleges voltát hangsúlyozó iparfejlesztési irányelv, amit a MITI-ben dolgoztak ki a gazdasági csoda időszakára. Eszerint a MITI pl. meghatározta, hogy hány autógyártó tud megélni a japán piacon. Ez szolgált alapul a vállalatlétesítési kérelmek elbírálásánál is. A Hondának pl. sokáig nem engedélyezték, hogy motorkerékpárgyártásból átlépjen az autógyártásba is. Ezt csak sok év után tudta megtenni, miután külföldön a gyártott versenyautóival nagy sikereket ért el.

Szimbiózis 共生 (kyousei) Együttélési elv, ami a hazai piacon való verseny korlátozását célozta. (lásd még: szélsőséges verseny)

Utólélni és leahagyni 追いつき追い越せ (oitsuki oikose) Lényegében a Meiji időszak óta, de annál is erősebben a háború után érvényesített gazdaságpolitikai slogan, vezérelv.

Üzleti könyvek meghamisítása 粉飾決算 (funshoku-kessan) 90-es évek üzleti botrányai során fészínre került módszer, a hagyományos japán számviteli rendszerben meglévő adottságokhoz kapcsolódó elszámolási trükk, aminek következtében elrejtve lehetett tovább görgeni a veszteségeket egy bizonyos ideig. Főleg bankok, és pénzügyi szervezetek esetében használták, de nem korlátozódott a szektorra. Ennek kapcsán indultak meg a számviteli rendszert érintő, nemzetközi üzleti normákat bevezető reformok.

Veszteség rejtegetés 飛ばし (tobashi => szó szerint „reptetés”, ahol a veszteség repül egyik számláról a másikra a nemkívánatos szemek elől.) Ugyancsak a 90-es évek üzleti botrányai során fészínre került módszer (Lásd még „*funshoku kessan*”). Egyik reprezentatív példája a Yamaichi bróker cég.

Véleménynyilvánító részvényes もの言う株主 (mono iu kabunushi). A 90-es évek végi jelenség a részvényes közgyűlések átalakulásának jellemzésére. A részvényesek fokozódó figyelmének eredménye, aminek kapcsán több beleszólást követeltek a vállalati menedzsmentbe, különböző utakon (csoportokba tömörülve egységes fellépés, stb.). A jelenség kialakulásához és erőre kapásához hozzájárult a Murakami-fellépés is.

Waakingpua (Working poor) angol kifejezés japánosítva, Amerikából került át a japán foglalkoztatási terminológiába. A japán foglalkoztatási rendszer átalakulásával járó jelenség címkéje, mellékterméke és a Koizumi időszak végén érte el a média szintű ismertséget. A freeterrel és a NEETs-el ellentétben az ehhez a réteghez tartozók keresnek és néha találnak munkát, de csak részmunkaidős, alkalmi vagy rövidtávú szerződéses munkához jutnak. A jövedelmük éves szinten nem éri el az 1.9 – 2.0 millió jenes határ a közismerten nagyon drága országban. Ez annyira alacsony, hogy az nem biztosítja a normál megélhetést (lakás, ruházkodás utazás). Sok közülük hajléktalan.

Zokuin (a politikában zokugiinként is használatos), egy meghatározható cél érdekében tevékenykedő, vagy összetartozó csoportot jelölő kifejezés. A dolgozatban a Japán Posta körül kialakult érdekcsoportról van szó az LDP-ben, akik ellen Koizumi fellépett és a privatizációval megpróbálta megnyirbálni a privilégiumaikat.

JAPÁN MINISZTERELNÖKÖK, HIVATALI IDEJÜK, ÉS FŐBB TEVÉKENYSÉGÜK A HÁBORÚT KÖVETŐ TALPRAÁLLÁS IDEJE ÓTA

A háború utáni helyreállítástól a reformokig

Sorrend	Név	Hivatalba lépés	Gazdasági aktivitás
58.	Hatoyama Ichiro	1954 dec. 10.	A gazdasági önállóság 5 éves terve
59.	Ishibashi Tanzan	1956 dec. 23.	Átmeneti, független külpolitika, jóléti állam célok mellett új Ásia politika, betegség miatt lemond
60.	Kishi Nobosuke	1957 febr. 25.	Új hosszú távú gazdasági terv
61.	Ikeda Hayato	1960 júli. 19.	Nemzeti jövedelem duplázó terv
62. 63. 64.	Sato Eisaku	1964 nov. 9.	A háború után először, újra deficitfinanszírozó államkötvények kibocsátása, a Keynesiánus gazdaság politika bevezetése, három ötéves terv gazdasági és életkörülmény-fejlesztési célokkal
65.	Tanaka Kakuei	1972 júli 7.	A japán szigetvilág szerkezet-átalakítási terve. Lokheed botrány
66.	Miki Takeo	1974 dec. 9.	Gazdasági terv a 70-es évek II. felére, belebukott a politikai reformkísérletébe
67.	Fukuda Takeo	1976 dec. 9.	Gazdaságstabilizációs program
68. 69.	Ohira Masayoshi	1978 dec. 7.	Új hétéves terv, sikertelen adóreform kísérlet
	Ito Masayoshi	1979 dec. 15.	Átmeneti, ügyvezető
70.	Suzuki Zenko	1980 júl. 17.	Elvetélt adóreform-kísérlet, megosztott támogatottság miatt erőtlen

A reformok első szakasza:

71-72 és 73.	Yasuhiro Nakasone ³⁹⁵	1982 nov. 27.	Az Államvasút, a Dohánymonopólium és az Állami Telefontársaság privatizációja, adminisztratív reform.
74.	Noboru Takeshita	1987 nov. 6.	Tanaka utód, 3 %-os fogyasztási adó proponálója és előkészítője, (89401), Recruit botrányban érintett
75.	Uno Sōsuke	1989 jún. 3.	Átmeneti, nem tudott kibontakozni,

³⁹⁵ Nakasone Y. a háború utáni japán politikai világ egyik legsikeresebbnek tekintett miniszterelnöke. Konzervatív beállítottságú, jó kapcsolatokat ápolt Reagennel. A japán gazdaságot érintő privatizáció mellett USA-nak tesz vámkedvezményeket, hadsereg funkcióit kiterjeszti és költségvetését növeli. Később korrupciós botrányokban való érintettsége miatt formálisan kiszorul az LDP-ből. Koizumi idején a politikából is visszavonul. Fia továbbra is az LDP tagja és fontos kormányzati pozíciót is betöltve a generációs kontinuitást képviseli, más politikus családokhoz hasonlóan (Hosokawa, Koizumi, Hatoyama, Obuchi, Watanabe, stb.)

76 és 77.	Kaifu Toshiki	1989 Aug.10.	Tevékenysége inkább politikai jellegű
78.	Miyazawa Kiichi	1991 nov. 5.	PKO ³⁹⁶ , sikeres külkereskedelmi tárgyalások, ígért, de sikertelen politikai reform
79.	Hosokawa Morihiro	1993 aug. 9.	Tevékenysége kevésbé gazdasági, inkább politikai reform jellegű, kísérlete korlátozott sikerrel járt.
80.	Hata Tsutomu	1994 ápr. 28.	Átmeneti, nem tudott kibontakozni
81.	Murayama Tomiichi	1994 jún. 30.	Tevékenysége inkább politikai jellegű, Szocialista Párti koalíciós kormányfő, lépéseket tesz a kínai nyitás, megbékélés felé.

A reformok második szakasza: a gazdasági működés átalakítása

82 és 83.	Hashimoto Ryutaró ³⁹⁷	1996 jan. 11.	Big Bang pénzügyi reformcsomag, 5 %-os fogyasztási adó, adminisztratív reform
84.	Obuchi Keizo	1998 júli. 30.	Bankkonszolidációs kísérlet, konjunktúra-élénkítési kísérlet, növekvő állami eladósodás, fogyasztási cupon
	Aoki Mikio		Átmeneti, ügyvezető
85. és 86.	Mori Yoshiró	2000 ápr. 26.	Obuchi gazdaságpolitika folytatója, de regnálása korlátozott, részben botrányos elszólásai miatt távozik a bársonyszékből.
87-88 és 89.	Koizumi Junichiro ³⁹⁸	2001 ápr. 26.	Dóro Kódan és Posta privatizáció, Bankok stabilizálása, államkötvény kiadási plafon

³⁹⁶ Peace Keeping Operations => az ENSZ égisze alatt végzendő békefenntartó feladatok ellátásában való részvételre, a háború után először kapott törvényi felhatalmazást a Japán Önvédelmi Erők (a hadsereg alkotmányban rögzített japán megfelelője) a parlamenttől.

³⁹⁷ Hashimoto Ryutaró (1937) A háborús időszak egyik politikusának (Hashimoto Ryogo) fia. 1996-tól 1998-as lemondásáig kétszer töltötte be a miniszterelnöki pozíciót, neve ebben az időszakban összekapcsolódott a Thatcheri mintákat követő pénzügyi reformmal. A reformkép, ami a nevéhez kapcsolódik, megtépződött az idők során, így a századforduló után pl. Koizumival szemben alulmaradt a miniszterelnöki bársonyszékért vívott csatában. A képet tovább „fakította”, hogy a századforduló után korrupciós vádak érik, éppen egy olyan területen ahol a reformista fellépése volt a tét és egy olyan jelenség kapcsán, ami ellen a hivatalbalépése idején küzdött. 2006-ban július elején meghalt. (Japán Pénzügyminisztérium, The New York Times, Encyclopaedia Britannica.)

³⁹⁸ Koizumi Junichiro, harmadik generációs politikus az LDP-ben mégis egyfajta kívülállónak tekintették. A róla kialakult kép is ezt sugalta, a megjelenésétől (sajátos hajstílusa miatt „oroszlánszívű” volt a népszerű beceneve) az amerikai rock szeretetét. Politikai image is radikális volt, és a 90-es évek közepén minisztersége idején a nevéhez fűződik egy botrány kihozzátása, ami a bürokrácia szennyest hozta a felszínre. Ez bizonyos értelemben megalapozta a politikai hitelét is. A 90-es évek második felében az LDP ígéretes „YKK” (Yamazaki-Kato-Koizumi) erőcentrum-csoportjához tartozott. Hivatali ideje alatt a pártját korszerűbbé tette, amennyiben a farmeralapokról inkább urbánus imaget és támogatottságot szerzett. Tavaly átadta helyét a fiának a politikai színpadon. (Forrás: Japan Times, The Economist, Financial Times, enciklopédiák, etc. alapján szerzői összeállítás.)

Post-Koizumi kormányok:

90.	Abe Shinzo	2006 szept. 26.	Alkotmányreform ambíciók, botrány a nyugdíjrendszerben (nyugdíjjárulékot fizetők tömegesen eltűnt adatai) és kormánytagoknál
91. 92.	Fukuda Yasuihiro	2007 szept. 26.	Kiseb adótörvénymódosítások, Fukuda vízió az üvegházhatás csökkentésével kapcsolatban, a küzdelem az ellenzék obstrukciójával
93.	Aso Taro	2008 szept. 23	Gazdaságélénkítési csomag, helybenjárás, tevékenységét a lakosság nem értékelte így a rövid hivatal ideje mellett hozzájárult az LDP hatalomból való kikerüléséhez is a 2009 augusztusi választásokon.

Új politikai vezetés

94.	Hatoyama Yukio	2009 szept.	Az LDP földcsuszamlásos vereségével hatalomra került Japán Demokrata Párti vezető. A választási győzelemmel lehetővé vált olyan reformok megvalósítása, amit az LDP nem tudott elérni.
-----	-------------------	----------------	--

11. tábla A tábla forrásai: Az összeállítást a The Japan Times, New York Times, LDP és kormányhonlapok, enciklopédiák adatai felhasználásával a készítette szerző.

A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN KÉSZÜLT JAPÁN TERVEK:

Kormányfő, elnevezés,	Időszak	Főbb célok*
Hatoyama Ichiro: Gazdasági önállóság 5 éves terve	1956 -1960	Gazdasági önállóság, <i>teljes foglalkoztatás</i> , a termelés modernizálása, külkereskedelem fejlesztése, importcsökkentés, megtakarítás ösztönzése
Kishi Nobosuke: Új hosszú távú gazdasági terv	1958 -1962	Növekedés maximalizálása, életkörülmények javítása, <i>teljes foglalkoztatottság</i> , infrastrukturális és nehézipar-fejlesztés, exportfejlesztés, megtakarítás ösztönzése
Ikeda Hayato: Nemzeti Jövedelem duplázó terv	1961 -1970	Növekedés maximalizálása, életkörülmények javítása, <i>teljes foglalkoztatottság</i> , a társadalmi osztóke fejlesztése, a duális gazdaság szerkezet javítása, a társadalmi stabilitás javítása
Sato Eisaku: Középtávú gazdasági terv	1964 -1968	Egyensúlytalanságok javítása, az alacsony termelékenységű szektorok modernizálása, a munkaerőforrások hatékony felhasználása, életkörülmények javítása
Sato Eisaku: Gazdasági és társadalmi növekedés terve	1967 -1971	Kiegyensúlyozott, stabil gazdasági növekedés, árstabilizáció, gazdasági hatékonyság növelése, társadalmi feltételek javítása
Sato Eisaku: Új társadalom és gazdaságfejlesztési terv	1970 -1975	Kiegyensúlyozott gazdasági növekedés, hatékonyságnövelés,
Tanaka Kakuei: Alap gazdasági és társadalmi terv	1973 -1977	Árstabilizáció, nemzeti jólét, gazdasági biztonság, árstabilizáció, nemzetközi kooperáció
Miki Takeo: Gazdasági terv a 70-es évek második felére	1976 -1980	Árstabilizáció, teljes foglalkoztatás, gazdasági biztonság, hosszú távú növekedés
Ohira Masayoshi: 7 éves Új társadalmi és gazdasági terv	1979 -1985	Fenntartani a teljes foglalkoztatást, stabil növekedési pályára átállni, a költségvetés és a monetáris politika átállítása, a nemzetközi gazdaság stabilizálásához való hozzájárulás

12. tábla Shinohara M., et.al. [1983] 10.old. alapján készített saját egyszerűsített összeállítás (K.I.)

* Megjegyzés: a tervek 1965 óta econometriai modellek alapján készültek

A PÉNZÜGYI INTÉZMÉNYEK REFORMJÁNAK KIDOLGOZÁSÁHOZ VEZETŐ FŐBB ELŐKÉSZÍTŐ LÉPÉSEK³⁹⁹:

- 1996. november 11.

A miniszterelnök utasítja a pénzügyminisztert (Mitsuzuka) és az igazságügy minisztert (Matsuura) a kabinet egyik legfontosabb reformterületének, a pénzügyi rendszer reformjának kidolgozásához tegyenek meg mindent ami lehetséges.

- 1996. november 15.

Mitsuzuka pénzügyminiszter felkérte az öt reformbizottság (Értékpapír és Kereskedelmi Bizottság, az Üzleti Számviteli Bizottság, a Pénzügyi Kutatással foglalkozó Bizottság, a Biztosítások Bizottsága, és a Devizabizottság elnökét, hogy amilyen gyorsan csak lehet vezessék be és hajtsák végre a pénzügyi rendszer reformját, 2001-ig bezárólag. A pénzügyminiszter felkérése alapján a javaslatok megvitatása minden bizottságban elkezdődött.

- 1996. november 29.

Az Értékpapírkereskedelmi Tanács Főbizottsága elfogadja és benyújtja a lezajlott ülések eredményét összegező "Vitaösszefoglaló"-ját.

- 1996. december 19.

A jogi kérdésekkel foglalkozó Speciális Albizottság összefoglalta a "Valutakereskedelem és Külkereskedelem Felügyeleti Törvény" felülvizsgálatával foglalkozó vitákat és benyújtja jelentését az "Árfolyam és Egyéb Tranzakciók Bizottsága"-nak.

- 1996. december 26.

A Pénzügyi Rendszer Felülvizsgálatának Bizottsága benyújtja a "Pénzügyi Teljesítmény Javításának Bizottsága" ülésein zajló előzetes vitákról szóló rendszerezett összesítést, valamint azokat a kérdéseket amiket a jövőben tovább kell vizsgálni a "Pénzügyi Teljesítmény Javításának Bizottsága" ülésein.

- 1997. január 16.

³⁹⁹ Forrás: Japán Pénzügyminisztérium honlapjáról: (saját fordítás: K.I.)
<http://www.mof.go.jp/english/big-bang/ebb6.htm>

A reform élcsapataként az “Árfolyam és Egyéb Tranzakciókkal Bizottsága” benyújtotta a “Valutakereskedelem és Külkereskedelem Felügyeleti Törvény” javaslatát.

- 1997. január 30.

Megalakították a “Pénzügyi Rendszer Reformjához Kapcsolódó Tanácskozás” fórumot és megtartották az első összejövetelt.

- 1997. február 7.

A Vállalati Számviteli Bizottság benyújtotta a “Konzolidált Számviteli Rendszer Felülvizsgálás”-át⁴⁰⁰.

- 1997. március 4.

A kabinet meghozta a döntését a “Valutakereskedelem és Külkereskedelem Felügyeleti Törvény”-ének felülvizsgálatáról és azt benyújtja a Parlamentnek.

- 1997. március 21.

A második összejövetel megtartása a “Pénzügyi Rendszer Reformjához Kapcsolódó Tanácskozás” keretein belül.

- 1997. március 28.

A kabinet döntést hozott a “Deregulációs Akcióprogram További Felülvizsgálatá”-ról, ami magában foglalja pénzügyi szolgáltatások, értékpapírok és biztosítások széles körének deregulációs intézkedéseit.

- 1997. március 28.

Közzétették, hogy a világszínvonalú normákhoz feljavítandó infrastruktúrát és a piacot élénkítő célokat is megcélzó “Piacélénkítő Speciális Törvényként is ismert jogsza-bályt” be fogják iktatni.

- 1997. március 31.

A rosszHITELEK managelésének terén történő előrelépésnek köszönhetően, a “befagyott ingatlanok likviditására vonatkozó általános politikát” véglegesítették.

1998. június

⁴⁰⁰ 1999. áprilisában történt meg az átállás a nemzetközi normák szerinti konszolidált számvitelre. Ez magában foglalta az adózásra vonatkozó számviteli standardot és az R&D költségelszámolás felülvizsgálatát is, ami szintén ugyanekkor történt.

2001. áprilisától indult a nyugdíjbavonulási juttatások új számviteli rendszerének indítása, és az új számviteli rendszer bevezetése a pénzügyi eszközökkel kapcsolatban. Ez utóbbi előírásai szerint a könyvszerinti nyilvántartásról át kellett térni az aktuális piaci érték szerinti nyilvántartásra. (Ez volt a háttérben korábban sok kozmetikázott vállalati eredmény jelentésnek ami többek között a Yamaichi, bankok és más cégek összeomlásához is vezetett.)

A Pénzügyi Rendszer Reformjának Törvényét elfogadta a Parlament.

1998. december

A Pénzügyi Rendszer Reformjának Törvénye életbe lép.

AZ ÜZLETI KÖRNYEZET FELTÉTELEINEK VÁLTOZÁSA⁴⁰¹:

1995. november: Holding vállalatok létesítésének tilalmát részleges feloldják, meghatározott típusú holdingok estében.

1997. május: A Kereskedelmi Törvény módosítása, az M&A lépések engedélyezési eljárásának egyszerűsítése érdekében, illetve irányában.

1997. június: Részvényopciós rendszer bevezetése: az ilyen speciális, elkülönített részvények aránya maximum 10 %-os szintet érhet el.

1997. december: A holding vállalatok létesítésének teljes körű liberalizálása. Kivétel: ha rendkívüli erőkoncentráció (monopolhelyzet) kialakulásának veszélye fenyeget. (A Monopolelleses Törvény revíziójával)

1999. február: Új vállalkozások létrejöttének segítésére előkészített törvény kidolgozása és elfogadása. Cél: kezdő üzleti vállalkozások pénzügyi és egyéb jellegű támogatása

1999. július 23.: M&A törvényjavaslat a Kereskedelmi Törvény vonatkozó fejezetének módosítására.

1999. október: A vállalatok átszervezésének idő és költségkímélése céljából, új részvénytcsere és transfer rendszer bevezetése.

2000. március: Az Új Üzleti Vállalkozások Törvényének revíziója, meghatározott új üzleti tranzakciók esetében alkalmazható könnyített szabályozás céljából. Ilyen pl. a részvényopciók kibocsátása.

2000. május: A vállalatcsoporti, leányvállalat létrehozási rendszert érintő intézkedések szabályozása a Kereskedelmi Törvény revíziójával. Az új rendszer bevezetése: áprilisban.

2000. december: A kormánypozícióban lévő LDP az adórendszer reformjára vonatkozó éves jelentésében a 2002-es pénzügyi évet jelölte meg a konszolidált adóreform bevezetésének időpontjára.

⁴⁰¹ Business law changes just scratch surface The Japan Times 2001. március 8.

INTÉZMÉNYI ÉS MÉDIAFORRÁSOK, REFERENCIAIRODALOM

Intézményi források

Economist Intelligence Unit working papers

Japán Miniszterelnökségi Hivatal (内閣府)

Japán Tervezési Ügynökség (経済企画庁) EPA

METI (Gazdasági Kereskedelmi és Ipari Minisztérium 経済産業省 a kormányintézmények szerkezeti átalakulása után létrejött intézmény Gazdasági és Kereskedelmi Minisztérium új neve. A régi neve MITI volt)

Nemzetközi bankszövetség (BIS) kiadványok

Statisztikai Hivatal (総務省統計局)

Pénzügyminisztérium (大蔵省、財務省) MOF

総務省統計局総合月次統計データベース

A Japán Kormány Központi Statisztikai Hivatalának statisztikai adatbázisa,

Japán Nemzeti Bank időszakos jelentései (日銀短観 (企業短期経済観測調査))

Research Institute of Economy, Trade & Industry (RIETI: Japán kormány gazdasági kutatóintézete) kiadványai

Médiaforrások az utóbbi 20 évfolyam alapján

Folyóirat, újság, napilap, TV program

Asahi Evening News

The Asian Wall Street Journal

Business Week

The Daily Yomiuri

The Economist

Financial Times

Figyelő

Fortune

Harward Business review
 The Japan Economic Review
 The Japan Times
 The Japan Times Weekly
 Los Angeles Times
 The New York Times
 Newsweek
 Time Magazine
 Világgazdaság
 HVG
 The Nikkei Weekly
 Portfolio (Magyar online gazdasági lap)
 The Times
 The Wall Street Journal Europe
 The Daily Yomiuri & Yomiuri Online
 The Washington Post
 読売新聞 (Yomiuri Shimbun, Japan napilap)
 朝日新聞 (Asahi Shimbun, japán napilap)
 日本経済新聞 (Nihon Keizai Shinbun, tekintélyes japán gazdasági napilap)
 毎日新聞 (Mainichi Shinbun, japán napilap)
 日本経団連タイムス (Japán Keidanren Taimusu, a japán nagyvállalatok
 szövetségének kiadványa)
 NHK, ABC és Yomiuri TV gazdasági programjai

Enciklopédiák, évkönyvek, szakfolyóiratok:

Columbia Encyclopedia (Columbia University Press 2000)
 A Dictionary of World History (Oxford University Press 2000)
 Encyclopaedia Britannica (Encyclopaedia Britannica, Inc.)
 Encyclopedia of Japanese Business and Menedzsment (Kiadó: Allan Bird 2002 Taylor
 & Francis)

Kodansha Encyclopedia of Japan (Kiadó: Kodansha 1982)

Japan Economic Almanac 1998 (Financial Big Bang Kiadó: Nihon Keizai Shimbun, Inc.)

Japan Economic Review (1987-88)

The Japan Economic Journal (1983-88)

Japan Quarterly (1985-88)

日本統計年鑑 Japán Statisztikai Évkönyv éves kiadványai 1973-tól (A Japán Miniszterelnöki Hivatal Statisztikai Hivatala)

時事年鑑 Aktuális Események Évkönyve éves kiadványai 1975-től (Kiadó: Jiji Tsushinsha)

Könyvek, tanulmányok és egyéb publikációk

- Abegglen** James C. [1958]: The Japanese Factory: aspects of its social organization
Kiadó: The Free Press
- Adams** T.F.M., **Iwao** Hoshi [1972]: A Financial History Of The New Japan Kiadó:
Kodansha International Ltd. Tókió-California
- Alletzhauser** Albert J. [1990]: The House of Nomura: The Inside Story of the
Legendary Japanese Financial Dynasty... - Published by Arcade Publishing Co.
- Anchoroguy** Marie [1997]: Japan at a Technological Crossroads: Does Change
Support Convergence Theory? *Journal of Japanese Studies*, Vol. 23, No. 2
(Summer), pp. 363-397
- Bakos** Gábor [1997]: Seed Money Approach in Japanese Technology Policy, Hikone
Ronso, 1997. No.7, pp. 75-104
- [1997]: Új tendenciák a japán kutatás-fejlesztésben *Közgazdasági
Szemle* X., pp. 916-934
- [1995]: Japán csoda, 211 p., Dunakönyv, Budapest
- [1994]: Japanese R&D Centers to Help Regional Industries (The Brain
Program), 35 p., The Institute of Economic Research, Hitotsubashi University,
Tókió
- [1993]: Governmental Guidance in Japanese Innovations, 55 p., The
Institute of Economic Research, Hitotsubashi University, Tókió 1993
- [1992]: The Problem of International Values, Mainly from a
Hungarian and Japanese Perspective, *Hitotsubashi Journal of Economics*, 1992
June, pp. 69-93
- [1992]: Japanese Capital in Central Europe, *Hitotsubashi Journal of
Economics*, 1992 December, pp. 149-168
- [1988]: A japán nagyvállalat, 24 p., MTA KTI, Budapest 1988
- Bassa** Zoltán [1996]: Japán, az önvédelem gazdasági rendszere in: Összehasonlító
gazdaságtan Kiadja: Aula Kiadó

- Bytheway** Simon James [2008/9]: Money and Banks, Finance and the State: an investigation into the role of the state in Japanese finance, 1868-1945 (EAJS Conference paper in Lecce)
- Carlille**, Lonny E., **Tilton**, Mark C. [1998]: Is Japan Really Changing Its Ways? (Regulatory Reform and the Japanese Economy) Brookings Institution Press Washington, D.C.
- Callon** Scott [1995]: Divided Sun Kiadó: Stanford University Press, California
- Czinkota** Michael R., **Kotabe** Masaaki [2000]: Japanese Distribution Strategy Business Press Thomson Learning London...
- Johnson** Chalmers [1982]: MITI and the Japanese Miracle Kiadó: Stanford University Press, California
- Campbell J.C.** [1977]: Contemporary Japanese Budget Politics University of California Press Berkeley, London
- Dabner** Justin [2007]: The Japanese Consumption Tax Experience (Journal of Australian Taxation 2007/7)
- Erlich** Éva [1979]: Japán: A felzárkózás anatómiája Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest
- Felter** Anne M. [2005/5]: Old Habits Die Hard: The Influence of Factions in Japan's Liberal Democratic Party, 1993-2000 The Ohio State University
- Ferber** Katalin [2007]: A japán gazdasági és társadalmi modernizáció kérdéséhez (In: Szerdahelyi-Wintermantel szerk.: Japánológiai Körkép Kiadta: ELTE Ötvös Kiadó)
- Firmin** Oulès [1966]: Economic planning and democracy Kiadó: Penguin books
Fortune: Japan special, 1936 szeptember
- Furukawa** Akira [1984]: Deflation and structural reform in Japan In.: Ritsumeikan International Affairs Vol.1. Kiadja: Ritsumeikan University
- Financial crisis in Japan** during the 1990s BIS papers No 6. 2001. Október
- Gerschenkron** A. [1962]: Economic backwardness in historical perspective, Cambridge, Massachusettes: Belknap Press of Harvard University Press
- Gordon** Andrew [1988] "The evolution of Labor relations in Japan: Heavy Industry 1853-1955" Harvard University Press
- _____ [1991] "Labor and Imperial Democracy in prewar Japan" University of California Press

- Grew J.C.** [1945]: Tokioi jelentés Uj Idők Irodalmi Intézet (Singer és Wolfner kiadás) Budapest
- Hahn Elliott J.** [1984]: Japanese Business Law and the Legal System (Kiadó: Greenwood Publishing Group)
- 日本型システム・人類文明の一つの形発行セコタック株式会社平成 4 年
- Hamaguchi Eshun** [1992]: A Japán Rendszer - Egy alternatív civilizáció? Kiadta: Secotac LTD
- Hernádi András** [2007]: Monetary Cooperation (or Integration?) in Asia: From Concept to reality (In: Szerdahelyi-Wintermantel szerk.: Japanológiai Körkép Kiadta: ELTE Ötvös Kiadó)
- _____ [2005]: Japán jövőképe a 21. századra MTA Világgazdasági Intézet, Budapest, június 3. 103. szám
- _____ [2005]: Japan's Trade And FDI Policies in The First Decade of Te 21st Century Facts and probable Trends Institute For World Economics Hungarian Academy of Sciences Working Papers No. 152. március.
- _____ [2004]: Hogyan is áll ma a japán gazdaság? MTA Világgazdasági Intézet, Budapest, szeptember 27. 89. szám
- _____ - **Székács Anna** [2003]: A japán gazdaság, társadalom és kommunikáció alakulása az évezredfordulón BGF, Külkereskedelmi Főiskolai Kar Budapest
- _____ [2004]: Hogyan is áll ma a japán gazdaság? MTA Világgazdasági Intézet, Budapest szeptember 27. 89. szám
- _____ [2003]: Japan's Responses to Globalization. Megjelent: Hernádi András–Mészáros Klára–Székely-Doby András: Far Eastern Responses to Globalization. Institute of World Economics, Hungarian Academy of Sciences. Working Paper, No. 138. (július). 5–12. o.
- _____ [2002]: Hogyan tovább Japán? Helyre kell állítani a világgazdaság „harmadik pólusát”! Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet Budapest 2002. január 21. 13. szám
- _____ [1997/4]: A japán gazdaság és társadalom a harmadik évezred küszöbén: változások versus hagyományok. MTA VKI Műhelytanulmányok

- _____ [1993]: Növekedés helyett fejlődés? A minőségi elemek térnyerése Japánban. Közgazdasági Szemle, 40. évf. 12. sz. 1099–1108. o.
- _____ [1980]: A japán gazdaság a 70-es években (Kossuth Kiadó)
- Horioka C. Y.** [2003/7] CES ifo working paper No. 1133 Venice Summer Institute Workshop
- Hoshi Takeo and Kashyap Anil K.** [2001]: Corporate Financing and Governance in Japan: The Road to the Future. Kiadó: MIT Press, Cambridge
- 井口富夫 [2004] 企業家精神と地域経済 2004
(**Iguchi, F.**: Vállalkozói szellem és a regionális gazdaság
Inauguration of Prime Minister Koizumi's Third Cabinet The Embassy of Japan
Newsletter Winter 2005/06 Issue No.735
- Japan Economic Almanach** [1998] Kiadó: Nihon Keizai Shimbun, Inc.
- Kaikati Jack G.** [2000]: The Large Scale Retail Store Law (in: Czinkota Michael R., Kotabe Masaaki: Japanese Distribution Strategy)
- Katayama Kentaro** [2006/12]: Why Does Japan's Saving Rate Decline So Rapidly? Policy Research Institute, Ministry of Finance, Japan PRI Discussion Paper Series (No.06A-30)
- Kanzaki Yasuo** [1997]: Japan's „super” Big Bang: Hashimoto make-or-break gamble (Wodrow Wilson Center, Washington DC. március 7.)
- Kiglics István** [2007]: Koizumi regnálása és a japán gazdaság (In: Szerdahelyi-Wintermantel szerk.: Japanológiai Körkép Kiadta: ELTE Ötvös Kiadó Bp.)
- _____ [2000]: Japan at a crossroad - 6th EACES Conference, Barcelona szeptember
- _____ [1995]: 日本の民営化と規制緩和について (A japán privatizációról és deregulációról) Institute of Developing Economics V.R.F. Series No.239
- _____ [1989]: Japán: Múlt a Holnapban (Pszichoteam Budapest)
- _____ [1988/10]: A japán makromenedzsment intézményi háttere és döntési mechanizmusa (Budapest, Külgazdaság)
- _____ [1988/9]: A japán foglalkoztatási rendszer és annak aktualitásai Budapest, Munkaügyi Szemle
- _____ [1988/4]: Japán adminisztratív irányítás vége? Budapest, Tervgazdasági Forum

- _____ [1987/5/5-6-7]: A japán adminisztratív reform Budapest: Világgazdaság-sorozat
- _____ [1986/4]: Kormány-hivatalnoki karrierpálya Japánban Budapest: Tervgazdasági Fórum
- Kikuchi** Makoto [1987]: Japán csoda japán szemmel Kiadta: Műszaki Könyvkiadó Bp.
- Kerbo** Harold R. - **McKinski** John A. [1995]: Who Rules Japan? Kiadó: Greenwood Publishing Group, Inc.
- Kwan** C.H. [2001/11]: The impact of Exchange Rate Fluctuations on Asian Economies RIETI kiadvány Tókyo
- Mark** J. Powers [2001]: Starting Out in Futures Trading Kiadó: McGraw-Hill Professional
- McNeill** David [2006]: Bank of Japan ends super-loose monetary policy The Independent, március 10.)
- METI** Study Group on the Internationalization of Business Accounting [2004/6]: Report on the Internationalization of Business Accounting in Japan Kiadja: Ministry of Economy, Trade and Industry
- MFA** [1985]: Japan's action program for improved market access (Ministry of Foreign Affairs július 30.)
- 松原聡[1991]: 民営化と規制緩和 日本評論社 4.20. **Matsubara** Satoru [1991]: Privatizáció és dereguláció (Kiadó: Nihon Hyoronsha április 20.)
- Mikuniya** Katsunori [2001]: The 'Big Bang' Reform for Financial Stability XXVI. Annual Conference of the International Organisation of Securities Commissions (IOSCO) Junius 23-29., Stockholm
- 森脇政徳[1990]: 行政改革への提言 記録ジャーナル社 東京 6.20
- Moriwaki** S. [1990]: Adminisztratív-reform javaslat Kiadó: Kiroku Jaanaru-sha (Tókió, június 20.)
- Miyama** Hideaki [1998]: The Impact of Deregulation on Corporate Governance and Finance In Carlille, Lonny E., Tilton, Mark C. Is Japan Really Changing Its Ways?
- Miyamoto** Masao [1996]: "Castration", the HIV Scandal and the Japanese Bureaucracy MIT conference paper 1996.04.10. Cambridge Massachusetts

- Mon-Han** Tsai [2006/3]: The Myth of Monozukuri: Manufactured Manufacturing Ideology (ITEC Working Paper Series 06-04)
- Nakamura** Hajime [1967]: A history of the development of Japanese thought from 592 I-II. Kiadó: Kokusai Bunka Shinkokai
- Nakamura** Takafuza [1988]: Liberalisation of Postwar Japan (kézirat Tókió)
- 中村隆英「1980」日本経済・その成長と構造 東京大学出版社
(**Nakamura**,T.[1980]: A japán gazdaság növekedése és szerkezete Kiadó: Tókyo Egyetem)
- 野口悠紀雄 [1997] 21世紀・日本経済はよみがえるか NHK
(**Noguchi** Y. [1997]: 21. század, feléled-e a japán gazdaság? Kiadó: NHK)
- 野口悠紀雄[2002]: 新版 1940年体制 東洋経済新報社
(**Noguchi** Y. [2002]: Az új kiadású 1940-es rendszer, Kiadó: Toyo Keizai Shinposha)
- NTT** [1990]: Liberalization of Japanese Telecom Structure and Privatization of NTT
Kiadó: NTT
- Ogino** Hiroshi [2000]: Banks unite to survive Japan Quarterly 2000. január-március
- Okazaki** Tetsuji, **Okuno** Masahiro-Fujiwara, **Okuno** Masahiro, **Herbert** Susan [1999]: The Japanese Economic System and Its Historical Origins Kiadó: Oxford University Press
- Ozsvald** Éva [2007]: A Japán corporate governance új modellje (In: Szerdahelyi-Wintermantel szerk.: Japanológiai Körkép Kiadta: ELTE Ötvös Kiadó)
- _____ - **Pete** Péter [2003]: „A japán gazdasági válság - likviditási csapda az új évezredben?” Közgazdasági Szemle, 50.évf. 7-8.sz. 571-589.
- _____ [2000]: „Növekvő munkanélküliség, rugalmasabb munkaerőpiac - a japán stílusú foglalkoztatási modell átalakulása.” Közgazd. Szemle, 47.évf. 2.sz. 157-177.
- _____ [1999]: Defláció és modellerózió. A japán gazdaság hanyatlása a kilencvenes években. Külgazdaság, 43. évf. 10. sz. 33–42. o.
- Pilling** David: [2006]: Five Years of Koizumi (Financial Times képviselőjének beszéde 2006 Junius 14-én a Japan Nemzeti Újságíróklubban)
- Powell** Benjamin [2002]: Explaining Japan's recession The quarterly Journal of Austrian economics VOL. 5, No. 2 (Summer)

- Rekettye Gábor** [1997]: Értékesítési csatornák a nemzetközi marketingben (A Japán disztribúciós rendszer sajátosságai) in: **Rekettye Gábor Fojtik János**: Nemzetközi marketing Dialóg Campus Kiadó
- _____ [1994/6.]: A japán disztribúciós rendszer sajátossága, Kereskedelmi Szemle XXXV. évfolyam
- _____ [1989/1]: A japán gazdaság helyzete és a magyar-japán gazdasági kapcsolatok alakulása, KOPINT-DATORG "Japán" sorozata
- _____ [1987/2.]: A japán gazdasági sikerek háttere, Tervgazdasági Fórum
- Röhl Wilhelm** [2005]: History of Law in Japan Since 1868 Kiadó: BRILL
- Sako Mari and Sato Hiroki** [1997] "Japanese Labour and Menedzsment in transition: Diversity, Flexibility and Participation." Routledge
- Seeman Roderick** [1986] 5/86 Maekawa report - Dead on arrival, aborted in promise (The Japan Lawletter, May, 1986.)
- Simon Görgy-Ifj Simon Görgy** [2006/1]: A gazdasági növekedés problémái Japánban: a „gazdasági csodától” az elhúzódó recesszióig Közgazd. Szle, LIII. évf., (46–68. o.)
- Shimotani Masahiro** [2003]: On the Recent Corporate Reform under the Economic Stagnation — Japan's Experiences — KIEP Conference Söulban szeptember 26.
- Shinohara M., Yanagihara T., Kim S.K.** [1983]: The Japanese and Korean Experiences in Managing Development World Bank Staff Working Papers No.574. U.S.A Washington D.C.
- 日本株式会社の昭和史 4 回シリーズ [1994] NHK ETV 3 月
- Japán Részvénytársaság a Showa időszakban [1994/3]
- Smethurst Richard J.** [2007]: From Foot Soldier to Finance Minister: Takahashi Korekiyo, Japan's Keynes Kiadó Harvard University Press
- _____ : [2008/9]: The Japanese Industrial Policy Debate of the 1880s EAJS Conference paper in Lecce
- Stalk George Jr.-Webber Alan M.** [1993/7-8] Japan's Dark Side of Time (Harward Business Review)
- Steward Thomas A. & Raman Anand P.** [2007/7-8]: Lesson from Toyota's Long (Harward Business Review)

- Suzuki** Yoshio [1986/10]: A Comparative Study of Financial Innovation, Deregulation and Reform in Japan and the United States
(BOJ Monetary And Economic Studies Vol. 4. No.2.)
- Talmadge** Eric [1996]: Japan Faces AIDS Scandal The Associated Press -1996.12.08.
- Takenaka to attend BOJ's policy-setting meeting [Japan Policy & Politics](#), TÓKIÓ, 2001. June 12. Kyodo
- Takenaka hopes BOJ to have 'flexible, bold' policy talks [Asian Economic News, Feb 11, 2002](#)
- Taniuchi** Mitsuru [1990]: Privatization and deregulation in Japan (Economic Planning Agency, Government of Japan November 24.)
- Tsuji** Kiyotaki [1984]: Public Administration in Japan (University of Tókió Press)
- 吉田和男[2000]: 銀行再編のビジョン 日本評論社
- Yoshida** K.: Bankok átszervezésének elképzelése Kiadó: Nippon Hyoronsha
- 吉森賢[1996/3]日本の経営・欧米の経営—比較経営への招待 放送大学教育振興会
- Yoshimori** Ken [1996-3]: Japán menedzsment, nyugati menedzsment – Összehasonlító menedzsment tanulmányozáshoz Kiadó: Hoso Daigaku
- Yoshino** F. [1998]: Elosztási forradalom NHK oktatási program október 2.
- Dr Varga** György [1972]: A japán business – Irányítás és vezetés Kossuth Könyvkiadó
- Vogel** E.F. [1983]: Japan as No.1. C.E.Tuttle
- Vogel** Steven K. [1997/12]: Can Japan Disengage? Winners and Losers in Japan's Political Economy, and the Ties That Bind Them (The Berkley Roundtable on the International Economy Working Paper 111.)

Újságcikkek

Gazdaság, gazdaságpolitika, pénzügy

Bakos Gábor [2004]: Zsugorodó japán óriás (Népszabadság, X. 8.)

Bakos Gábor[2004]: Ahol harminchétfelé válogatják a szemetet (Népszabadság V.10.)

Bremner Brian [2001]: Japan's Post Offices Should Stop Being Banks.
(BusinessWeek, febr 19.)

Friedman David [1991]: Japan Loses Trust (Daily Yomiuri 1991. Nov. 17.)

Hama Noriko [2003]: Devolution trinity needs more than a moniker to succeed (The Japan Times június 30.)

Hanson R. [2003]: Bank of Japan: Losing independence? Asia Times január 3.

Inagaki Kana [2008]: Japan Inc. in payback mode on Wall Street (The Japan Times, október 2.)

Nakata Hiroko [2005]: BOJ projecting change in easy monetary policy (The Japan Times Április 29.)

Rafferty Kevin [2008]: Scary signs in BOJ debacle (The Japan Times March 26.)

Rahman B. [2001]: Greenspan urges Japan... (Financial Times június 1.)

Pitman Joanna [1993]: Japan's economy needs bitter pill to cure 'foreign disease'
(The Times december 1.)

Shimizu Kaho: What the government is trying to accomplish (The Japan Times 2007. április 5.)

Takahara Kanako [2007]: All eyes on Japan Post as privatization begins (The Japan Times szeptember 29.)

Takahara K.[2008]: BOJ finds itself in 'unpresided' state The Japan Times ápr. 1.
Decentralization will improve living conditions, EPA says (The Japan Times 1991. november 20.)

Ujikane Keiko and **Shimodoi Kyoko** [2009]: DPJ to support BOJ autonomy (Japan Times Aug. 4.)

Politika

Dawkins William [1993]: Hosokawa in bid to settle coalition rifts (Financial Times november 26.)

Itoh Masami [2009] Higashikokubaru rues ultimatum (The Japan Times augusztus 15.)
Nagata Kazuaki [2009]: Aso riles LDP over postal stance (The Japan Times február 7.)
Pilling D. [2005]: Koizumi dissolves parliament after post defeat (Financial Times augusztus 8.)
 Prime minister's crisis political, not financial (The Japan Times, 2008. október 31.)
 LDP likely to break up before election: Eda (The Japan Times, 2008 december 17.)
 Aso revises postal privatization remark (The Japan Times, 2009. február 10.)
 LDP enemy Tanaka signs up with DPJ (The Japan Times 2009. augusztus 16.)
 Ex-minister Watanabe starts new political party (The Japan Times 2009. augusztus 9.)
 Nakasone predicts major changes in politics (The Japan Times 2009. március 11.)

Botrányhíradások

Itaru Oishi [1992]: Yakuza involved in legal business (Nikkei Weekly 22.)
 Abe arrested on bribery charges (The Daily Yomiuri 1992. január 14.)
 Scandal may engulf over 100 politicians (The Japan Times 1992. február 14.)
 Payoff to politicians may top ¥80 billion (The Japan Times 1992. február 16.)
 Sagawa arrest may cuff Miyazawa (The Nikkei Weekly 1992. február 12.)
 Massive stock sell-off discovered - Authorities say Tókió Sagawa Kyubin used affiliates to divest equities (The Daily Yomiuri 1992. február 17.)
 Big police presence checks 'sokaiya' (The Japan 2000 June 30. Times)
 Firms' sense of ethics said lacking (The Japan Times June 23, 1997)

Reformok, átalakulás

Sawa Takamitsu [1992]: Should Japan change? (The Japan Times január 10.)
Tett Gillian [2001/4]: Junichiro Koizumi: Reformist maverick attracts Japanese support (Financial Times ápr. 17.)
Head Mike [1998/4]: What is Japan's Big Bang financial deregulation?
<http://www.wsws.org/news/1998/apr1998/jpn-a10.shtml>
Negishi M. [2006]: TSE plans to upgrade capacity (The Japan Times, január 21.)
Yayama Taro [1997]: This is not a genuin reform (The Japan Times december. Forrás: Sankei Shimbun 1997. November 27-i kiadása)

Hashimoto outlines reform plans (CNN archív 2001. ápr. 11. -
<http://archives.cnn.com/2001/BUSINESS/asia/04/11/japan.hashimoto/index.html>)
 Reforms on hold (The Economist 2001. szeptember 6.)
 Opposition to submit Joint anticorruption bill (The Daily Yomiuri 1992. február 17.)
 Keidanren head to meet Mizayawa on reform (The Daily Yomiuri 1992. október 10.)
 Miyazawa Expresses Resolve for political reform (Asahi Evening News 1992. jan. 22.)
 Calls for political reform in speech to Diet (The Daily Yomiuri 1992. január 25.)
 A Pénzügyminisztérium reformjának fennmaradó pontjai (Nihon Keizai Shimbun 1998.
 március 19. 日本経済新聞: 大蔵省改革積み残し)
 Zárt ajtók mögötti megbeszélések tisztázatlan kérdései (Nihon Keizai Shinbun:1998.
 március 19. ナゾ残った密室の会談)
 G7 urges Japan to step up reforms, vows faster growth (The Japan Times 2001. április 30.)
 Laissez faire has taken a powder (The Japan Times 2008. november 11.)

Üzleti szektor

Kamiya Setsuko [2009]: Murakami's sentence suspended (The Japan Times február 4.)
Shimizu Kaho [2007]: What is significance of Bull-Dog action? (The Japan Times
 július 12.)
 Three megabanks set to bid on Nikko Cordial (The Japan Times, 2009. február 12.)
 38 regional banks to fall into red (The Japan Times, 2009. február 14.)
 MUFG's Hirano joins Morgan board (The Japan Times, 2009. március 12.)
 DaimlerChrysler takes equity stake in Mitsubishi Motors (The Japan Times, 2000. okt. 19.)
 Matsushita gives way to Panasonic (The Japan Times 2008. október 1.)
 Restructuring of Nissan brings 323 billion yen loss (The Japan Times 1999. nov.22.)
 Nissan Motor to cut five factories, 21,000 jobs (The Japan Times 1999. október 18.)
 Toyota outsells GM in first half (The Japan Times 2007. július 21.)
 Japan's electronics giants Unplugged (The *Economist* 2009. február 5.)
 Japanese Banks: On the prowl again (The Economist 2008. június 26.)
 1,459 companies meet shareholders as meetings peak (The Japan Times, 2007. június 29.)

Foglalkoztatás, életkörülmény

Bethan Hutton [2001]: Headhunters shake off pariah status (Financial Times április 9.)

Yada Y.-Hirano H. [2000]: Despite statistics, most people aren't that rich (Asahi Shimbun augusztus 10.)

Job security feels tug of evolution (The Japan Times, 1999. január 5.)

Panasonic terminating 15,000 jobs worldwide (The Japan Times, 2009. feb. 5.)

Mitsui Mining to slash 4,000 jobs (The Japan Times, 2009. január 21.),

Nissan to ax 20,000, log ¥180 billion loss (The Japan Times 2009. február 10.)

Sony to shed 16,000 jobs worldwide, reduce assembly sites (The Japan Times, 2008. december 10.)

25% of Japan's firms either axed jobs or plan to: survey (The Japan Times 2009. jan. 10.)

124,802 part-timers face the ax (The Japan Times, 2009. január 31.)

Part-time all the time (The Japan Times, 2007. október 27.)

Toshiba lets workers hold side jobs (The Japan Times, 2009. február 6.)

Temp relief bill heads to Upper House (The Japan Times, 2009. március 20.)

25% of Japan's firms either axed jobs or plan to: survey (The Japan Times, 2009. Jan. 10.)

Keidanren, Rengo issue symbolic plea for job safety net (The Japan Times, 2009. január 16.)

Battle over work begins (The Japan Times, 2009. január 16.)

Hunt ends as pledged; Fukuda says keep at it (The Japan Times, 2008 március 15.)

Manufacturers loosing battle with life-time employment (The Japan Times 1998. október 8.)

Matsushita to end seniority-based system for wages (The Japan Times, 2003. november 27.)

Sony plans to introduce merit-based pay system (The Japan Times, 2003. november 30.)

Half of workers fear „karoshi” (The Daily Yomiuri 1992. február 14.)

M&A

Cortazzi Hugh [2007]: Who benefits from M&A? (The Japan Times, május 10.)

Japanese M&As off 21% this year (The Japan Times, 2009 augusztus 15.)

Cross-shareholding needs IASB revamp: expert (The Japan Times, 2009 augusztus 29.)

M&As jump 39%, led by MUFG (The Japan Times, 2008. november 7.)

Value of M&As leaps as Japan goes shopping (The Japan Times 2008. november 9.)

Japan finally warms to vulture culture: Open market forces flourishing as M&A boom grips once-closed nation (The Japan Times 2007. április 27.)